

ASIA ASIAKIRJASSA?

PERUSTELUT JA LAPSEN MIELIPIDE
LASTENSUOJELULAITOKSEN
RAJOITUSTOIMENPIDEASIAKIRJASSA

MARI KOSKELA
Tampereen yliopisto
Yhteiskunta- ja kulttuuritieteiden yksikkö
Sosiaalityön pro gradu -tutkielma
Joulukuu 2013

TIIVISTELMÄ

Tampereen yliopisto
Yhteiskunta- ja kulttuuritieteiden yksikkö

KOSKELA, MARI: ASIA ASIAKIRJASSA? Perustelut ja lapsen mielipide lastensuojelulaitoksen rajoitustoimenpiteasiakirjassa.

Pro gradu -tutkielma, 88 s.

Sosiaalityö

Ohjaaja: Kirsi Juhila

Lokakuu 2013

Tässä kvalitatiivisessa asiakirjatutkimuksessa tarkastelun kohteena ovat huostaan otettuihin, nuorisoikäisiin lapsiin kohdistuvat rajoitustoimenpiteet, joilla lastensuojelulain perusteella voidaan rajoittaa yksilön perusoikeuksia. Rajoitustoimenpiteiden käyttämisen dokumentoiminen on lain mukaan ehdotonta. Tutkielmassa erityisen huomion kohteena ovat rajoitustoimenpidekertomusten kuvaukset toimenpiteiden perusteluista ja lapsen mielipiteistä.

Tutkimusaineisto koostuu 219 rajoitustoimenpiteasiakirjasta, jotka on tuotettu erään suomalaisen kunnan ylläpitämissä lastensuojelulaitoksissa. Rajoitustoimenpiteet, joita tässä tutkielmassa tarkastellaan, ovat aineiden ja esineiden haltuunotto, henkilöntarkastus ja henkilönkatsastus, omaisuuden ja lähetysten tarkastaminen, liikkumisvapauden rajoittaminen sekä eristäminen.

Tutkielman viitekehystenä käytetään sosiaalista konstruktionismia, jolloin näkökulman keskeisinä elementtinä on tiedon sidonnaisuus aikaan, laituskulttuuriin ja sosiaaliseen vuorovaikutukseen. Asiakirjojen analyysissä sovelletaan sisällönanalyysin ja kriittisen diskurssianalyysin ajatuksia, jolloin asiakirjojen kieli nähdään eräänä keskeisenä vallan välineenä dokumentoitaessa käytännön lastensuojelutyötä. Tutkielma paikantuu empiria- ja teorialähtöisen menetelmän välimaastoon.

Rajoitustoimenpiteiden perustelut liittyvät lapsen itselleen haitalliseen toimintaan, kuten päihteidenkäyttöön, karkailuun, itsetuhoisuuteen, väkivaltaisuuteen tai rikollisuuteen. Toisinaan asiakirjojen perustelut ovat ristiriidassa lainsäädännön kanssa. Rajoitustoimenpiteiden dokumentointi näyttäytyy aikuislähtöisenä – lapsen osallisuuden ja mielipiteen näkyminen asiakirjoissa on heikkoa. Tutkimustuloksilla halutaan tarjota lastensuojelulaitoksien käytäntöön myös kehittämissuhteita, sillä aiempien selvitysten mukaan rajoitustoimenpiteiden käytännön soveltaminen ja dokumentoiminen on koettu lastensuojelulaitoksissa epäselväksi.

Avainsanat: lastensuojelulaitos, rajoitustoimenpide, valta, dokumentointi, lapsen etu, lapsen osallisuus, itsemääräämisoikeus, huostaanotto.

ABSTRACT

University of Tampere
School of Social Sciences and Humanities

KOSKELA, MARI: WHERE'S THE BEEF? Justifications and child's views in the restrictive measure document of child welfare institution.

Master's thesis, 88 pages.

Social Work

Supervisor: Kirsi Juhila

Lokakuu 2013

In this qualitative document study in focus are child welfare law based, constitutional individual basic rights restricting measures directed at juveniles taken into care. Documentation of the applied restrictive measures is mandatory by law. In this thesis special attention is paid to the descriptions in restriction records concerning the arguments justifying the use of restrictions and child's views presented.

The research material consists of 219 documents reporting the use of a restrictive measure. These documents have been produced in child welfare institutions maintained by one Finnish municipality. The restrictive measures examined in this thesis are; confiscation of substances and objects, bodily search and physical examination, inspection of possessions and deliveries, restrictions of freedom of movement and isolation.

The framework used for this thesis is social constructionism, which turns the focal point to its essential elements of information time bind, institutional culture and social interaction. In the analysis of the documents the thoughts of content analysis and critical discourse analysis are adapted and the language of the documents is seen as a central medium of power when reporting the child welfare practice. This thesis positions itself in no man's land between empirical and theory based methods.

The arguments justifying the use of restrictive measures are related to child self harming activities, such as the use of intoxicants, fleeing, suicidality, violence or crime. Sometimes the arguments in the documents are in contradiction with the law. The documentation of the restrictive measures appears as adult driven – the involvement and the opinion of the child make weak appearances in the documents. The results of this study are also presented as development suggestions to the practice in the child welfare institutions because previous studies have reported that both the use of restrictive measures in practice and the documentation of their use are seen unclear in the institutions.

Keywords: child welfare institution, restrictive measure, power, documentation, child's best interests, involvement of the child, right to self-determination, taking into care.

SISÄLLYS

1	JOHDANTO	1
2	NUORI LASTENSUOJELUN ASIAKKAANA	4
2.1	Nuoruusajan haasteet	5
2.2	Lapsen etu ja osallisuus	7
2.3	Lastensuojelu	10
2.4	Huostaanotto ja sijoitus kodin ulkopuolelle	13
3	LASTENSUOJELULAITOS	19
3.1	Laitos lapsen kotina	20
3.2	Kasvatustyö laitoksessa	23
3.3	Lastensuojelulaitoksen työntekijä haasteiden edessä	27
4	RAJOITUSTOIMENPITEET	33
4.1	Lapsen perusoikeuksien rajoittaminen käytännössä	34
4.2	Lastensuojelulaitoksessa päätettävät rajoitustoimenpiteet	38
4.2.1	Omaisuu den tarkastaminen ja haltuunotto	39
4.2.2	Henkilöntarkastus ja henkilönkatsastus	41
4.2.3	Kiinnipitäminen, liikkumisen rajoittaminen ja eristäminen	42
4.3	Sosiaalityöntekijän päättämät rajoitustoimenpiteet	43
4.4	Rajoitustoimenpiteiden dokumentoiminen	45

5	ASIAKIRJATUTKIMUS	48
5.1	Tutkimuskysymykset ja niiden taustalla oleva teoria.....	50
5.2	Tutkimusaineisto	51
5.3	Tutkimusmenetelmät	55
5.4	Eettiset näkökulmat	60
6	TUTKIMUSTULOKSET	65
6.1	Rajoitustoimenpiteiden perusteleminen	68
6.2	Lapsen mielipide rajoitustoimenpiteen käyttämisestä.....	73
7	YHTEENVETO JA JOHTOPÄÄTÖKSET	78
7.1	Rajoitusten dokumentointiin kohdistuva kritiikki	81
7.2	Työn kehittäminen lastensuojelulaitoksessa	83
	LÄHDELUETTELO.....	89

KUVIOT JA TAULUKOT

KUVIO 1	Vuoden aikana huostassa olleet lapset suhteutettuna vastaavanikäiseen väestöön vuosina 1991–2010, %	7
KUVIO 2	Kodin ulkopuolelle sijoitetut lapset ja nuoret 1991–2011	16
KUVIO 3	Kodin ulkopuolelle sijoitettuna olleet lapset ja nuoret sijoitusmuodon mukaan vuosina 1991–2011, %.....	20
KUVIO 4	Lastensuojelulaitoksen rajoitustoimenpide prosessina	36
KUVIO 5	Rajoitustoimenpiteiden käytön jakautuminen koko aineistossa	66
KUVIO 6	Lastensuojelulaitoksen yleisimmät perustelut rajoitustoimenpiteittäin.	69
TAULUKKO 1	Sijoituspaikka lapsen iän mukaan.....	18

Kirjoitetulla sanalla on koettu olevan voimaa ja valtaa. Kirjoitettua pidetään usein totena ja kirjoitetulla sanalla on usein myös todistusvoimaa. Sosiaalityön asiakirjatekstit ovat asiakkaiden kannalta merkityksellisiä tekstejä. Niiden perusteella tehdään päätelmiä ja ne ovat vaikuttamassa viranomaisen päätöksenteossa. Myöhemmin asiakas saattaa palata tekstien äärelle päästäkseen tarttumaan kiinni vaikkapa kadottamaansa lapsuuteen. Ei siis ole yhdentekevää, miten tekstejä laaditaan, mitä niissä kerrotaan, kenelle niitä kirjoitetaan ja kuinka ne tulevat luetuiksi.

Aino Kääriäinen 2004, 97.

1 JOHDANTO

Tässä kvalitatiivisessa tutkielmassa tarkastelun kohteena ovat lastensuojelulaitoksissa tuotetut asiakirjat lapsiin käytetyistä rajoitustoimenpiteistä. Erityisen huomion kohteena ovat laitosten asiakirjojen kuvaukset rajoitustoimenpiteiden perusteluista sekä lapsen mielipiteistä. Tutkielman kohteena olevia rajoitustoimenpiteitä voidaan lain perusteella kohdistaa ainoastaan huostaan otettuun ja laitokseen sijoitettuna olevaan lapseen. Laitoksessa päätettävät rajoitustoimenpiteet, joita tässä tutkielmassa tarkastellaan, ovat aineiden ja esineiden haltuunotto, henkilöntarkastus ja henkilönkatsastus, omaisuuden ja lähetysten tarkastaminen, liikkumisvapauden rajoittaminen sekä eristäminen. Tutkimusaineisto on hankittu erään suomalaisen kunnan nuorisoikäisille eli 12–17-vuotiaille lapsille suunnatuista lastensuojelulaitoksista.

Huostaan otetun nuoren perus- ja erityistarpeet edellyttävät sijoituspaikalta sekä hoidollisia että kasvatuksellisia, mutta joskus myös lapsen itsemääräämisoikeutta rajoittavia toimenpiteitä. Normaalin kasvatuksen lisäksi lastensuojelulaitoksilla on mahdollisuus käyttää lastensuojelulakiin perustuvia rajoitustoimenpiteitä lapsen hyvinvoinnin ja terveyden turvaamiseksi. Rajoitustoimenpiteet eroavat normaalien kasvatuksen käytännöistä siinä, että rajoitustoimenpiteet puuttuvat yksilön perusoikeuksiin. Perusoikeuksien rajoittamisen on aina perustuttava lakiin, jonka vuoksi rajoitustoimenpiteet on aina dokumentoitava. Lisäksi tietyistä toimenpiteistä tulee tehdä kirjallinen päätös, johon liittyy asianosaisten kuulemiset ja muutoksenhakumahdollisuus. (Valvira 1:2013, 12.) Tutkielmassa perehdytään asiakirjojen kuvauksiin perusteluista, joilla rajoitustoimenpiteen käyttäminen oikeutetaan.

Rajoitustoimenpiteessä on kyse julkisen vallan käyttämisestä. Yksilön rajoittamiseen liittyvä valta on ristiriidassa perusoikeuksien kanssa. (Valvira 2012, 56.) Yksilöllä on perustuslain mukaan oikeus muun muassa henkilökohtaiseen koskemattomuuteen, liikkumisvapauteen, yksityisyyteen ja omaisuuden turvaan (PeL 7–10, 15§). Rajoitustoimenpiteiden käyttämisen edellytyksiä määritellään lastensuojelulaissa. Laitoksen työntekijän pitää valita lievin mahdollinen toimenpide ja se on lopetettava heti kun se on mahdollista. Rajoitustoimenpiteet tulee toteuttaa mahdollisimman turvallisesti ja lapsen ihmisarvoa

kunnioittaen. Lisäksi työntekijän on huolehdittava lapsen mielipiteen selvittämisestä ja mahdollisen muutoksenhakuoikeuden tiedottamisesta asianosaisille. (Valvira 2012, 57; LsL 417/2007 64§.) Lapsen mielipide rajoitustoimenpiteen käyttämisestä on tutkielman toinen näkökulma, mitä tarkastellaan esimerkiksi suhteessa aikuisen valtaan.

Perheiden ja niissä elävien lasten pahoinvointi yhteiskunnassamme on lisääntynyt 1990-luvun jälkeen. Julkisuudessa puhutaan lasten syrjäytymisriskistä, mikä tarkoittaa, että lapsuuden huonot olosuhteet ennustavat vaikeuksia myös aikuisiän hyvinvoinnissa ja menestymisessä. Lasten ja nuorten pahoinvoinnin lisääntyminen näkyy esimerkiksi lasten huostaanottojen ja mielenterveysongelmien määrän kasvamisena ja käytännössä monenlaisina psykososiaalisina vaikeuksina. Päätökset huostaanotosta ja sijaishuollosta ovat viimesijaisia keinoja, joilla voidaan turvata lapsen kasvu- ja kehittymismahdollisuudet, mikäli ne ovat olleet hänelle epäedulliset. Terveys- ja hyvinvoinnin laitoksen virallisten tilastojen (2011) mukaan lapsia ja nuoria elää Suomessa lastensuojelulaitoksissa yhä enemmän.

Myös sijaishuollossa on havaittu lasten ja nuorten ongelmien vaikeutumista ja kasaantumista. Tämä on luonnollisesti aiheuttanut uusia käytännön haasteita laitoksissa työskenteleville ihmisille (Niemelä 2005, 75.) Tutkielman tekee merkittäväksi yhteiskunnassamme tapahtuvien muutosten johdosta korostunut sijaishuollon merkitys. Koska pahoinvoivien, huostaan otettujen lasten ja nuorten määrä laitoksissa on yhä kasvussa, aiheuttaa tilanne uudenlaista kysyntää myös lastensuojelun sijaishuoltopalveluja tarjoaville laitoksille. Nuorten ikäryhmässä käytöshäiriöt ja muut psyykkiset ongelmat vaativat huonon paranemisennusteensa vuoksi pitkää ja ammattitaitoista hoitoa. (Aurela 1995, 7.)

Valitettavaa laitosten työntekijöiden ja laitoksissa asuvien lasten kannalta on se, että eri laitosten palveluiden todellista laatua on hankala arvioida. Esimerkiksi yksityisen sektorin sijaishuoltopalveluita valvotaan käytännössä ainoastaan lupamenettelyin (Arponen 2005, 166–169; Kuntaliitto 2008). Käytännössä laitoksille jää itselleen melkoisen suuri valta määritellä toimintaraamejaan ja talon sisäistä jokapäiväistä arkeaan. On todennäköistä, että lastensuojelulaitosten arjen toiminta ja menetelmät ovat alueellisesti ja laitospokohtaisesti toisistaan hyvinkin poikkeavia. Rajoitustoimia ja menetelmiä saatetaan käyttää eri tavoin lastensuojelulaitoksissa sekä laadullisesti että määrällisesti. Lisäksi niiden raportoinnissa voi olla eroja. Kirjoittajan omat yksilölliset tavat ja taidot kirjoittaa vaikut-

tavat tekstin sisältöön ja laatuun. Ihmiset merkityksellistävät tapahtumia eri tavoilla, min-
kä vuoksi subjektiiviset näkemykset, kokemukset ja ymmärrys vaikuttavat tekstin sisäl-
töön.

Asiakirjojen tehtävänä on toimia tiedonmuodostajina, tiedonvälittäjänä ja toimenpiteiden
perusteluina lastensuojelutyön tilanteissa, jotka ovat usein monimutkaisia ja sisältävät
ristiriitoja työntekijöiden ja asiakkaiden välillä (Kääriäinen 2006, 67). Asiakirjamerkintö-
jen eräs keskeinen tarkoitus on jäädä tallenteiksi laitoksissa tapahtuneista tilanteista myös
rajoitustoimenpiteiden valvonnan vuoksi. Tiedon siirtäminen asiakirjojen välityksellä on
tärkeää sekä toimenpiteen kohteena olevan lapsen kannalta, mutta myös lapsen asioista
vastaavan sosiaalityöntekijän ajan tasalla pitämiseksi. Tämän tutkielman aineistoa ei ole
tuotettu tutkimustarkoituksia varten, jonka vuoksi sen avulla saadaan autenttista tietoa
lastensuojelun dokumentoinnista (Mäenpää & Törrönen 1996, 16). Aineiston asiakirjoi-
hin on perehdytty sellaisenaan, laitospolitiikasta ulkopuolisen tutkijan näkökulmasta kä-
sin.

Tutkielmani etenee siten, että toisessa luvussa tarkastelen lastensuojelua ja lastensuojelu-
työn paikantumista yhteiskunnassa. Lastensuojelua ja siihen keskeisesti liittyvää toimin-
taa tarkastelen ensisijassa nuorisoiäkaisen lapsen kontekstissa. Kolmannessa luvussa käsit-
telen lastensuojelupalveluita tarjoavaa laitosta ympäristönä, kotina ja työpaikkana. Lu-
vussa paneudutaan laitokseen liittyviin ilmiöihin sekä lapsen että aikuisen näkökulmasta.
Neljännessä luvussa esittelen lapsiin kohdistettavat rajoitustoimenpiteet, jotka perustuvat
lainsäädäntöön. Pohdin rajoitustoimenpiteitä niiden käyttämiseen oikeuttavien tilantei-
den, mutta myös niiden kanssa ristiriidassa olevien yksilön perusoikeuksien kautta. Vii-
dennessä luvussa esittelen tutkimusasetelmani ja tutkimusprosessiini vaikuttaneet teoreet-
tismetodologiset valinnat. Kuudes luku kokoaa yhteen tutkimustulokset rajoitustoimenpi-
teasiakirjojen perusteluista ja lapsen mielipiteestä. Seitsemäs luku on tutkimustuloksiin
liittyvää pohdintaa rajoitustoimenpiteiden käyttämisen nykytilanteesta ja laitostyön kehit-
tämismahdollisuuksista.

2 NUORI LASTENSUOJELUN ASIAKKAANA

Tässä luvussa käsittelen lastensuojelua ja lastensuojelutyötä nuorisoikäisen lapsen, työntekijän ja lainsäädännön näkökulmista. Tarkasteluni keskiössä ovat käsitteet *lapsen etu* ja *osallisuus*, jotka nähdään lastensuojelutyön eräinä keskeisinä tavoitteina ja jotka käsitteinä liittyvät vahvasti tutkimuskysymyksiini. Käytännössä lastensuojelutyö on ihmisten väliseen vuorovaikutukseen perustuvaa tukea ja auttamista. Lastensuojelulaki määrittelee asiakkaan asemaa ja oikeuksia, jotka lastensuojelutyötä tekevän ammattilaisen on toiminnassaan otettava huomioon.

Suomalaisen lastensuojelun toteuttamisessa on vahvat juuret julkisella sektorilla. Tämä tarkoittaa sitä, että kunnat ovat olleet keskeisiä toimijoita lastensuojelun järjestämisessä. Kuntien lisäksi erilaiset kolmannen sektorin järjestöt tuottavat jonkin verran perhettä tukevia palveluja. Lastensuojelu kohdistuu elämän eri osa-alueiden ongelmiin, jotka voivat olla sosiaalisia, emotionaalisia ja käytännöllisiä. Vuorovaikutukseen liittyvät pulmat ovat tuottaneet usein vaikeuksia perheille. Perheessä esiintyvien ongelmien huomioimisen lisäksi on kuitenkin oleellista kiinnittää huomiota myös perheen olemassa oleviin resursseihin. Ongelma- ja voimavarateemojen määrittelyn jälkeen sosiaalityöntekijä pyrkii yhdessä perheen kanssa löytämään yksilölliseen tilanteeseen ja olosuhteisiin sopivat tukitoimet. (Hearn & Pösö & Smith & White & Korpinen 2004, 37–38.)

Voimassa olevan lastensuojelulain mukaan *lapsi* on alle 18-vuotias ja *nuori* 18–20-vuotias henkilö (LsL 417/2007, 6§). Juridinen näkemys lapsuudesta ja nuoruudesta käsitteisiin on hieman muuttunut, sillä aiempi lastensuojelulaki vuodelta 1983 (LsL 683/1983) näki lapsena alle 18-vuotiaan henkilön, kun taas nuori tarkoitti alle 21-vuotiasta henkilöä. Tässä tutkielmassa kiinnostukseni kohteena ovat asiakirjat käsittelevät 12–17-vuotiaita lapsia. Asiakirjat ovat peräisin lastensuojelulaitoksista, jotka on tarkoitettu palvelemaan nuorisoikäisiä huostaan otettuja lapsia. Tulen tekstissäni käyttämään sanoja *lapsi* ja *nuori*, mutta myös *nuorisoikäinen lapsi*.

2.1 Nuoruusajan haasteet

Lapsuus on ihmisen ensimmäinen elämänvaihe, jonka kokemuksia kannetaan ihmisen muistoissa ja toimintamalleissa koko elämän ajan. Lapsuus on yksilöllinen ja henkilökohmainen, mutta myös yhteiskunnallinen ilmiö. Käsitykset lapsuudesta vaihtelevat yhteiskunnan, ajanjakson ja kulttuuritaustan mukaan esimerkiksi erilaisten normien, arvojen, sosiaalisen aseman ja käytäntöjen mukaan. Lapsuutta voidaan tarkastella esimerkiksi yhteydessä ikään, yhteiskunnassa varattuun asemaan ja tilaan, aikuismielen tiettyihin rakenteisiin sekä aikuispolvien lapsuuksien koostamiin kulttuurimuisteihin. (Bardy 2009, 17–19.)

Nuoruus on itsenäistymisen aikaa, jolloin ihminen kokee suuria fyysisiä ja psyykkisiä muutoksia itsessään. Nuoruusikä ajoittuu noin 12–22 ikävuosille, mutta kehitys on jokaisella yksilöllistä. Fyysinen muutos näkyy selkeimmin ulospäin, kun nuoren vartalo alkaa vähitellen muuttua lapsenomaisesta miehekkäämmäksi tai naisellisemmäksi. (Aalto-Setälä & Marttunen 2007, 207–208.) *Murrosikä* on muutosten aikaa, kun myös mieliala ja tunteet vaihtelevat. Lapsi alkaa murrosiässä irtautua vanhemmistaan ja myös oman paikan sekä identiteetin etsiminen on voimakasta. (Salmela-Aro 2010; Puustinen-Korhonen & Pösö 2010, 6.) Murrosikäinen lapsi saattaa kokea hämmennystä myös seksuaalisuuden heräämisestä johtuvista muutoksista (Aalberg & Siimes 1999, 57–58).

Iästä ja kehitysvaiheesta riippuen yksilöllä on hallussaan resursseja, mahdollisuuksia, velvollisuuksia, odotuksia, arvoja, joiden perusteella häntä luokitellaan. Ikä on osa yhteiskunnassa vallitsevaa sosiaalista ja kulttuurista järjestelmää, koska sen perusteella määritellään yksilöiden asemaa yhteiskunnan jäsenenä. (Rantamaa, 2001, 54; ks. myös Marin 2001, 23–24.)

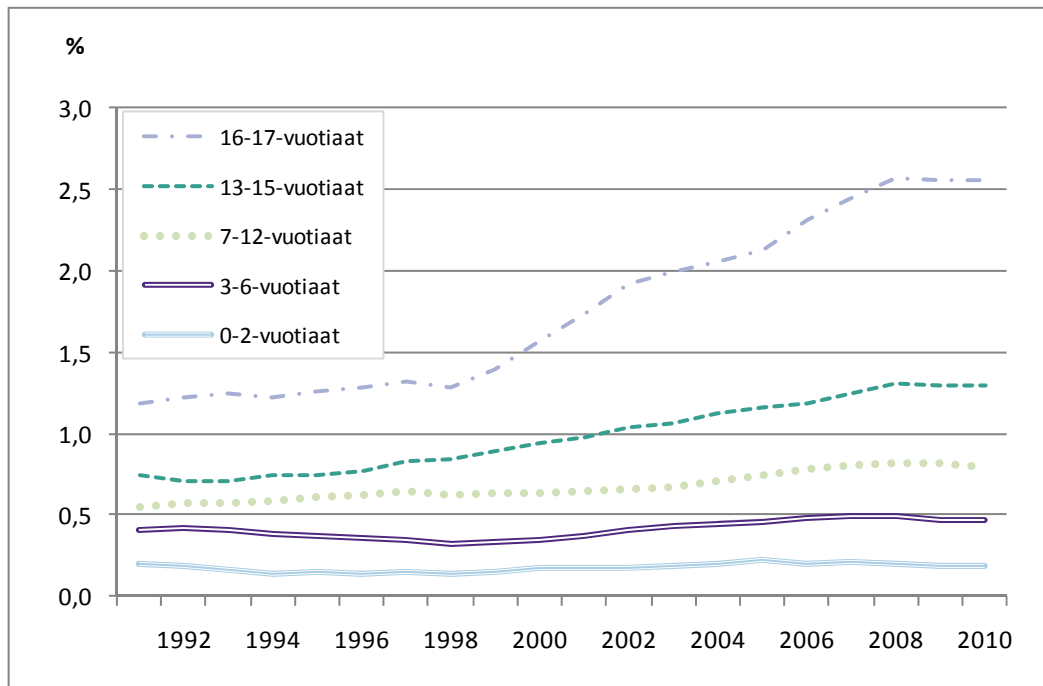
Ihmisen hyvinvoinnin perusta syntyy nuoruusvuosien aikana. Erilaiset elämän siirtymävaiheet esimerkiksi opintojen ja työelämän piireissä ovat haavoittuvuuden kannalta riskikohtia, mutta toisaalta ne ovat yksilölle myös mahdollisuuksia. Nuorta suojaavien ja tukevien tekijöiden, kuten sosiaalisen tuen, oman motivaation ja ongelmanratkaisutaitojen olemassaolo on tärkeää. Myös perheen, koulun, ystävien ja muun sosiaalisen ympäristön merkitys nuoren hyvinvoinnille on merkittävää. Etenkin kaveripiirin merkitys korostuu.

(Salmela-Aro 2010, 383.) Nuoruuden aikana muodostuvat useat yksilön elämäntavat, jotka voivat olla hyvinvointia edistäviä tai haittaavia. Myös nuoruuteen yleensä sisältyvä opiskelu ja ammatinvalinta luovat perustaa aikuisiän hyvinvoinnille. Nuoren hyvinvointiin panostaminen on investointia tulevaisuuteen, mitä voidaan tarkastella myös yhteiskunnallisesta näkökulmasta. (Salmela-Aro 2010, 382–383.)

Murrosiässä on tyypillistä, että varhaiset tunnekokemukset nousevat uudelleen pintaan, minkä vuoksi nuori tarvitsee tuekseen tunteiden käsittelyyn vahvaa aikuisen läheisyyttä ja turvallisuutta. Hilka Niemelä (2005, 70–71) puhuu toistamispakosta, joka ajaa murrosikäisen kokemaan menneisyytensä tapahtumia yhä uudelleen. Nuorelle tulee tarve hahmottaa elämänsä kääntäen käsittelemällä lapsuudenkokemuksiaan. Kehityksen tavoitteena on, että nuori hyväksyy vähitellen oman itsensä ja elämänsä. Tässä kehitysvaiheessa tulisi välttää ulkoisia muutoksia viimeiseen asti, jotta nuori kykenisi saattamaan identiteetin rakentumista koskevan tärkeän prosessin loppuun.

Nuorten hyvinvointia kuvastaa tällä hetkellä ilmiö nimeltä *polarisaatio*. Polarisaatiolla tarkoitetaan tilannetta, jossa enemmistöllä menee hyvin ja ongelmat kasautuvat pienelle osalle väestöstä. Suurin osa yhteiskuntamme nuorista voi hyvin, mutta pieni osa on syrjäytymisen polulla. Tämä voidaan myös nähdä niin, että nuoriso on jakautumassa kahteen osaan. Enemmistö nuorista on vastuullisia ja tulevaisuuttaan rakentavia, mutta osa nuorisosta on entistä moniongelmaisempia. Nuorten polarisaatiolla viitataan esimerkiksi nuorisorikollisuuden ja väkivaltakäyttäytymisen raaistumiseen. (Salmela-Aro & Schoon, 2009; Salmela-Aro & Tynkkynen 2010; Kuure 2001).

Tarja Heino (2007) on havainnut lastensuojelun asiakkuuden alkavan yhä useammin murrosiässä. Tilanne on usein perheessä muodostunut jo niin ongelmalliseksi, että kiireellinen sijoitus tai huostaanotto on ainoita riittäviä interventioita. Kuviossa 1 on esitetty huostaan otettujen lasten määrän kasvaminen. Nuorisoikäisten huostaan otettujen määrä korostuu, kun huostaanottoja tarkastellaan ikävuosien mukaan suhteutettuna omaan vastaavanikäiseen väestöön. Huostaanottojen lisääntyminen voi johtua myös avohuollon tukena aloitettujen sijoitusten muuttamisesta huostaanotoiksi sen vuoksi, että lapsen huollossa on ilmennyt tarve käyttää rajoitustoimenpiteitä, joita ei avohuollon sijoituspäätöksellä voida soveltaa (Heino 2009, 211).

KUVIO 1 Vuoden aikana huostassa olleet lapset suhteutettuna vastaavanikäiseen väestöön vuosina 1991–2010, % (Kuoppala & Säkkinen 2012).

2.2 Lapsen etu ja osallisuus

Useat sosiaalityön tutkimukset ovat osoittaneet, että lapsen ja nuoren osallisuuden huomioiminen lastensuojelutyössä ei ole itsestään selvää (esim. Hurtig 2003; Pösö 2004a; Sinko 2005). Lapsen etua, osallisuutta ja mielipiteen kuulemistä ja sen huomioonottamista on kuitenkin lainsäädännössä vahvasti painotettu. *Lapsen etua* arvioidaan kiinnittämällä huomiota lastensuojelun eri toimenpidevaihtoehtojen yksilölliseen soveltuvuuteen turvata lapselle iän ja kehitystason mukainen huolenpito ja kasvuympäristö. Lapsen kasvu- ja kehitysympäristössä tulee olla oikeus lapsen osallisuuteen ja vaikuttamiseen omissa asioissaan. (LsL 417/2007, 4§.) Lainsäädäntö määrittelee lapsen mielipiteen ja osallisuuden huomioimista seuraavalla tavalla:

Lastensuojelua toteutettaessa on selvittettävä lapsen toivomukset ja mielipide sekä otettava ne huomioon lapsen iän ja kehitystason edellyttämällä tavalla. Lapsen mielipide on selvittettävä hienovaraisesti sekä siten, että tästä ei aiheudu tarpeettomasti haittaa lapsen ja hänen vanhempiansa tai muiden

läheisten ihmisten välisille suhteille. Lapsen mielipiteen selvittämisen tapa ja pääasiallinen sisältö on kirjattava lasta koskeviin asiakasasiakirjoihin...Lapsen mielipide voidaan jättää selvittämättä vain, jos selvittäminen vaarantaisi lapsen terveyttä tai kehitystä tai jos se on muutoin ilmeisen tarpeetonta. Mielipiteen selvittämisen ja kuulemisen yhteydessä lapselle ei saa antaa sellaisia tietoja, jotka vaarantavat hänen kehitystään tai ovat vastoin lapsen muuta erittäin tärkeää yksityistä etua. (LsL 417/2007, 20§.)

Lapsen osallisuus tarkoittaa toimintaa, jossa lapsi saa olla mukana määrittämässä ja toteuttamassa hänen etunsa turvaamiseksi tehtävää työtä. Lapsen osallisuuteen liittyy lapsen kuuleminen ja mielipiteen selvittäminen, lapsen puhevallan käyttö sekä oikeus mahdollisuuteen käyttää edunvalvojaa. Lapsen ikä- ja kehitystaso tulee aina ottaa tilannekohtaisesti huomioon. Lapsen tulee saada osallistua ja vaikuttaa omassa asiassaan, joten hänelle tulee myös varmistaa pääsy keskeisiin käsittelyihin sekä huolehtia siitä, että lapsi saa riittävästi tietoa asiaan liittyvistä seikoista. (Saastamoinen 2010, 65–67.)

Lapsen mielipiteen ja toivomusten selvittämisessä on olennaista, että se tehdään lapsen ikää ja kehitystasoa vastaavalla tavalla (LsL 417/2007, 5§). Laissa sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista (812/2000, 10§) mainitaan, että työntekijän on tilannekohtaisesti pohdittava, miten alaikäisen etu tulee huomioiduksi. Myös perustuslaissa (731/1999, 6§) on vahvistettu lapsen oikeudet vaikuttaa omassa asiassaan ja tulla tasavertaisesti kohdelluksi. Lapsella on oikeus käyttää puhevaltaansa huoltajan tai muun laillisen edustajan ohella. Lapselle voidaan tarvittaessa myös määrätä edunvalvoja, mikäli nähdään, että huoltajat eivät kykene valvomaan puolueettomasti lapsen etua. Kaksitoista vuotta täyttäneellä lapsella on oikeus tulla kuulluksi hallintolain mukaisella tavalla, jolloin puhutaan asianosaisen kuulemisesta. (LsL 417/2007, 5§, 20–22§; HL 434/2003, 34–35§.)

Kansainväliset sitoumukset ovat olleet tärkeässä asemassa Suomen lasten oikeuksien ja osallisuuden edistämisessä. Tämä on näkynyt esimerkiksi lasten vaikuttamismahdollisuuksissa politiikassa, vapaa-aika- ja harrastustoiminnassa sekä oppilaskuntatoiminnassa. Lasten osallisuus näkyy myös paikallisesti kuntatason toiminnassa. Lapsen osallistuminen ei ole uusi ajatus yhteiskunnassamme, sillä suomalainen lapsipolitiikka on sisältänyt lasten osallistumisen tavoitteita jo 1960-luvulta lähtien. Lapsen oikeuksien julistus on

peräisin vuodelta 1959 ja sitä seurannut YK:n Lapsen oikeuksien sopimus vuodelta 1989. Erilaisten lasten politiikkaohjelmien lisäksi lapsen osallisuutta painotettiin entisestään vuoden 2007 lastensuojelulaissa (417/2007) ja vuoden 2006 nuorisolaissa (72/2006). (Kiili 2011.)

YK:n lapsen oikeuksien sopimuksen 13. artiklan mukaan *”lapsella on oikeus ilmaista vapaasti mielipiteensä. Tämä oikeus sisältää vapauden hakea, vastaanottaa ja levittää kaikenlaisia tietoja ja ajatuksia yli rajojen suullisessa, kirjallisessa, painetussa, taiteen tai missä tahansa muussa lapsen valitsemassa muodossa”*. Sopimuksessa todetaan, että lapsen etu on aina otettava ensisijaisesti huomioon kaikissa julkisissa ja yksityisissä sosiaalihuollon, tuomioistuinten, hallintoviranomaisten ja lainsäädäntöelimien toimissa. Lisäksi lapsen näkemykset ja mielipiteet on huomioitava iän ja kehitystason mukaisesti. Jokaisella lapsella on oikeus olla itsenäinen, ajatteleva yksilö, jolla on lisäksi oikeus tulla kuulluksi niin, että hänen näkemyksensä myös otetaan huomioon. Lapsen tulee saada antaa ilmaista mielipiteensä etenkin itseään koskevissa asioissa. (SopS 60/1991, 3, 12–13 artikla.)

Lastensuojelulaki (417/2007) ja Lapsen oikeuksien yleissopimus (60/1991) velvoittavat työntekijää huomioimaan lapsen osallisuuden häntä koskevan asian käsittelyssä. Tutkimusten mukaan lapsen aseman ja osallisuuden varmistaminen lastensuojelutyössä on kuitenkin ollut ongelmallista, sillä keskusteluiden näkökulmat ovat usein aikuislähtöisiä (esim. Hurtig 2003; Forsberg 1998). Lapsen osallistumisen ja suojelun yhdistäminen sekä niiden yhtäaikainen tarkastelu on välttämätöntä, vaikkakin niiden samanaikainen tavoittelu sisältää jännitteitä. Lasta suojeleva näkökulma saattaa aiheuttaa lapsen osallistumisen mahdollisuuksien vähenemistä, vaikka lastensuojelu kuitenkin edellyttää lapsen osallistumista tiedontuottajana ja vaikuttajana. (Kannasoja, & Svenlin 2011, 275–276, 287.)

Nuoren asettuessa asumaan laitokseen on tilannekartoituksesta lähtien tärkeää ottaa nuoren osallisuus huomioon. Alkuhaastatteluissa on oleellista selvittää nuorelle tietoja, jotka liittyvät hänen asemaansa, esimerkiksi kuulemiseen ja osallisuuteen. (Pölkki 2008, 169.) Työntekijän on myös tärkeää ymmärtää, että nuorella itsellään on arvokasta tietoa omasta edustaan. Aikuisten käsitykset ovat usein hyvin poikkeavia nuorten käsityksistä, joten nuoren läsnäolo ja näkemyksen kuuleminen on tärkeää, kun pohditaan suunnitelmia nuoren elämään. (Räty 2010, 12.) Lasta kohdatessa ja kuultaessa taustalla on ajatus siitä, että

lapsi tietää jotain, mitä kukaan muu ei tiedä. Lapsen osallisuuden varmistamisessa on lapsen konkreettinen läsnäolo oleellista siitäkin huolimatta, että työskentely voi tuntua mutkikkaammalta ja haasteellisemmalta. (Hurtig 2006, 167–169.) Viranomaisen tai muun henkilön selvittäessä alaikäisen lapsen mielipidettä, iällä ja kehitystasolla on erityistä merkitystä. Mitä varttuneemmasta ja kehittyneemmästä lapsesta on kyse, sitä suurempi merkitys lapsen itsemääräämisoikeudelle on annettava. Lapsen mielipiteelle tulee antaa painoarvoa sitä enemmän, mitä tärkeämmästä lapsen omaa elämää koskevasta asiasta on kyse. (Räty 2007, 31, 118.)

Merja Näsänen ja Marie Rautavan (1998, 47) mukaan *”onnistunut kuuleminen vaatii psykologisesti onnistunutta tilanteen ja vuorovaikutuksen hallintaa.”* Peruslähtökohta nykyaikaisessa tavassa kasvattaa on kuulla ja ottaa huomioon nuoren mielipide, vaikka etenkin huostaan otettujen lasten ja nuorten kohdalla se voi olla haasteellista. Nuoren mielialat saattavat vaihdella, toiveet voivat olla epärealistisia ja käyttäytyminen saattaa olla aggressiivista. Hyvin toteutettu nuoren kuuleminen on merkityksellinen tekijä lapsen ja nuoren elämässä. Nuoren osallisuus vaikuttaa käytännön asioiden onnistuneeseen ja mielekkääseen suunnitteluun ja järjestämiseen. Nuoren osallistuminen keskusteluihin antaa hänelle myös omanarvon tunnetta, vaikutusmahdollisuuden kokemusta ja mahdollista terapeutista apua. Nuori voi myös saada oivalluksen käyttäytymisensä syy-seuraussuhteista, ympäristötekijöiden syyttämisen sijaan. (Näsänen & Rautava 1998, 47.)

Lasten ja nuorten osallisuuden on havaittu olevan puutteellista lastensuojelun dokumentoinnissa. Lasten näkyvyys tai näkymättömyys lastensuojelun asiakirjoissa ei kuitenkaan tarkoita sitä, että käytännön lastensuojelun työskentely ei ole lapsilähtöistä. Kiinnostava kysymys kuuluukin, pitäisikö lapsilähtöisyyden tai osallisuuden näkyä käytännön työskentelyn lisäksi myös asiakirjoissa. (Kääriäinen 2006, 46.) Tässä tutkielmassa on tarkoitettu tarkastella käytännön ilmenemistä lastensuojelun dokumentoinnissa, ei käytäntöä.

2.3 Lastensuojelu

Tutkielmani paikantuu lastensuojelun tutkimukseen, sillä tarkastelun kohteena ovat huostaan otettuja lapsia käsittelevät rajoitustoimenpideasiakirjat lastensuojelulaitoksissa. Tarja

Heinon (1997, 25) mukaan lastensuojelun tutkimuksen kohteeksi lukeutuvat ”*kaikki sellaiset ilmiöt, joiden suhteen jonkin organisaation palveluksessa oleva henkilö toimii tietoisesti toteuttaakseen lapsen oikeuksia ja etua*”. Lastensuojelutyötä tehdään monilla erilaisilla kentillä, kuten esimerkiksi lapsi-, perhe-, ja kriisityössä. Työskentelyyn on kehitelty useita erilaisia menetelmiä. Verkostotyöskentely ja moniammatillisuus ovat tänä päivänä lastensuojelutyön edellytyksiä vastatessa yhä haasteellisempiin ongelmiin. (Heino 1997, 23–25.)

Lastensuojelu tarkoittaa työtä, jonka tarkoituksena on turvata lapsen oikeudet turvalliseen ja virikkeitä antavaan kasvuympäristöön, tasapainoiseen ja monipuoliseen kehitykseen. Tämä tapahtuu vaikuttamalla yleisiin kasvuoloihin, tukemalla huoltajia lasten kasvatuksessa sekä järjestämällä perhe- ja yksilökohtaista lastensuojelua. Lapsella nähdään olevan etusija erityiseen suojeluun, jolloin puhutaan lapsen edusta. (LsL 417/2007, 1–2§.) Voimassa oleva lastensuojelulaki on säädetty vuonna 2007. Aiemmat lastensuojelulait ovat vuosilta 1937 ja 1984, joista viimeksi mainittu sisälsi jo käsitteen lapsen etu. (LsL 52/1936; LsL 683/1983; LsL 417/2007.)

Julkisen sosiaalihuollon lastensuojelutyö saa sisältönsä lainsäädännöllisistä velvoitteista, mutta myös hallinnollisista ohjeista (Kananaja & Turunen 1996, 81). Lastensuojelua on lastensuojelutarpeen selvityksen ja asiakassuunnitelman tekeminen ja avohuollon tukitoimien järjestäminen. Lastensuojelua ovat myös lapsen kiireellinen sijoitus, huostaanotto, sijaishuolto ja nuorelle aikuiselle suunnattu jälkihuolto. Kunnan tulee myös järjestää lasten ja nuorten hyvinvoinnin edistämiseksi *ehkäisevää lastensuojelua*, joka suunnataan niille lapsille ja perheille, jotka eivät ole lastensuojelun asiakkaana. (LsL 417/2007, 3§.)

Lastensuojelu viittaa hallinnollisena ja ammatillisena käytäntönä yksilö- ja perhekohtaiseen toimintaan, mutta myös yleisemmällä tasolla lapsipolitiikkaan sekä lapsiväestön etujen ajamiseen (Heino & Pösö 2003, 590). Tuija Erosen (2012, 21) mukaan ”lastensuojelussa *säädellään lapsen, vanhempien ja valtion välistä suhdetta niin ideologisella, poliittisella, juridisella kuin arkisellakin tasolla*”. Eronen näkee lapsen yksilöllisen suojelun tarpeen olevan riippuvainen kulloinkin vallitsevasta yleisestä näkemyksestä lapsuuteen sekä lapsen paikkaan yhteiskunnassa (Eronen 2012, 36).

Lastensuojelussa tavoitteena on perheen juridishallinnollinen ongelmien kategorisointi sekä positiivisen muutoksen aikaansaaminen lapsen elinoloissa. Lastensuojelulla pyritään korjaamaan tai korvaamaan ongelmallinen kotitilanne lapselle suotuisaksi. Vanhemmat nähdään ensisijaisesti velvollisina huolehtimaan lapsistaan. Tähän näkemykseen yhdistyy kunnioitus perheen yksityisyyteen. Vasta arvioitaessa lapsen jäävän paitsi tarpeitaan vastaavasta huolenpidosta, tulee lastensuojelun toimenpiteillä puuttua perheen yksityisyyteen. (Swift 1995, 53–54; 92–93.)

Perheen yksityisyyteen puuttumisen oikeutuksen tarkastelu vaatii huomion kiinnittämistä erityisesti perheen autonomiaan ja itsemääräämisoikeuteen, lapsen etuun ja yhteiskunnallisen hyödyn periaatteisiin. Lastensuojelullisen intervention oikeutusta voidaan perustella yleisellä oikeustajulla, joka tarkoittaa sitä, että ihmiset hyväksyvät julkisen vallan käyttämisen kontrolloitaessa lasten kasvuoloja perheissä. Lasten oloihin voidaan vaikuttaa ennaltaehkäisevästi, mutta myös korjaavasti. Hyvinvointiyhteiskunnan modernissa lastensuojelussa on kysymys siitä, että vallankäytön oikeutus perustuu myös tieteellisen näkemyksen mukaiseen yhteiseen hyvään. (Hämäläinen 2011, 47, 51.)

Lastensuojeluasia tulee vireille joko hakemuksen, lastensuojelun työntekijän pyynnön tai lastensuojeluilmoituksen perusteella (LsL 417/2007, 26§). Johanna Mäenpään ja Maritta Törrösen (1996, 21) asiakirjatutkimuksen mukaan asiakkuus alkaa useimmiten lastensuojeluilmoituksesta, jonka tekee esimerkiksi koulu, päiväkotitoimi, naapurit tai sukulaiset. Tällöin lastensuojelun sosiaalityöntekijän on välittömästi arvioitava asian kiireellisyys sekä lastensuojelutarpeen selvityksen tarpeellisuus. Lastensuojelun asiakkuus aloitetaan vireilletulon jälkeisen mahdollisen kiireellisen lastensuojelutoimenpiteen tai lastensuojelutarpeen selvityksen alkaessa. (LsL 417/2007, 26§.) Lastensuojelun asiakkaana on lapsi (LsL 417/2007, 2–3§). Asiakkaaksi tulevalle lapselle nimetään *lapsen asioista vastaava sosiaalityöntekijä*, joka alkaa selvittää lapsen elinoloja ja lastensuojelun tarvetta (LsL 417/2007, 13b§; Mäenpää & Törrönen 1996).

Lapsi tulee lastensuojeluprosessin asiakkaaksi lastensuojelun avohuollon kautta. Prosessi on yksilöllisesti erityinen ja polveileva, riippuen asiakkaan tilanteesta, taustoista ja tarpeellisiksi nähdystä toimenpiteistä. Lastensuojelutoimenpiteiden syyt ovat moninaisia ja voivat johtua lapsen perheestä tai lapsesta itsestään. (Kitinoja 2001, 154–155.) Lapsen asioista vastaava sosiaalityöntekijä selvittää lapsen elinoloja arvioimalla huoltajien kykyä

ja mahdollisuuksia huolehtia lapsen hoidosta ja kasvatuksesta. Selvityksessä on tarkoitus pohtia lastensuojelutoimenpiteiden tarvetta olemalla yhteydessä lapsen ja hänen perheensä lisäksi myös muihin lapselle läheisiin henkilöihin sekä eri yhteistyötahoihin ja asiantuntijoihin. Lastensuojelun selvityksen tulee lain velvoittamana valmistua kolmen kuukauden kuluessa asian vireille tulosta. Selvityksen valmistuttua sosiaalityöntekijä päättää lastensuojelun asiakkuuden joko jatkuvan tai päättyvän. (LsL 417/2007, 27§.) Asiakkuuden jatkuessa lapsen perheen kanssa tehdään suunnitelma ja järjestetään tarvittavia tukitoimia.

2.4 Huostaanotto ja sijoitus kodin ulkopuolelle

Vanhemmat haluavat yleensä olla hyviä vanhempia lapsilleen, mutteivät aina siihen syystä tai toisesta kykene (Mäenpää & Törrönen 1996, 9). Mikäli lapsen tasapainoinen kehitys ja hyvinvointi ovat vaarantuneet, tulee sosiaalihuollon viranomaisen puuttua tilanteeseen lapsen hyvinvoinnin turvaamiseksi. (LsL 417/2007, 2–4§.) Mikäli lapsen olosuhteet ovat kotona muodostuneet sellaisiksi, että vanhempien voimavarat ja lastensuojelun avopalvelut eivät enää riitä auttamaan tilannetta, voidaan lapsi huostaanottaa ja sijoittaa asumaan sijaisperheeseen tai lastensuojelulaitokseen (Mäenpää & Törrönen 1996, 13). Päätökset lapsen huostaanotosta ja sijaishuollosta ovat kuitenkin viimesijaisia keinoja, joilla voidaan turvata lapsen tai nuoren tilanne, mikäli kasvuolosuhteet kotona asuessa ovat olleet hänelle haitalliset (LsL 417/2007, 40§).

Huostaanotto on toimenpiteenä erittäin vahvasti yksilön ja perheen tahtoa sekä itsemääräämisoikeutta koskettava interventio (esim. Rätty 2007, 227–231), jonka perusteella sosiaalihuollon viranomainen voi sijoittaa lapsen asumaan kodin ulkopuoliseen paikkaan (LsL 417/2001, 45§). Hallinnollis-tilastollisena terminä puhutaankin ”*kodin ulkopuolelle sijoitetuista lapsista*” (Lastensuojelu 2009, 25). Huostaanottopäätökseen voidaan päätyä tilanteessa, jossa täyttyvät seuraavat kolme kriteeriä:

- 1) kodin kasvuolosuhteet, puutteet lapsen huolenpidossa tai lapsen oma käyttäytyminen ovat vakavasti vaarantaneet lapsen terveyttä tai kehitystä,

- 2) avohuollon tukitoimet eivät ole olleet mahdollisia tai ne ovat osoittautuneet riittämättömiksi ja
- 3) sijaishuolto on lapsen edun mukaista (LsL 417/2007, 40§).

Sijaishuolto määritellään lastensuojelulaissa (417/2007, 49§) kodin ulkopuoliseksi hoito- ja kasvatuspaikaksi, jonka sosiaalihuollon viranomainen järjestää huostaan otetulle, kiireellisesti sijoitetulle tai väliaikaismääräyksen nojalla sitä tarvitsevalle lapselle. Lapsen sijaishuolto voidaan järjestää joko perhehoitona tai laitoshuoltona. Perhesijoituksen on nähty olevan lapsen kasvun ja kehityksen kannalta myönteisempi vaihtoehto kuin laitokseen sijoittamisen (Mäenpää & Törrönen 1996, 13). Sijaishuolto tuleekin järjestää ensisijaisesti perhehoidossa. Laitossijoitus voidaan järjestää tilanteessa, jossa perhehoidon järjestäminen riittävillä tukitoimilla ei ole toteutettavissa lapsen edun mukaisesti. Lastensuojelulaki määrittelee laitokset melko väljästi. Laitoksia, jotka järjestävät sijaishuoltoa lapsille ja nuorille, ovat lastenkodit ja koulukodit sekä muut näihin rinnastettavat lastensuojelulaitokset (LsL 417/2007, 49–50 §, Eronen 2012, 27.)

Lastensuojelulaki ei säätele, mikä sijaishuoltomuoto kussakin tilanteessa on lapselle sopiva, vaan valinta tulee harkita aina yksilöllisesti. Lapsen etu on valinnassa tärkein huomioitava seikka, joten päätöstä tekevän sosiaalityöntekijän hallussa tulee olla riittävät tiedot lapsen yksilöllisistä ominaisuuksista ja tarpeista. (Saastamoinen 2010, 7, 102–113.) Lastensuojelun avohuollon tukitoimet, esimerkiksi psykoterapia, tukiperhe ja perhetyö, ovat useasti olleet nuoren perheessä käytössä pitkään ennen lopullista huostaanottoa ja sijoitusta. Päädyttyäessä huostaanottoon on lapsen asioista vastaava sosiaalityöntekijä joutunut toteamaan avohuollon tukitoimet riittämättömiksi perheen ongelmien ratkaisemisessa. (Pölkki 2008, 174; LsL 417/2007, 40§.) Mikäli lapsi päätetään sijoittaa laitokseen, lastensuojelulaitoksen työntekijät järjestävät huostaanotto- ja sijoituspäätöksen jälkeen nuoren hoidon, huolenpidon ja kasvatuksen.

Sijoituksessa lapsi siirretään pois kodistaan, joten siirtyminen sijaishuoltoon on epäilemättä kriisi, mikä merkitsee lapselle suuria muutoksia. Päivi Känkänen (2009, 232–233) kuvailee lapsen siirtymistä sijaishuoltoon monivaiheiseksi ketjuksi, johon kuuluvat alkuarviointi, avohuollon lastensuojelutyö, huostaanotto ja sijais- ja jälkihuolto. Vaikka vaiheet ovat lastensuojelutyön näkökulmasta erillisiä, kokee lapsi nämä vaiheet kokonaisuutena, jotka punoutuvat toisiinsa. Sijoitus on lapselle epävarmuutta ja hämmennystä aihe-

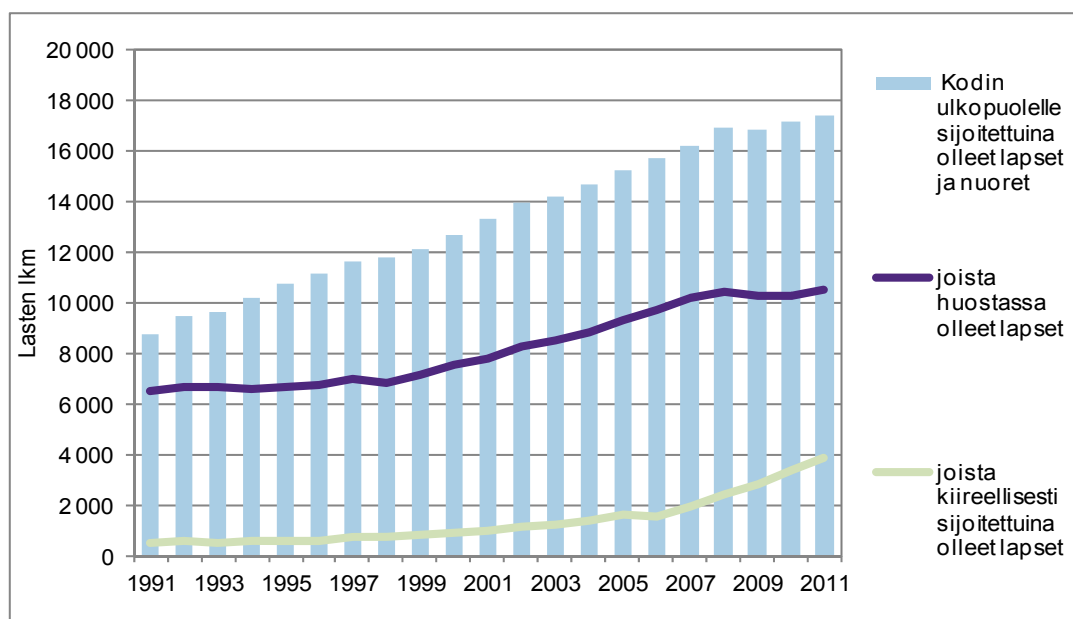
uttava raskas siirtymävaihe, jolloin monenlaiset tunteet nousevat väistämättä esiin. Tällöin on varmistettava, että lapsen tunnetasolla säilyy kokemus turvassa olemisesta ja huolenpidosta. Lapsen on myös tärkeää tietää, että hänen perhettään autetaan.

Tarja Pösö (2004a, 206) määrittelee sijaishuollon tehtäväksi lapsen tavallisen arjen mahdollistamisen. Sijaishuollossa lapsi voi harjoitella sosiaalisia taitoja sekä rakentaa omaa identiteettiään. Sijaishuollon hyvän laadun kriteereinä on lapsen näkökulmasta pidetty sijoituksen pysyvyyttä (*stability*) sekä jatkuvuutta (*continuity*). Jatkuvuus lapsen olosuhteissa on tärkeää esimerkiksi yhteisön, kasvatuksen ja mielenterveyden kannalta. Myös lapsen ja hänelle tärkeiden ihmisten välinen jatkuva ja katkeamaton suhde on oleellista. (Gilligan 2001, 65.) Lapsen kehityksen kannalta on keskeistä, että ihmiset hänen ympärillään eivät vaihdu ja hän voi rauhassa rakentaa luotettavia ihmissuhteita ilman menetyksen pelkoa. Pysyvyyttä on kuvailtu lastensuojelutyön kriittiseksi tekijäksi. Sijaishuollossa olevan lapsen kasvuolosuhteiden kannalta tärkeää on pysyvän ja turvallisen sijoituspaikan lisäksi pysyvät sosiaaliset suhteet laitoksen työntekijöiden kanssa. (Puustinen-Korhonen & Pösö 2010, 17.)

Sijaishuollossa lapselle tulee tarjota hänen etunsa mukainen kasvuympäristö sekä aikuisia, jotka vastaavat hänen tarpeisiinsa kokonaisvaltaisesti. Lapsella on oikeus saada tulla sijoitetuksi sellaiseen paikkaan, jossa hänen erityisiin vaikeuksiinsa on mahdollista saada asianmukaista tukea ja ammattitaitoa. Sosiaalihuollon viranomaisen valitessa lapselle tai nuorelle sijaishuoltopaikkaa, on hänen kiinnitettävä huomiota lapsen oikeuksiin olla yhteydessä vanhempiinsa sekä muihin hänelle tärkeisiin henkilöihin. Sisarukset tulisi sijoittaa samaan paikkaan, mikäli mahdollista. Lapsi saa myös tavata hänelle läheisiä ihmisiä ja sosiaalityöntekijäänsä. (LsL 417/2007, 50§; Rätty 2007, 297–298.)

Yhteydenpito vanhempiin ja muihin tärkeisiin ihmisiin mahdollistuu sopivan etäisyyden avulla. Lapsen oikeuksien sopimus painottaa yhteydenpidon osalta lapsen edun ensisijaisuutta, vaikka 5 artikla korostaa samanaikaisesti lapsen vanhempien oikeuksia sekä heidän vastuutaan lapsensa kasvattajina. Tilanne on ristiriitainen, sillä huostaanottoon on usein päädytty, koska vanhemmat eivät ole kyenneet kantamaan vastuuta lapsen hoitamisesta. Lapsen oikeuksien sopimus määrittelee tilanteen niin, että ensin tulee huomioida konkreettinen lapsen etu, sitten vasta vanhempien oikeudet. (SopS 60/1991; Mahkonen 2005, 153.)

Lamavuodet 1990-luvulla vaikuttivat monella tavalla perheiden hyvinvoinnin heikkene-
miseen. Lamavuosia seurasi huostaanottojen lisääntyminen, minkä vuoksi lasten sijais-
huoltopaikkojenkin tarve kasvoi (kuvio 2). Sijaishuolto on lastensuojelupalveluista työ-
määrältään ja kustannuksiltaan vaativin, minkä vuoksi myös tutkimustiedon lisääminen
aiheesta on tärkeää (Arponen 2005, 168–169). Kodin ulkopuolelle oli vuoden 2011 aika-
na sijoitettuna 17 409 lasta ja nuorta. Näistä huostaanottopäätöksen perusteella sijoitettu-
na oli 10 535 lasta ja kiireellisen sijoituspäätöksen perusteella 3 867 lasta. Huostassa ole-
vien lasten määrä on lähtenyt uudelleen kasvamaan vuonna 2011. Kaikkien sijoitettuna
olleiden lasten määrä kasvoi edellisestä vuodesta vähän yli prosentin, huostassa olleiden
lasten määrä lisääntyi vajaa kolme prosenttia ja kiireellisesti sijoitettujen määrä lisääntyi
jopa 13 prosenttia. (Kuoppala & Säkkinen 2012.)

KUVIO 2 Kodin ulkopuolelle sijoitetut lapset ja nuoret 1991–2011. Sama lapsi voi sisältyä sekä kiireelli-
siin sijoituksiin että huostassa olleiden lukumääriin. (THL: Lastensuojelu 2011 – tilastoraportti 26/2012.)

Pohdittaessa huostaanottoon johtaneita syitä, voidaan perheympäristön todeta olevan
merkittävä tekijä lapsen tarpeille ja turvalliselle kehitykselle. Joskus vanhempien omat
nuoruuden kipeät kokemukset kertaantuvat käsittelemättöminä seuraavalle sukupolvelle,
jolloin perheellä on haasteita tavanomaisen arjen pyörittämisessä tai puberteettiin tulleen
lapsensa kasvatuksessa. Perheen sosiaaliset ongelmat, kuten työttömyys, mielenterveys-

ongelmat, perheväkivalta ja päihteiden ongelmakäyttö vaikuttavat myös perheissä elävien lasten kohtaloihin. Perhettä voi rasittaa useatkin erilaiset pulmat elämän eri osa-alueilla, jolloin viranomaiskontaktejakin voi olla usean eri tahon kanssa. (Taipale 1992, 207–232.) Lasten ja nuorten mielenterveysongelmat ovat suuri ja yhä kasvava ongelma. Erityisesti köyhissä ja väkivaltaisissa oloissa kasvaneet lapset ovat vaarassa sairastua mielenterveysongelmiin. (Allen 2006, 14.)

Kolme suurinta huostaanottojen taustalla olevaa perustetta vuonna 2008 olivat perheessä esiintyvä väkivalta, päihteidenkäyttö ja mielenterveysongelmat. Johanna Hiitola on tutkimuksessaan Mirja Kajavan (1997) tavoin päättänyt toteamaan, että huostaanottojen taustasy ei yleensä ole selkeästi yksittäinen, vaan ongelmat perheessä ovat kasaantuneet. Hiitolan (2009, 11, 45–49) tarkasteluiden mukaan huostaanottoon johtaneista syistä yleisimpiä ovat kuitenkin lapsen äitiin liittyvät tekijät. Suurin yksittäinen huostaanoton syy on riittämätön vanhemmuus. Lapseen liittyviä yleisimpiä tekijöitä ovat ristiriidat vanhempien kanssa ja lapsen huono psyykkinen terveydentila. Myös rikoksiin, päihteisiin ja väkivaltaan liittyviä tilanteita ilmenee jonkin verran huostaanottotilanteissa. (Hiitola 2008, 26–30.) Toisaalta lapseen liittyviä syitä voidaan tarkastella myös suhteessa vanhemmista johtuviin syihin.

Lapsi voi vaarantaa terveyttään ja kehitystään myös itse. Eräs tyypillinen ja uhkaavasti kasvanut ilmiö on nuorten päihteiden käyttö. Huumeiden hankkimisen on todettu tulleen helpommaksi. Tyttöjen kohdalla vaaraa voi aiheuttaa myös kuljeskeleva elämäntapa ja vanhemmat miesystävät. Poikien kohdalla yleisempää on rikoksiin ajautuminen. Autojen luvattomat käyttöönotot ja omaisuuksiin kohdistuvat rikokset ovat näistä tyypillisimpiä. (Kitinoja 2001, 156.) Mäenpää ja Törrönen (1996, 24) mainitsevat, että poikien huostaanottojen taustalla olevat perustelut nähdään useammin poikien omana aktiivisena käytöksenä, kun taas tyttöjen perustelut liittyvät useammin suhteisiin muihin ihmisiin. Tämä saattaa olla eräs syy siihen, että poikia sijoitetaan tyttöjä useammin laitoksiin.

TAULUKKO 1 Sijoituspaikka lapsen iän mukaan.

	Lapsen ikä			
Sijoituspaikka	1–6v	7–12v	13–17v	Yhteensä
Sijaisperhe	83,3 %	47,4 %	13,5 %	42,5 % (34)
Laitos	16,7 %	52,6 %	86,5 %	57,5 % (46)
	100 % (24)	100 % (19)	100 % (37)	100 % (80)

Lähde: Hiitola 2008

Huostaan otetun nuoren sijoituspaikaksi muodostuu useimmiten laitos, kuten taulukko 1 havainnollistaa. Nuoruusiässä olevia, 13–17-vuotiaita lapsia sijoitetaan huomattavasti useammin laitokseen kuin kouluikäisiä lapsia, jotka taas tulevat yleisemmin sijoitetuksi perhehoitoon. Ilmiötä selitetään huostaan otettujen nuorten erityisen vaikealla tilanteella. (Hiitola 2008, 38.) Vaikka perhehoitoa tulee sijoituksissa tavoitella, se ei aina ole mahdollista esimerkiksi lapsen vaikeahoitoisuuden vuoksi. Kun sijoitettavana on nuori eli murrosiässä oleva lapsi, on laitoshoitopaikka usein tarkoituksenmukaisin ratkaisu. (Saastamoinen 2010, 11). Nuorisoikäisen lapsen kohdalla on tärkeää pohtia riittävästi oikeanlaista ja yksilöllistä sijoituspaikkaa. Nuori saattaa ikänsä puolesta olla liian vanha perhesijoitukseen, koska kiinnittyminen uusiin ihmisiin voi tässä vaiheessa olla lähes mahdotonta. (Pölkki 2008, 170.) Nuorten laitoshuollon yleisyyden lisäksi myös tahdonvastaisuus huostaanotoissa on yleisintä erityisesti murrosikäisten lasten kohdalla (Hiitola & Heinonen 2009, 60).

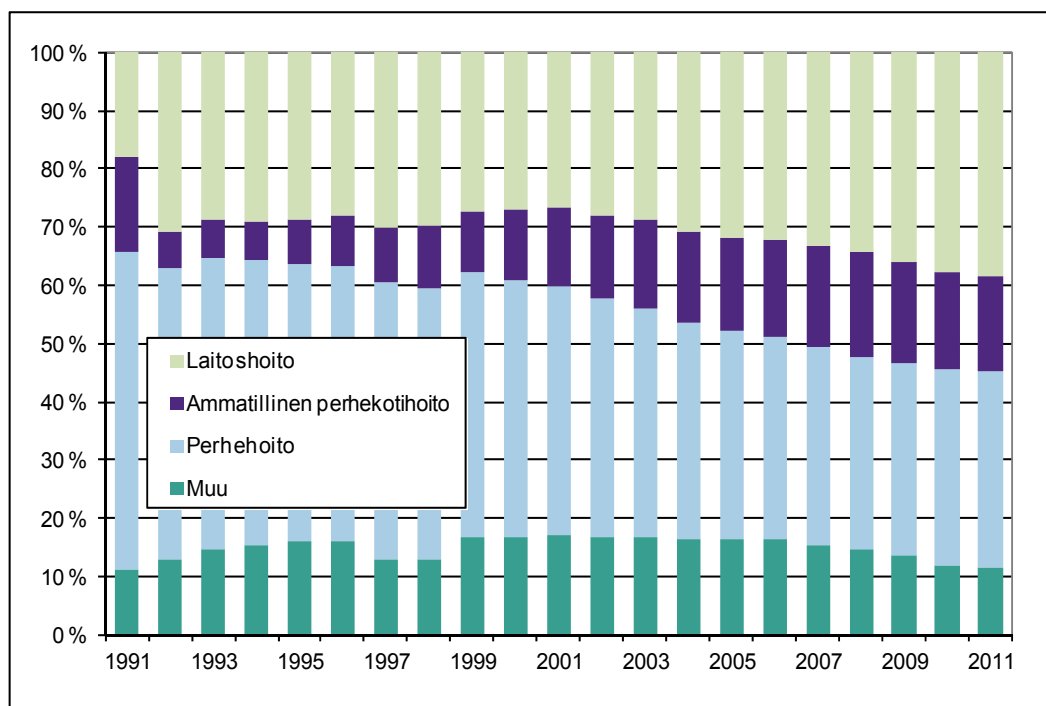
3 LASTENSUOJELULAITOS

Tässä luvussa esittelen lastensuojelulaitokseen liittyviä erityisiä piirteitä. Lähestyn laitostelämää sekä lapsen että laitoksen työntekijän näkökulmasta. Tilastojen (THL 2011) mukaan lapsia ja nuoria elää lastensuojelulaitoksissa yhä enemmän, joten on perusteltua kysyä, miten ilmiö vaikuttaa tulevaisuuden aikuisten kykyyn pitää huolta itsestään tai lapsistaan. Sijaishuoltoa tarjoavissa laitoksissa tapahtuva kasvatustyö ja tarkoituksenmukaisten menetelmien käyttö on oleellisissa roolissa huostaan otetun lapsen koko loppuelämän menestymisen kannalta.

Lastensuojelulaitoksia on Suomessa hyvin monenlaisia. Nuorisokodit, lastenkodit ja SOS-lapsikylän yksiköt ovat toisistaan poikkeavia esimerkiksi rakenteiltaan ja toimintatavoiltaan (Pölkki 2008, 174). Myös vastaanottokodit ja ammatilliset perhekodit luetaan lastensuojelulaitoksiksi (Saastamoinen 2010, 89). Suomalaista lastenkotitoimintaa koskevaa tutkimustietoa on vähän ja olemassa oleva tieto on hajanaista (Esim. Laakso 2009; Törrönen 2003). Lastenkotitutkimus perustuukin usein tutkijan henkilökohtaiseen intohimoon aihetta kohtaan. Yksittäiset suomalaistutkimukset lastensuojelulaitoksista ja niissä asuvista lapsista ovatkin koskettavia ja puhuttelevia. (Laakso 2009; Eronen 2012, 37; Eronen & Laakso & Pösö 2010, 147.)

Riitta Laakson (2009) kenttätutkimus *Arjen rutiinit ja yllätykset – etnografia lastenkotityöstä* kuvaa laajasti lastenkotien käytänteitä antaen samalla pohjaa työn kehittämiseen. Laakso on havainnut, että lastensuojelun laitoksiin liittyvä käsitteistö on vakiintumatonta, yhteisistä menetelmistä puhumattakaan. Laitostyöskentelyä on tutkittu vain lähinnä hoidon, kasvatuksen ja erityisen huolenpidon näkökulmasta samalla kun työn vaativaa ja terapeutista luonnetta on korostettu. Tarja Pösö on tarkastellut laitoksessa elämistä tutkimuksissaan *Kolme koulukotia – tutkimus tyttöjen ja poikien poikkeavuuden määrittelykäytännöistä koulukotihoidossa* (1993) sekä *Vakavat silmät ja muita kokemuksia koulukodista* (2004b). Pösö on havainnut nuorten kerronnan erityisyyden olevan sen vakavuudessa ja syvässä hiljaisuudessa.

Tilastoista käy ilmi, että laitoshuollossa järjestettyjen sijoitusten osuus on kasvanut viime vuosina tasaisesti perhehoidon ensisijaisuudesta huolimatta. Vuonna 2011 kaikista sijoitetuista lapsista ja nuorista 34 % oli perhehoidossa, 16 % ammatillisessa perhekotihoitossa, 38 % laitoshuollossa ja loput 12 % (2 045) muussa huollossa (kuvio 3). Lähes puolet huostassa olevista lapsista on sijoitettu perhehoitoon. Tässä kuviossa perhesijoitus tarkoittaa lapsen sijoittamista perhekotiin, lapsen sukulaisten tai läheisten luokse tilanteessa, jossa on tehty sopimus kunnan kanssa. Kuviossa esitetty muu huolto sisältää esimerkiksi sijoituksia omaan kotiin ennen huostaanoton mahdollista päättymistä tai nuoren itsenäistä ja tuettua asumista. (Kuoppala & Säkkinen 2012, 4–6.)

KUVIO 3 Kodin ulkopuolelle sijoitettuna olleet lapset ja nuoret sijoitusmuodon mukaan vuosina 1991–2011, %. (Lähde: Kuoppala & Säkkinen 2012).

3.1 Laitos lapsen kotina

Lastensuojelulaitoksen on huolehdittava lapsen oikeuksien toteutumisesta kokonaisvaltaisesti. Hyvään hoitoon ja kasvatukseen kuuluvat lapsilähtöinen työskentely yksilölliset tarpeet huomioiden. Hoitoon ja kasvatukseen sijaishuollossa tulee sisältyä lapsen koko-

naisvaltainen huolenpito sekä psyykkisellä, fyysisellä että sosiaalisella tasolla. Perushoitoon kuuluvat ravinto, vaatetus, hygienia, lepo ja muut arkielämän normaalit tarpeet. Lisäksi lapsella on oikeus omiin käyttövaroihin. Lasta tulee kohdella arvostavalla tavalla ja häntä tulee auttaa jokapäiväisten perusasioiden lisäksi myös pitkän tähtäimen kannalta, esimerkiksi vastuun kantamisessa, ihmissuhteiden luomisessa sekä itsenäistymisessä. Aikuisen aito läsnäolo on tärkeää lapselle ja häntä tulee kannustaa myös esimerkiksi harrastuksissa ja koulunkäynnissä. Sijaishuollossa olevalle lapselle tulee pyrkiä luomaan kokonaisvaltainen turvallisuus ja turvallisuudentunne, tarkoittaen esimerkiksi rajojen asettamista. Tämä on erityisen tärkeää huostaan otetun lapsen kohdalla. (LsL 417/2007, 49–60§.)

Kun lapsi sijoitetaan laitokseen, hänen tottumansa kotiympäristö muuttuu toisenlaiseksi. *Koti* on asukkaan ja elinympäristönsä suhteen välinen ilmiö. Vilkon tutkimuksen mukaan koti nähdään normaalisuuden kriteerinä, kun taas laitostettiin on liitetty negatiivinen oletus siihen yhdistetyn laitostumis-käsitteen vuoksi. *Laitostuminen* on prosessi, jossa ihmisen uskotaan kadottavan yksityisyytensä, yksilöllisyytensä ja lopulta kaipuunsa kotiin. Kodin tuntu saadaan kokemuksesta, jonka koti sosiaalisena ja emotionaalisena tilana asujalleen tuottaa. Tuttuus, tutuksi tunnistaminen ja mieleen palauttaminen tapahtuvat esineympäristön avulla. Kodin tunnun emotionaalinen turva muodostuu fyysisten puitteiden hyväksymisestä, ihmissuhteista ja yksinolosta. Myös toiminnallinen merkitys, erityisesti vapaus, on olennaista kodin tunnussa. Vilkon mukaan laituskodissa ollaan kodissa, kun taas yksityiskodissa ollaan kotona. Tämän vuoksi Vilko käyttääkin laituskodista nimitystä ”*koti kodissa*”. (Vilko 2000, 213–224.)

Lastensuojelulaitoksen työntekijät ovat painottaneet lapsen yksilöllistä huomioimista ja yksilöllisyyttä, vaikka ajan, tilan ja ymmärryksen löytäminen onkin usein haasteellista (Laakso 2009, 150). Lastensuojelulaitoksessa eletään yhdessä usean lapsen ja nuoren kanssa, joten eräs väistämätön ilmiö onkin yhteisöllisyys. Yhteinen toiminta yhdessä lapsia hoitavien työntekijöiden, mutta myös muiden osastolla asuvien lasten kanssa on kuvaa laitosasumista. Laitoksessa ilmenee yhteisöllisyyden rinnalla vahvasti myös valtasuhteisiin perustuvia hierarkioita. Tämä näkyy erisuuruisena vallan käyttönä, huolenpitona. Osaston lapset ovat arjessa tekemisissä toistensa kanssa ikään kuin suuri sisaruslauma. Hierarkkiset suhteet näkyvät myös työntekijöiden ja lasten välillä esimerkiksi tilojen hal-

linnoinnissa, mikä näkyy esimerkiksi lapsilta lukituilla ovilla. (Törrönen, 1999; 72–73, 85; 2003.)

Maritta Törrönen (2003) on vertaillut lastenkodin ja sairaalan olosuhteita ja todennut niissä runsaasti samankaltaisuutta lasten näkökulmasta. Laitoksessa eläminen sisältää sekä positiivisia että negatiivisia piirteitä. Myönteisinä puolina voidaan nähdä elämäntilanteen parantamistavoitteet, ihmissuhteet ja arkirutiinien ylläpito. Kielteisiä piirteitä ovat muun muassa aikuisten työaikoihin sidonnainen vaihtuvuus, aikatauluihin perustuva arki, säännöt sekä ajan- ja rahankäytön kontrolli. Molemmat laitosympäristöt sisältävät vaihtoehtottomuuden ilmiön: tilanteeseen on pakko sopeutua – vaihtoehtoja ei ole. Sairaalassa ja lastenkodissa lapsilla on vähän yksityisyyttä. Lastenkodissa lasten toiminnassa korostuu yhteisöllisyys, joka luo rajoja lasten henkilökohtaiselle yksityisyydelle. Yhteisöön kuulumisen tuo lastenkodissa asuvalle jäsenyyden ja sitoutumisen tunteita ilman pakkoa.

Yhteisönä voidaan pitää esimerkiksi ihmiskuntaa, kansakuntaa, kristikuntaa, valtiota, yhteiskuntaa, erilaisia värien, rodun tai kielen mukaan määrittyviä ihmisryhmiä, erikokoisia alueita tai aatteellisia ryhmiä, joiden yhteinen vuorovaikutus yhdistää kuvitteellisen tai todellisen ihmisjoukon (Lehtonen, 1990, 15). Yhteisö-käsitteen ala voi siis vaihdella muutaman ihmisen joukosta valtaviin alueellisiin kokonaisuuksiin, mutta oleellista yhteisön muodostumisessa on yhteinen vuorovaikutusalue. Lastensuojelulaitos on perustellusti yhteisö, johon nuori voi kiinnittyä ja tuntea yhteenkuuluvuutta. Yhteisön avulla nuorelle tulee mahdolliseksi myös harjoitella vuorovaikutuksen ja elämänhallinnan taitoja. Yhteisöllisyys on myös keino arvojen ja asenteiden omaksumiseen. (Kyrönseppä & Rautiainen 1993, 88.) Mikäli yhteisöllisyys saadaan laitoksen sisällä valjastettua positiiviseksi voimavaraksi, niin nuoren kuntoutumisellekin mahdollistuu parempi kasvualusta.

Elina Pekkarinen (2006, 114–116) on havainnut vertaisuuden kokemuksen olevan tärkeä tukimuoto nuorisoiäisten lasten keskuudessa. Vertaisryhmässä nuoret saavat yhteisyyden ja yhteiseksi koettujen elämäkokemusten ja -tilanteiden kautta toisiltaan ymmärrystä sekä kuulluksi tulemisen ja luottamuksen jakamisen tunnetta. Frank Riessman (1997, 6–9) on määritellyt vertaistuen paikantuvan ryhmään, jossa olennaista on ryhmän jäsenten omatoimisuus ja keskinäinen apu. Tämä tarkoittaa sitä, että ryhmän jäsenet sekä saavat apua, että myös antavat sitä. Avun antajina eivät ole ammattiauttajat, vaan ryhmän

toisilleen vertaiset jäsenet. Vertaisuus muodostuu siitä, kun henkilöt kokevat jotakin yhteistä samanlaisten elämäntilanteidensa ja ongelmiansa perusteella.

Lastensuojelulaitoksen työntekijät tekevät vuorotyötä. Tämä tuo arkeen haasteita esimerkiksi ajankäytön pitkän tähtäimen suunnittelussa. Lapset ja työntekijätäkään eivät voi olla varmoja tietyn henkilön läsnäolosta esimerkiksi erityisenä merkki- tai juhlapäivänä. Kun lapsen toivoma työntekijä ei ole paikalla, turvaudutaan vain kyseisen henkilön välittämiin viesteihin. Laitoksessa asuva lapsi joutuu sietämään vuorolistojen hallitsevuutta tärkeissä ihmissuhteissaan. (Törrönen 2003, 103–104.)

Kodin ulkopuolelle sijoittamisesta johtuen nuoret joutuvat usein kokemaan ennakkoluuloja. Sijoitettujen nuorten mukaan he joutuvat tekemään paljon töitä saavuttaakseen hyväksynnän ja luottamuksen aikuisilta, esimerkiksi ystävien vanhemmilta tai koulun henkilökunnalta. Sijoitettujen nuorten pahan olon käsitteleminen on usein vaikeaa. Omat ratkaisumallit pahan olon käsittelemisessä eivät aina ole järkeviä ja nuoret tarvitsevatkin aikuisilta empaattisia ratkaisumalleja. Riskinä on, että nuori alkaa välttää kohtaamisia niissä ryhmissä, joissa hän kokee tulevaisuuden syrjityksi tai leimatuksi. Tällöin nuori voi ajautua itselleen haitalliseen, mutta hyväksyntää tarjoavaan seuraan. (Vario & Barkman & Kiili & Nikkanen & Oranen & Tervo 2012.)

3.2 Kasvatustyö laitoksessa

Rajoitustoimenpiteen käyttäminen liittyy laitoksessa toteutettavaan tavoitteelliseen ja vaativaan kasvatustyöhön. *Kasvatuksella* tarkoitetaan ”kasvamaan saattamista”, kasvuprosessin tietoista ohjaamista, yksilön itsetoteutuksen ja identiteetin rakentumisen tukemista sekä sallivan, ohjaavan ja vuorovaikutteisen ympäristön luomista lapsen kehitykselle. Kasvatus on tärkeä tekijä lapsen terveen ja turvallisen kasvun ja kehityksen toteutumisessa. Kasvatus on päämäärään pyrkivää tietoista ohjaamista, joka edellyttää käsitystä siitä, millaista on arvokas elämä. Esimerkiksi vuorovaikutustaitojen ja moraalisen tietoisuuden kehittyminen edellyttävät kasvattajalta tiettyjen periaatteiden tuntemusta. Kasvattaja ei kuitenkaan vain myötäile lapsen luontaista kasvua vaan toimii myös auktoriteettina. *Auktoriteetti* on ihmissuhteiden välistä vallankäyttöä, jonka oletuksen mukaan kasvat-

taja on pätevä tekemään lapsen puolesta tärkeät päätökset. Auktoriteettia on olemassa eri alueilla ja eri rooleissa. Jokainen ihminen on auktoriteettina kaikille muille ihmisille ainakin yhdellä tavalla. Kasvatuksellista auktoriteettia tarvitaan, koska 1) lapsi on kypsymätön ja kyvytön huolehtimaan itsestään, 2) yhteiskunnallista valtaa on tarpeen hajauttaa ja 3) yleisten yhteistyön tarpeet vaativat sitä. Rajoitustoimenpiteiden käyttämisen taustalla on ajatus lapsen terveestä kasvusta, kehityksestä ja kasvatuksesta. (Puolimatka 2010, 16–33, 245–265.)

Veli-Matti Värri (2000) on väitöskirjassaan tutkinut hyvän kasvatuksen ehtoja. Pohdittaessa *hyvää kasvatusta*, on tarkastelun keskiössä *viisaan kasvattajan* näkökulma. Viisasta kasvattajaa kuvaa erityisesti kyky kantaa vastuuta kasvatettavastaan. ”*Kasvattajana oleminen merkitsee ensisijaisesti vastuuta toisesta ja vastuuta toiselle*”. Kasvatuksellisten menetelmien tarkoituksena on kasvattaa eli tukea ja auttaa lasta toimimaan yhteisön jäsenenä. Lapselle voidaan asettaa ikätason mukaisia velvoitteita ja vastuita, jotka kuuluvat arkeen. Esimerkiksi aamu- ja iltatoimet, kotiintulo- ja nukkumaanmenoajat tai kodinhoitotyöt kuuluvat kasvattamiseen, eikä lapsen perus- tai itsemääräämisoikeuden toteutumisen ei katsota hyvässä kasvatuksessa vaarantuvan. (Valvira 3/2013, 4.)

Tommi Hoikkala (1993b, 47–49) toteaa, että kasvattaminen koetaan nykypäivänä yhä haasteellisempänä. Riittämätön vanhemmuus on usein yhtenä taustasyynä siihen, että sosiaalihuollon viranomainen joutuu puuttumaan perheen tilanteeseen lapsen edun nimissä. Hoikkala puhuu myös ammattilaisvetoisuudesta, millä hän tarkoittaa sitä, että vanhempien oma asiantuntijuus lastensa asioissa hukkuu yhteiskuntamme erilaisten asiantuntijoiden ja ammattilaisten ohjeiden ja neuvojen alle. Hoikkala (1993a) on havainnut vanhemmuutta koskevassa tutkimuksessaan, että vanhemmat eivät nykyään mielellään puhu kurista tai itsestään kasvattajina. Hän epäilee erääksi syyksi käytännön mukavuudenhalun ja kaveripohjaisen vanhemmuuden tavoittelun. Kasvatus tai kasvattaminen saatetaan nähdä vanhanaikaisena tai liiallisena puuttumisena lapsen tai nuoren asioihin. Vaikka kasvatus- käsitettä vieroksutaan, koetaan lapsen tai nuoren ”rajoittaminen” hyväksyttävänä. (Hoikkala 1993a, 338–340.)

Värriin (2000, 23) mukaan ”*kasvatuksen tärkein tehtävä on ihmisen sivistäminen eettiseksi toimintakykyiseksi persoonaksi eli moraalisubjektiksi*.” Kasvatuksen keskeinen tavoite on itsenäistää kasvatettava kasvattajan vallasta, näyttäen hänelle malleja, asettaen rajoja

ja osoittaen suuntaa. Kasvatustyö perustuu ennalta asetettuihin tavoitteisiin. Kasvatuksen lähtökohtana on lapsen oma kiinnostus ja tarpeet. Pragmatistisen kasvatustieteen keskeisiä käsitteitä ovat käytäntö, kasvu, edistys, kokemus ja tarkoitus. Ihminen pyrkii saavuttamaan asettamiaan tavoitteita käytännössä kokemuksen kautta, luoden samalla itselleen käsitystä ympäröivästä maailmasta. Käytännön kautta kehittyvät erilaiset päämäärät tuottavat monipuolista kasvua motorisella, älyllisellä, sosiaalisella ja tunteiden tasolla. Älyllinen ja moraalinen kehitys edellyttävät vuorovaikutukseen perustuvaa yhteisöllisyyttä erilaisissa ryhmissä. Näin lapsi oppii ymmärtämään toisten ihmisten tapoja käsitellä asioita ja voi samalla luopua itsekeskeisestä asenteesta. Myös progressiivisessa kasvatusteoriassa nähdään yhteisen ja jaetun kokemuksen käsite on keskeisenä elementtinä. Yhteiskunnallinen järjestys syntyy ihmisten välisestä vuorovaikutuksesta. Inhimillinen järjestys lähtee ihmisten tarpeista, tavoitteista, toiveista ja toiminnasta. (Puolimatka 2010, 156–160.)

Lastensuojelulaitoksessa tehtävä kasvatustö perustuu lapsen ja hänen hoitajansa väliseen suhteeseen. Suhde sisältää kohtaavien henkilöiden välille syntyvän erityisen, jaettavan tilan. Dialogisuus, välitön auttamisvastuu ja lapsen orientoiminen maailmaan ovat keskeisiä elementtejä kasvatussuhteessa. Hyvä kasvatustö on aina yhteydessä ajallis-sosiaaliseen tilaan. Tämä tarkoittaa, että sekä kasvattaja että kasvatettava ovat suhteessa yhteiskuntansa rakennetekijöihin esimerkiksi arvositoumuksien tai ihanteellisten koettujen päämäärien kautta. On kuitenkin hyvä muistaa, ettei ole olemassa vain yhtä oikeaa kasvatustö, vaan kasvatussuhteen laatu voi rakentua ihmisyyden ehdottoman kunnioittamisen ohjenuoran kautta monella tavalla. Hyvää kasvatustö on mahdollista tarkastella monista eri näkökulmista. (Värri 2000, 14–15, 34–35, 63–65, 95, 103–108, 112, 147–151.)

Huostaan otettu lapsi on ennen laitossijoitustaan usein joutunut kokemaan kaltoinkohtelua, mikä on saattanut aiheuttaa hänelle psyykkisiä ongelmia. Laitoksessa tehtävä kasvattaminen on tämän vuoksi poikkeuksellisen haasteellista kasvatustöä. Veikko Tähkä (1993, 56–57) muotoilee lapsen hyvän mielenterveyden koostuvan sisällöllisesti useasta erilaisesta elementistä. Lapsen hyvä mielenterveys tarkoittaa lapsen kykyä rakastaa, leikkiä, oppia, tehdä työtä, toimia vastavuoroisissa ihmissuhteissa sekä olla kiinnostunut kasvamistaan ja kehittymään. Lapsen hyvässä elämässä mahdollistuvat kasvu ja kehitys lapsen tarpeiden mukaan. Tarpeisiin vastataan ruumiillisella, henkiselä ja sosiaalisella tasolla.

Lyhyesti sanottuna kasvattamisessa on tärkeää tarjota lapselle kasvun mahdollisuudet antamalla toivoa sekä vahvistamalla itsetuntoa ja luottamusta elämään. Lapsen on tärkeää saada hyväksytyksi tulemisen kokemuksen – ilman ehtoja. (Värri 2011, 23, 36.) Kasvataminen on mahdollista monella eri tavalla. Jarno Paalasmaan (2011) mukaan kasvatuksen peruskysymyksiä on tärkeää pohtia, kuten myös sitä kenellä on oikeus ja valta päättää lapsen kasvatustavasta tai esimerkiksi perusopetuksen kehittämissuunnista. Paalasmaan sanoin: *”koska meillä ei ole yksimielisyyttä siitä, mitä on ihminen ja mitä on hyvä kasvatustapa, on perusteltua antaa erilaisten inhimillisten vaihtoehtojen toteutua”*. Esimerkiksi perusopetuksen sisältämää valistamisen ja opettamisen tavoitetta tulisi tarkastella erillään lapsen luovuudesta, tunne-elämän kehityksestä, empatiankyvystä ja vuorovaikutustaidoista, sillä näihin osa-alueisiin liittyvät ongelmat eivät johdu lapsen tiedon puutteesta.

Rajoitustoimenpide eroaa kasvatuksesta sen lainsäädäntöön perustuvien, ehdottomien soveltamismääritelmien vuoksi. Laitoksissa käytetään myös erilaisia terapeutisia vuorovaikutusmenetelmiä yksilöllisten tilanteiden mukaan eikä niiden käyttämistä varsinaisesti suunnitella etukäteen. Menetelmien soveltamistapa on koettu jopa niin tilannekohtaisena, että työntekijät eivät välttämättä havaitse käyttävänsä jotakin tiettyä menetelmää. Laitoksissa käytetyt välineet sen sijaan koetaan selkeämmiksi. Työskentelyn *välineinä* voidaan laitoksessa käyttää esimerkiksi elämäni kirjaa, sukupuuta, kirjeenvaihtoa tai aikajanaa, jotka jäsentävät lapselle hänen elämänsä eri vaiheita ja asioita. (Laakso 2009, 170.) Menetelmiä tärkeimpinä lastensuojelulaitoksen työntekijät pitävät luottamuksellisen suhteen rakentamista ja sen ylläpitämistä. (Laakso 2009, 170–172).

Lastensuojelulaitoksessa käytettävää rajoitustoimenpidettä voidaan tarkastella myös menetelmänä. *Menetelmä* tarkoittaa välinettä, jonka avulla haluttuun tavoitteeseen on mahdollista päästä. Menetelmän tavoite voi olla esimerkiksi yhteistyön rakentamista, asiakkaan kuulemistä tai kohtaamista. Menetelmän avulla selkeytetään tilannetta ja vauhditetaan muutosta, mutta menetelmien käyttäminen edellyttää eettistä, tietoista ja suunnitelmallista soveltamista käyttäjältään. Vuorovaikutus on menetelmien käyttämisen ydinperusta, joten asiakkaan osallisuuden ja mielipiteiden huomioiminen on olennaista. (Kaikko & Friis 2009, 79–80.) Lastensuojelulaitoksessa asiakkaana on huostaan otettu lapsi, jolloin eettinen pohdinta erilaisten menetelmien käytössä on tärkeää.

Lastensuojelulaitoksen työntekijät ovat kokeneet kysymyksen työskentelyn menetelmistä toisarvoisena, sillä lasten kanssa keskusteltaessa he eivät juuri koskaan puhu työmenetelmistä. Useilla työntekijöillä on koulutusta ja osaamista erilaisista menetelmistä, kuten esimerkiksi kiinnipidosta tai lapsilähtöisen dialogisen työskentelystä. Menetelmien systemaattinen käyttäminen arjessa on kuitenkin koettu ongelmallisena. Laitoksissa on yleensä sovittu tietyt yhteiset käytössä olevat menetelmät ja välineet, mutta niiden ajatellaan toimivan vain, jos ne sopivat käyttäjänsä persoonaan. Myös lapsen oma kiinnostus menetelmien käyttöön koetaan merkityksellisenä. (Laakso 2009, 166–167.) Tuoreiden tutkimusten mukaan myös rajoitustoimenpiteiden käyttäminen koetaan lastensuojelulaitoksissa epäselvänä. Rajoitustoimien käyttämisen mahdollisuus on nähty välttämättömänä, mutta laitoksilla on ilmennyt tarvetta saada lisäkoulutusta rajoitustoimenpiteisiin liittyvistä soveltamisohjeista. (Väänänen 2009, 2–4; Valvira 1:2013, 22–23.)

3.3 Lastensuojelulaitoksen työntekijä haasteiden edessä

Lastenkotityöskentelyä leimaa ammatillisen tiedon sisäinen ja hiljainen luonne (Laakso 2009). Sekä sijoitettujen lasten ja nuorten että työntekijöiden kannalta ensiarvoisen tärkeää olisi, että työskentely sijaishuoltolaitoksissa olisi mielekästä ja menetelmällisesti selkeää. Tutkielmani mielenkiinto kohdistuu etusijassa sellaisten ryhmien näkökulmaan, joiden ääni jää yhteiskunnassamme yleensä hiljaiseksi tai jopa äänettömäksi. Tällä tarkoitan lapsia, mutta myös lastensuojelulaitoksissa työskenteleviä aikuisia.

Huostaan otettu lapsi on ennen sijoitusta usein joutunut kokemaan kaltoinkohtelua tai traumatisoivia tapahtumia, joiden vuoksi hänen terveytensä tai kehityksensä on katsottu tulleen vaarannetuksi. Huostaanotto-prosessissa on yksilöllisesti kartoitettu nuoren elämää; vaikeuksia ja mahdollisuuksia, joiden pohjalta nuoren elämää pyritään huostaan otettuna rakentamaan uudelleen. (Saastamoinen 2010, 23–32.) Huostaanotto- ja sijoituspäätöstä seuraava elämänmuutos on lapselle ja nuorelle haastava ja sisältää paljon muutoksia. Konkreettinen asuinpaikan muutos aiheuttaa lapselle tilanteen, jossa hän joutuu eroon vanhemmistaan. Lapsen siirryttyä asumaan laitokseen, astuvat laitoksen ammattilaiset hänen elämäänsä usealla eri osa-alueella. Laitoksessa lasta odottavat uuden ympäristön lisäksi hänelle vieraat aikuiset, jotka vastaavat sijoituksen jälkeen lapsen huolenpi-

dosta ja kasvattamisesta. Kuvailen seuraavaksi työntekijän kohtaamia haasteita, jotka vaikuttavat rajoitustoimenpiteiden käytön tarpeeseen lastensuojelulaitoksessa.

Manu Kitinoja (2004) on laajassa asiakirjatutkimuksessaan löytänyt koulukoteihin sijoitettua lapsista erilaisia lapsityyppejä perustuen heidän taustoihinsa. Vaikka jokainen lapsi onkin erilainen ja ainutlaatuinen yksilö, on lapsia voitu tyypitellä laitokseen tulemisen perusteella: tuloreitti on joko lyhyt (35,7 %), pitkä (49,7 %) tai erittäin pitkä (14,6 %). Lyhyen reitin kautta tulevat lapset ovat laitoksessa ensimmäisellä sijoituspäätöksellään. Pitkän tuloreitin lapset, jotka muodostavat suurimman tyyppiryhmän, ovat olleet sijoitettuna ennen koulukotia vähintään kerran. Erittäin pitkän tuloreitin kokeneet lapset ovat olleet sijoitettuna ensimmäisen kerran jo alle 10-vuotiaina. Kaikkia lapsityyppejä yhdistävät tekijät ovat ongelmat koulussa, vanhempien voimattomuus, avohuollon tukitoimien riittämättömyys ja rajaton käyttäytyminen. (Kitinoja 2004, 104.) Myös päihteidenkäyttö, mielenterveysongelmat ja ongelmien monimutkaistuminen ja kasaantuminen ovat olleet yleisiä ongelmia sijoitetuilla lapsilla. (Kitinoja 2004, 115–116).

Käytöshäiriö ja päihteidenkäyttö ovat yleisiä laitoksen työntekijän kohtaamia haasteita huostaan otetun nuoren kohdalla (Tervonen-Arnkil 1999, 6; Lehtosalo 2011, 58). Pirkko Lehtosalon (2011, 58) mukaan laitokseen sijoitetulla käytöshäiriöisellä nuorella saattaa usein olla varhaisessa kiintymyssuhteessaan puutteita, jolloin hänen voi olla vaikea ymmärtää omaa tai muiden mielen toimintaa, kuten tunteita, käyttäytymistä tai käyttäytymisen motiiveja. Lapsilähtöisen tiedon saamiseksi työntekijän tulee kyetä tarjoamaan lapselle sopivia välineitä auttaakseen lapsen kertomista. Lapsi tarvitsee vastaanottamiskykyisen ja ymmärtävän kuulijan, joka osaa tulkita lapsen tuottamia merkityksiä kertomuksessaan. (Hurtig 2006, 173.) Lapsilähtöinen vuorovaikutus liittyy toiseen tutkimuskysymykseeni, jossa kiinnostus kohdistuu lapsen mielipiteen dokumentoimiseen.

Psykiatri ja psykoanalytikko John Bowlby (1973) on tutkinut lapsen kiintymyksen kehittymistä ja vanhemmasta eroamisen vaikutuksia lapsen kiintymykseen. Bowlbyn ajatuksiin pohjautuvan kiintymyssuhdeteorian mukaan lapsen kehitystä säätelevät tarpeet turvallisuudentunteeseen sekä hoivaajansa läheisyyteen vaaratilanteissa. Useat psykologiset tutkimukset ovat vahvistaneet teorian vahvaa merkitystä ihmisen elämässä. Nyt myös lastensuojelussa on alettu soveltaa kiintymyssuhdeteorian havaintoja. (Sinkkonen 2004, 1866–1867.) Erityisesti lastensuojelulaitoksissa toteutettavassa kasvatustyössä on tärkeää

tuntea kiintymyssuhteeseen liittyvät kehitysprosessit, jotta voidaan ymmärtää lapsen psyykkisten vaurioiden taustalla olevia syitä ja keskittyä yksilölliseen hoitoon ja kuntoutamiseen.

Lapsen ja aikuisen välinen turvallinen kiintymyssuhde on tärkeä perusta lapsen kokonaisvaltaisen hyvinvoinnin ja kehittymisen kannalta. Lapsi tarvitsee hoivaajansa läheisyyttä terveen kehittymisensä pohjaksi. Läheisyyden tulee perustua luottamukseen ja vastavuoroisuuteen, joiden kautta lapsi alkaa merkityksellistää olemassaoloaan ja itseään. Lapsi pyrkii jo vauvaikäisestä lähtien jäsentämään erilaisia kokemuksiaan muistiin perustuvien syy-seuraussuhteiden avulla. Kun vanhemmat reagoivat lapsensa itkuun vastaamalla hänen erilaisiin tarpeisiin, lapsi ehdollistuu aistihavaintojensa kautta saamiin tapahtumaketjuihin. Mikäli tarpeisiin ei vastata tai vanhemmat toimivat arvaamattomalla tavalla, syiden ja seurausten ketjut eivät kehity loogisesti lapsen mieleen. Tämän seurauksena lapselle saattaa muodostua psyykkisiä häiriöitä. (Sinkkonen 2004, 1866.)

Lapsen tunteisiin ja tarpeisiin vastaaminen vaikuttaa myös siihen, millaisena lapsi kokee itsensä. Terve, luottamukseen perustuva kiintymyssuhde antaa lapselle myöhemmin kykyä selviytyä erilaisissa muutos- ja stressitilanteissa, kun taas häiriintynyt tai puutteellinen kiintymyssuhde aiheuttaa lapselle arvottomuuden ja turvattomuuden tunteita. Häiriintynyt lapsuusajan kiinnittyminen, luottamuspuula aikuisiin ja negatiivinen omanarvon kokemus aiheuttavat myöhemmin elämässä erilaisia psyykkisiä häiriöitä ja ongelmia monella käytännön osa-alueella, esimerkiksi ihmissuhteissa. (Punamäki 2001; Hughes 2006, 26–27.) Lastensuojelulaitoksen kasvatustyön ammattilaiset pyrkivät korvaamaan ja korjaamaan huostaan otetun lapsen vaurioitunutta kiintymyssuhdetta. Kiintymyssuhdehäiriön ymmärtäminen voi auttaa työntekijää kohtaamaan käytöshäiriöistä lasta.

Varhaisnuoruudessa yleisimpiä mielenterveyshäiriöitä ovat käytös- ja tarkkaavuushäiriöt. Nuorisoiästä varhaisaikuisuuteen tavallisempia ovat ahdistuneisuus-, mieliala- ja päihdehäiriöt. Mitä vakavampi häiriö on kyseessä, sitä todennäköisemmin se jatkuu aikuisikään asti. Myös erilaiset oppimisvaikeudet altistavat hoitamattomina mielenterveyden häiriöille. (Salmela-Aro 2010, 385.) Lapsella saattaa olla häiriöitä esimerkiksi sopeutumisessa, tunne-elämässä, käytöksessä, tarkkaavuudessa, persoonallisuudessa tai oppimisessa, jolloin puhutaan psyykkisistä häiriöistä. Sopeutumishäiriöstä kärsiessään lapsen on vaikea selviytyä elämäntilanteista, jotka ilmenevät yllättäen ja aiheuttavat stressiä. Tunne-

elämän häiriö eli neuroottinen häiriö aiheuttaa tuskaista tai ahdistunutta oloa ja masennusta, jolloin lapsella saattaa olla paniikkihäiriöitä tai muita pelkotiloja. Käytöshäiriö on pysyvään elämäntyyliin perustuvaa ongelmakäyttäytymistä, joka näkyy esimerkiksi varasteluna, karkailuna, toistuvana valehtelemisena, omaisuuden tuhoamisena tai väkivaltaisuuksina. Empatian tuntemiskyky on puutteellinen, jonka vuoksi suhteet koulutovereihin ovat hyväksikäyttäviä ja alistavia. Käytöshäiriöiselle lapselle on tyypillistä liikkua epäsosiaalisessa, rikollisuuteen taipuvaisessa porukassa, joita aikuiset nimittävät jengeiksi. (Taipale 1992, 233–269.) Laitoksessa asuvan lapsen ongelmakäyttäytymistä on mahdollista kontrolloida rajoitustoimenpiteiden avulla, esimerkiksi rajoittamalla hänen liikumistaan.

Tarkkaavaisuushäiriö eli ADD (*Attention Definit Disorder*) aiheuttaa esimerkiksi yliaktiivisuutta, keskittymisvaikeuksia ja spontaania, ajattelematonta ryhtymistä vaaralliseen toimintaan. Persoonallisuuden häiriö on yleensä yhteydessä vanhempien persoonan kypsymättömyyteen ja ymmärtämättömyyteen toimia lapsen vanhempana. Persoonallisuushäiriöstä kärsivä vanhempi saattaa omien lapsuudenaikaisten traumojensa vuoksi kilpailla vielä itsekin tarpeiden tyydyttämisensä ensisijaisuudesta, jolloin hän näkee lapsen taakkana ja kiusaa tekevänä ihmisenä. Oppimishäiriö taas liittyy lapsen ongelmiin oppia esimerkiksi laskemaan, lukemaan tai kirjoittamaan. Tällaisten erityisvaikeuksien tunnistaminen mahdollistaa tuloksellisen hoidon, jolloin häiriö saattaa hävitä täysin tai lapsi oppii kontrolloimaan sitä. (Taipale 1992, 272–279.) Tutkielmani kohteena olevat rajoitustoimenpiteet eivät ole hoitomenetelmiä. Rajoitustoimenpiteen tarkoitus on turvata lapsen tai muun henkilön terveys tai muu etu (LsL 417/2007, 64§).

Kari Ruoho, Markku Ihatsu ja Matti Kuorelahti (2001, 249–251) ovat tarkastelleet käyttäytymishäiriötä pedagogisena ongelmana, jolloin se voidaan ryhmitellä kahteen eri ilmenemismuotoon: emotionaalisten ja sosiaalisten ongelmien käytöshäiriöihin. Käytöshäiriöstä kärsivä yksilö purkaa sisäisiä ongelmiaan ja reagoi ympäristön ärsykkeisiin negatiivisella käyttäytymisellä joko sisäänpäin suuntautuneesti, jolloin puhutaan emotionaalisesta ongelmakäyttäytymisestä tai ulospäin suuntautuneesti, jolloin kyse on sosiaalisesta ongelmakäyttäytymisestä. Sisäänpäin suuntautunut käyttäytymishäiriö voi oireilla esimerkiksi syömishäiriönä, ahdistuneisuutena, autismina tai depressiivisyytenä. Ulospäin suuntautunut käyttäytymishäiriö ilmenee esimerkiksi aggressiivisena tai hyperaktiivisena

käyttäytymisenä tai kiusaamisena. Käytännössä näitä kahta ilmenemismuotoa esiintyy monilla lapsilla ja nuorilla yhtäaikaaisesti.

Lasten ja nuorten hoitamisessa käytetään yhä useammin myös lääkkeitä. Niiden ohella lapselle tulee järjestää myös terapeutista hoitoa. Myös säännöllinen yhdessäolo vanhempien kanssa ja koulunkäynnin onnistuminen ovat asioita, joiden onnistumista on tuettava riittävästi. (Tainio 2001, 214.) Lapsen omaan elämänhallintaan liittyvät kompetenssiongelmat lisäävät lapsen ongelmia sosiaalisessa vuorovaikutuksessa. Kompetenssiin eli toimintakykyyn liittyviä ongelmia voi ilmetä lapsen arjessa esimerkiksi sosiaalisella tasolla henkilökohtaisten suhteiden ylläpitämisessä. (Pölkki 2001, 128–129.) Lapsen tai nuoren koulunkäynti saattaa hankaloitua, mikäli esimerkiksi ystävyys-suhteita on vähän tai niitä ei ole ollenkaan.

Psykkisesti pahoinvoiva nuori tuntee sisäisesti huonoa oloa, jolla on usein vaikutusta monelle elämän osa-alueelle, kuten koulunkäyntiin, sosiaalisiin ihmissuhteisiin ja harrastuksiin. Nuori voi olla väsynyt, masentunut tai ahdistunut, jolloin myös sosiaalinen kanssakäyminen ja motivaation ylläpito on hankalaa. Myös jatkuva häiriköinti tai aggressiivisuus koulussa ovat huonon voimien tunnusmerkkejä, kuten myös poikkeuksellinen arkuus, ujous ja vetäytyneisyys. Koulusta poissaolo voi johtua pelosta tai haluttomuudesta, jolloin voidaan puhua pinnaamisesta. Koulusta kieltäytyminen voi johtua ongelmista kotoon tai koulussa. Murheet ja huolehtiminen perheen asioista voi olla eräs syy kouluun lähtemättömyyteen. Lapsella tai nuorella voi olla myös todellisia ongelmia koulun sisällä. Hän voi kärsiä koulukiusaamisesta tai kokea koulutehtävät liian ylivoimaisina. Myös opettajan kanssa voi olla hankaluuksista. (Tainio 2001, 206–207.)

Pitkittynyt koulusta kieltäytyminen johtaa useisiin ongelmiin: koulupudokkuuteen, ystävyys-suhteiden katkeamiseen, itsetunnon heikkenemiseen, häpeän tunteisiin, oppimistaidon heikkenemiseen, syrjäytymiseen ja konkreettiseen tekemisen puutteeseen. (Taipale 1992, 75–81.) Jatkuvuus, turvallisuus, eheys sekä selkeät rajat aikuisten ja lasten huolien välillä ovat kasvattamisen tärkeitä tekijöitä. Todellisuudessa kuitenkin harva aikuinenkaan pääsee nauttimaan vastaavista olosuhteista. Perheen pienimmiltä odotetaan nyky-päivänä liian usein joustoa tavallisessa arjessa. Esimerkiksi eri paikkojen välisiin vaati-viin siirtymisiin kuluvat resurssit lapsella saattavat jäädä huomioimatta. (Niemelä 2005,

62.) Monet lastensuojelulaitokset ovatkin järjestäneet lapsille koulunkäyntimahdollisuuden laitoksen välittömään yhteyteen.

Vakavan kiintymyshäiriön lapsuudessaan saanut ihminen ei tunnetasolla edes ymmärrä, minkälainen lapsen ja aikuisen välisen terveen ihmissuhteen tulisi olla, joten hoivaajan ymmärtävä ote on olennaista lapsen kuntouttamisessa. Lapsen hyvinvoinnin ja terveen kehityksen kannalta tärkeä elementti on keskinäinen vuorovaikutus lapsen ja aikuisen välillä. Aikuisen vuorovaikutuksen tulee olla lapsen tunteita ymmärtävää ja ystävällistä, etenkin jos lapsi on aiemmin tullut kaltoinkohdeksi tai petetyksi. Ymmärtämyksen pohjalla tulee olla sitoutunut asenne ja vakaa päätös yhdessä kulkemisesta psyykkisesti haavoittuneen lapsen kanssa. (Hughes 1999, 543–545.)

4 RAJOITUSTOIMENPITEET

Tässä luvussa esittelen rajoitustoimenpiteet, joita lainsäädännön perusteella on mahdollista kohdistaa lapsiin. Kiinnitän huomion tämän tutkielman kohteena oleviin toimenpiteisiin, joiden käyttöönottopäätökset tehdään laitoksen sisällä. Lisäksi esittelen myös laitoksissa yleisesti käytettävän toimenpiteen, kiinnipitämisen sekä sellaiset rajoitustoimenpiteet, joista päätökset tekee sosiaalityöntekijä. Luvun lopuksi perehdyn rajoitustoimenpideilanteiden jälkeiseen dokumentointiin, joka on lain mukaan ehdotonta.

Lastensuojelulaitosten olemassa olevat keinot osoittautuivat 1990-luvulla riittämättömiksi kontrolloimaan käytännössä nuorten yhä lisääntyvää ja vaikeampaa päihteiden- ja huumeidenkäyttöä (Hoikkala 2011, 243). *Päihteillä* tarkoitetaan alkoholia ja päihtymystarkoitukseen käytettäviä lääkkeitä. *Huumeilla* tarkoitetaan huumausainelaisissa (373/2008, 3§) määriteltyjä aineita, valmisteita ja kasveja. Tupakka sen sijaan ei ole päihdyttävä aine, mutta se on kielletty alaikäisiltä (TupakkaL 698/2010, 10§).

Rajoitustoimenpiteet tulivat lastensuojelulain (417/2007) uudistuksessa käyttöön 1. marraskuuta 2006 nimikkeillä *aineiden ja esineiden haltuunotto* (31 §), *henkilöntarkastus* ja *henkilönkatsastus* (31 a §), *omaisuuden ja lähetysten tarkastaminen* sekä *lähetysten luovuttamatta jättäminen* (31 b §), *kiinnipitäminen* (31 c §), *liikkumisvapauden rajoittaminen* (32 §), *eristäminen* (32 a §) ja *erityinen huolenpito* (32 b – 32 d §). Täysin uusia toimenpiteitä suhteessa entiseen olivat henkilönkatsastus, lähetysten luovuttamatta jättäminen, kiinnipitäminen ja erityinen huolenpito. (Laki lastensuojelulain muuttamisesta 583/2006.)

Lainsäädännön uusi käsite rajoitustoimenpide korvasi entiset käsitteet pakote, rajoitus ja erityinen rajoitus. Rajoitustoimenpiteen käyttöönoton tavoitteena oli parantaa lastensuojelun asiakkaina olevien lasten ja lastensuojelun työntekijöiden oikeusturvaa sekä samalla selkeyttää rajanvetoa normaalin kasvatuksen ja lastensuojelulaissa säänneltävien rajoitusten välillä. Tavoitteena oli myös lisätä yhdenvertaisuutta eri laitoksien käytännöissä ja vastata paremmin voimassa oleviin perus- ja ihmisoikeussäännöksiin. Myös lapsen osalli-

suuden huomioimista haluttiin korostaa ja rajoitustoimenpiteiden kirjaamisvelvoitetta tiukentaa. (HE 225/2004, HE 252/2006.)

Rajoitustoimenpiteessä on kyse julkisen vallan käyttämisestä. Rajoittamiseen liittyvä vallankäyttö on ristiriidassa yksilön perusoikeuksien kanssa. Perustuslaki turvaa ihmisarvoa loukkaamattomuutta, yksilön vapautta ja oikeuksia. Laissa säännellään myös yhdenvertaisuudesta ja yksilöiden tasa-arvoisesta kohtelusta, jotka koskevat myös lapsia. Yksilöllä on laissa määritelty oikeus henkilökohtaiseen koskemattomuuteen, liikkumisvapauteen, yksityisyyteen ja omaisuuden turvaan. Jokaisen yksilön yksityiselämä ja kunnia on turvattu lailla. Tämä sisältää myös kirjeiden, puheluiden ja muiden yksityisviestien loukkaamattomuuden. (PeL 1999/731, 9–10§, 15§.)

Perustuslaissa säädetään yksilön oikeusturvasta. Jokaisen ihmisen asiat pitää käsitellä asianmukaisesti ja ilman aiheetonta viivytystä. Jokaisella on myös oikeus saada oikeuksiinsa ja velvollisuuksiaan koskeva päätös sekä tulla kuulluksi ja hakea halutessaan asiaan muutosta. Oleellista on, että julkisen vallan on turvattava näiden perusoikeuksien ja ihmisoikeuksien toteutuminen. Perustuslaissa ei ole säännöksiä, joissa määriteltäisiin, millä edellytyksillä perusoikeuksia voidaan rajoittaa. Yksilön rajoittamisen perusteet on säädetty erikseen lailla, mutta perusteiden tulkitsemiseen tulee käytännössä suhtautua erityisellä harkinnalla. (PeL 21–22§; Koivuranta 2001, 25–26.)

Valviran määräykset omavalvontasuunnitelman laatimisesta, sisällöstä ja seurannasta lastensuojelulaitoksissa tulivat voimaan 1.3.2012. Laitosten omavalvonta tarkoittaa palveluntuottajan itsenäistä ja omatoimista laadun ja asiakasturvallisuuden varmistamista esimerkiksi asiakkaan asemaan ja oikeuksiin liittyvissä käytännöissä. Laitoksilla tulee olla suunnitelma myös siitä, miten rajoitusten käytön tarvetta pyritään vähentämään. (Valvira 1:2013, 7.)

4.1 Lapsen perusoikeuksien rajoittaminen käytännössä

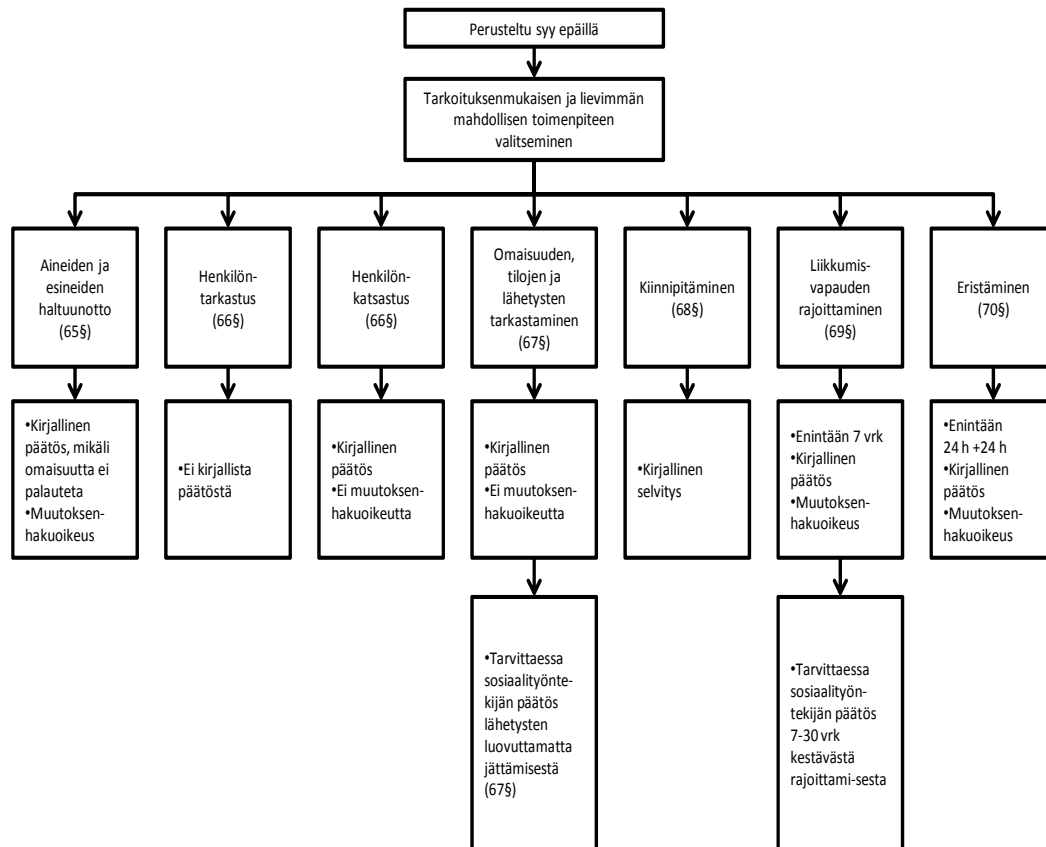
Rajoitustoimien tarpeellisuutta tulee aina punnita suhteessa lapsen omaan mielipiteeseen, mutta myös yleisemmin lapsen ihmisarvon kunnioittamiseen (LsL 417/2007, 64§). Rajoi-

tustoimenpiteet tulee myös toteuttaa mahdollisimman turvallisesti. Laitoksen työntekijän pitää valita aina lievin mahdollinen toimenpide. Toimenpiteen käyttäminen on lopetettava heti, kun se on mahdollista. Lastensuojelulaitoksilla tulee olla kirjalliset ohjeet käytännön rajoittamisesta ja toimenpiteiden valvonnasta. Toimenpiteen ohessa työntekijän on huolehdittava asianmukaisesti lapsen mielipiteen selvittämisestä ja mahdollisen muutoksenhaun tiedottamisesta asianosaisille. (Valvira 2012, 56–57; LsL 417/2007, 64, 74 §.)

Rajoitustoimenpiteiden käyttämisen edellytykset sijaishuollossa on määritelty lastensuojelulaissa. Rajoitustoimenpiteiden käyttämistä on määritelty Suomessa myös mielenterveyslaissa. Liikkumisvapauden rajoittaminen ja yhteydenpidon rajoittaminen perustuvat sijaishuollossa lastensuojelulakiin, kun taas sairaalan lasten ja nuorten psykiatrisilla osastoilla ne perustuvat mielenterveyslakiin (Kekoni 2009, 220). Yksilön itsemääräämisoikeutta ja muita perusoikeuksia voidaan rajoittaa mielenterveyslain nojalla siinä määrin kuin potilaan tai muiden henkilöiden etu tai potilaan sairaus sitä vaatii. Mielenterveydellisillä perusteilla voidaan rajoittaa liikkumisvapautta, eristää, kiinnipittää tai sitoa, ottaa haltuun tai tarkastaa omaisuutta ja lähetyksiä, tehdä henkilöntarkastuksia tai -katsastuksia sekä rajoittaa yhteydenpitoa. Myös mielenterveyslain tavoitteena on mahdollisimman turvallinen ja yhteisymmärryksessä tapahtuva yksilön rajoittaminen huomioiden ihmisarvon kunnioittaminen. Toimenpiteet tulee kirjata niiden seurannan ja toiminnan valvonnan turvaamiseksi. (MtL 1116/1990, 22a–k§.) Myös lastensuojelulaitoksessa käytettävään rajoitustoimenpidettä perustellaan nuoren itselleen tai muille haitallisella toiminnalla, johon saattaa liittyä psyykkisiä ongelmia.

Lapsen normaaliin kasvatukseen kuuluvat toimet eivät ole rajoitustoimenpiteitä. Rajanveto rajoitustoimenpiteen ja peruskasvatukseen kuuluvan rajojen asettamisen välillä ei kuitenkaan aina ole helppoa. Lapsiin kohdistuneet rajoitustoimenpiteet puuttuvat yksilön perusoikeuksiin. Perusoikeuksien rajoittamisen on aina perustuttava lakiin. Rajoitustoimenpiteiden käyttämistä ei voi perustella esimerkiksi laitoksen säännöillä, sillä säännöt eivät syrjäytä yksilön oikeuksia ja turvaa säätävää perustuslakia. Rajoitustoimenpidettä ei myöskään saa käyttää rangaistuksena. Käytännössä rajoitustoimenpiteet voivat muistuttaa enemmän vankilassa kuin hoidollisessa yksikössä tapahtuvia toimenpiteitä, mutta lastensuojelullisia rajoitteita ei saa käyttää pitkäkestoisesti. (Lammi-Taskula & Karvonen & Ahlström 2009, 18.) Myöskään lapsen tai hänen huoltajansa antama suostumus ei ole riittävä peruste rajoitustoimenpiteiden käyttämiselle. Tietyistä rajoitustoimenpiteistä edel-

lytetään tehtävän yksilöllinen, muutoksenhakukelpoinen päätös. (Valvira 2012, 58; LsL 417/2007, 64 §; PeL 731/1999.)

KUVIO 4 Lastensuojelulaitoksen rajoitustoimenpide prosessina (Lähde: LsL 417/2007; mukailtu Terveysten ja hyvinvoinnin laitoksen 2012, soveltamisohjeita sosiaaliportti.fi-palvelussa).

Rajoitustoimenpiteissä on eroavaisuuksia päätöksenteon ja muutoksenhakuoikeuden suhteen, kuten kuvio 4 havainnollistaa. Muutoksenhakuoikeudellinen päätös tehdään lapselle palauttamatta jätettävien aineiden ja esineiden haltuunotosta, liikkumisvapauden rajoittamisesta ja eristämisestä. Rajoitustoimenpiteet, joista on tehtävä päätös ilman valitusoikeutta, ovat henkilönkatsastus sekä omaisuuden ja lähetysten tarkastaminen. Rajoitustoi-

menpiteet, joista ei tehdä kirjallista päätöstä, ovat henkilöntarkastus, kiinnipitäminen sekä sellainen haltuunottoimenpide, jossa aine tai esine tullaan palauttamaan lapselle. (Räty 2007, 390.) (LsL 417/2007) Tarvittaessa sosiaalityöntekijä voi tehdä päätöksen lapselle vahingollisten lähetysten luovuttamatta jättämisestä tai pitkäkestoisemmasta liikkumisvapauden rajoittamisesta (LsL 417/2007, 67, 69§).

Lastensuojelun laitostoimintaa koskeva valvonta on Suomessa vielä melko vähäistä ja epäsäännöllistä. Tilanne on merkittävän poikkeava verrattuna esimerkiksi Ruotsiin. (Eronen & Laakso & Pösö 2010, 147.) Valviran (1:2013) tuoreen selvityksen mukaan lastensuojeluyksiköt eivät tee riittävästi eroa kasvatuksellisten keinojen ja rajoitustoimenpiteiden käyttämisen välille. Laitosten työntekijät eivät usein osaa erottaa, mikä on rajoittamista ja mikä normaalia hoitotoimintaa. Rajoitustoimenpiteitä on käytetty lainvastaisesti perustelemalla niiden käyttöä esimerkiksi talon omilla sisäisillä säännöillä tai rangaistuksilla. Toimenpiteitä on myös saatettu liittää koskemaan useampaa kuin yhtä henkilöä kerrallaan. Joskus rajoittamista on käytetty lapsen sijoituksen alussa, jolloin lapsen on pitänyt hyvällä käytöksellä lunastaa oikeutensa rajoittamattomuuteen. Lapsen itsemääräämisoikeutta ja yksityisyyttä on havaittu loukattavan useissa lastensuojeluyksiköissä. Rajoitustoimenpiteiden käyttöön liittyvät säädökset ja käsitteet koetaan epäselvinä, minkä vuoksi normaalin hoidon ja itsemääräämisoikeuden rajoittamisen välistä rajapintaa olisi syytä täsmentää. (Valvira 1:2013, 23).

Tutkimusten mukaan useissa lastensuojelulaitoksissa on yleisesti rajoitettu laitokseen tulevien lasten tai nuorten puhelimenkäyttöä tai annettu poistumiskielto laitoksen alueelta. Tällainen menettely ei ole hyväksyttävää, sillä jokaiseen rajoitustoimenpiteeseen on oltava yksilöllinen syy. Rangaistukset eivät saa kohdistua sellaisiin henkilöihin, jotka eivät ole rikkoneet sääntöjä. Toimenpiteitä ei voi kohdistaa laitoksen muihin lapsiin esimerkiksi perustelemalla käytäntöä laitoksen säännöillä. Joukkorangaistukset lisäävät epäluottamusta ja antavat työntekijän vallankäytöstä mielivaltaisen ja epäoikeudenmukaisen kuvan. (Valvira 2012, 58; Vario ym. 2012, 26.)

Laitosten ja perhekotien johtajat ovat kertoneet näkevänsä rajoitustoimenpiteet välttämättöminä työvälineinä lastensuojelussa ja kasvatuksessa. Lastensuojelulaitoksilla ja perhekodeilla on kuitenkin tarve saada lisäkoulutusta lastensuojelulain mukaisista rajoitustoimenpiteistä ja niihin liittyvistä käytännöistä. Erityisesti rajoitustoimien kirjaamiseen liit-

tyvä ohjeistus ja koulutus on koettu riittämättömäksi ja siihen toivotaan muutosta. Rajoitustoimenpiteiden raportoinnin nähdään olevan sekä lasten että myös työntekijöiden oikeudellinen turva, vaikka useat laitokset ovatkin kertoneet raportoinnin olevan liian työlästä. Lastensuojeluun kehitettyjen asiakastietojärjestelmien avulla on pyritty yhdenmukaistamaan työkäytäntöjä ja helpottamaan raportointia. Sähköisen asiakastietojärjestelmän onkin koettu helpottavan rajoittamistoimenpiteiden dokumentointia huomattavasti. (Väänänen 2009, 2–4.)

Myös laitoksiin sijoitettujen lasten näkökulmat ovat jääneet yhteiskunnassa vähäiselle huomiolle. Nuorilla ei välttämättä ole tietoa rangaistuksen ja rajoitustoimenpiteen erosta tai siitä, missä tilanteissa rajoitustoimenpiteiden käyttö on sallittua. (Vario ym. 2012, 28). Koulukodissa sijoitettuna olleet nuoret kokevat, että useimmin käytettävät kasvatustmenetelmät ovat keskustelu, neuvottelu ja tukeminen. Myös rangaistukset, kuten lomat tai liikkumiskielto, huonearesti ja putkaan joutuminen koetaan usein käytettyinä kasvatustmenetelminä. (Näsänen & Rautava 1998, 30–32.)

4.2 Lastensuojelulaitoksessa päätettävät rajoitustoimenpiteet

Rajoitustoimenpiteitä voidaan, yhteydenpidon rajoittamista lukuun ottamatta, kohdistaa vain huostaan otettuun lapseen, joka on sijoitettu lastensuojelulaitokseen (LsL 417/2007, 61§). Lastensuojelulain mukaan lastensuojelulaitoksessa voidaan tehdä päätös seuraavista lapseen kohdistetuista rajoitustoimenpiteistä:

- aineiden ja esineiden haltuunotto,
- henkilöntarkastus ja -katsastus,
- omaisuuden ja lähetysten tarkastaminen,
- liikkumisvapauden rajoittaminen,
- eristäminen ja
- kiinnipitäminen.

Rajoitustoimenpiteitä saa käyttää vain siinä määrin kuin lapsen sijoituspäätöksen tarkoituksen toteutuminen vaatii tai lapsen tai muun henkilön turvallisuus välttämättä vaatii.

Toimenpiteissä tulee huomioida niiden turvallinen toteuttaminen ja lapsen ihmisarvon kunnioittaminen. Edellä luetelluista rajoitustoimenpiteistä kiinnipitäminen eroaa muista toimenpiteistä siinä, että kiinnipitämiseen ei voida varautua ennaltaehkäisevällä, harkintaan perustuvalla päätöksellä. Koska kiinnipitotilanteeseen päädytään nopeasti ja ennalta-arvaamatta, tulee kiinnipitoon osallistuneiden työntekijöiden toimittaa asiasta kirjallinen selvitys laitoksen johtajalle jälkikäteen. (LsL 417/2007, 64 §)

4.2.1 Omaisuuden tarkastaminen ja haltuunotto

Jokaisen yksilön omaisuus on turvattu perustuslailla (1999/731, 15 §). Myös lastensuojelulain (417/2007) 58 §:n mukaan lapsen hoito ja kasvatus on järjestettävä niin, että hänen yksityisyyttään kunnioitetaan. Myös yksilön oikeudet solmia ja ylläpitää sosiaalisia ihmissuhteitaan kuuluvat yksityiselämän oikeuksiin, samoin itsemääräämisoikeus omasta ruumiistaan. Perustuslain (1999/731) 10§ turvaa jokaiselle henkilölle luottamuksellisen viestinnän oikeuden. Pykälällä tarkoitetaan niin viestin vastaanottajan kuin lähettäjänkin yksityisyyden oikeutta. (Koivuranta 2002, 22–23.) Huostaan otetun lapsen omaisuuteen voidaan kuitenkin lastensuojelulain nojalla puuttua lain määrittelemillä toimenpiteillä. Omaisuuden ja lähetysten tarkastamisen tai niiden luovuttamatta jättämisen yhteydessä on tärkeää kirjata niihin liittyvät erityiset syyt (LsL 417/2007, 67§).

Lähetysten tarkastaminen tarkoittaa lapselle osoitetun kirjeen, lähetyksen tai muun viestin tarkastamista, mikäli sen epäillään sisältävän hänelle haitallisia aineita tai esineitä. Laitoksen työntekijä ei saa lukea kirjettä. Mikäli laitoksen työntekijä havaitsee lapselle osoitetun lähetyksen olevan sisällöltään vaarallinen esimerkiksi lapsen kehitykselle tai turvallisuudelle, tulee lähetys toimittaa viipymättä lapsen asioista vastaavalle sosiaalityöntekijälle, joka voi lukea kirjeen. (LsL 417/2007, 67§.)

Omaisuuden tarkastaminen tarkoittaa lapsen käytössä olevien tilojen tai omaisuuden tarkastamista. Lastensuojelulaitoksessa työskentelevä henkilö voi yhdessä lapsen ja toisen työntekijän kanssa tarkastaa lapsen yksityisomaisuutta, mikäli on perusteltu syy epäillä lapsen hallussa olevan hänelle haitallisia esineitä tai aineita, kuten esimerkiksi päihteitä. Erityisestä syystä tarkastus voidaan toteuttaa myös yksin. (LsL 417/2007, 67§.) Henkilön

yksityiselämän piirin rajaaminen on joskus hankalaa. Lapsen huone kuuluu epäilemättä yksityisen alueen piiriin. Huoneen säännölliset tarkastamiset tai niin sanotut pistokokeet ilman yksilöllistä syytä eivät ole perusteltavissa laitoksen säännöillä. (Valvira 1:2013, 18.)

Päihtymistarkoitukseen käytettävällä aineella tarkoitetaan esimerkiksi alkoholijuomaa, huumausaineiksi luokiteltavia aineita tai lääkkeitä sekä päihtymistarkoituksessa käytettäviä haisteltavia liuottimia. Haltuunotettava esine voi käytännössä olla esimerkiksi terä- tai lyömäase, kuten sakset tai veitsi. Vaarallisten aineiden tai esineiden haltuunotto edellyttää kuitenkin lisäksi lapsen aggressiivista tai muuten uhkaavaa käyttäytymistä. (HE 225/2004). Pelkkä vaarallisen esineen hallussapito ei näin ollen anna perusteita sen haltuunotolle.

Aineiden ja esineiden haltuunotto on rajoitustoimenpide, joka tarkoittaa lapsen hallussa olevien päihtymistarkoitukseen käytettävien aineiden tai vahingoittamiseen tarkoitettujen välineiden poistamista laitoksen haltuun. Haltuun voidaan ottaa myös laitoksen yleistä järjestystä todennäköisesti vakavasti haittaavat aineet ja esineet. Toisin sanoen haltuun pitää ottaa aineet ja esineet, joita lapsi todennäköisesti tulee käyttämään tavalla, joka vaarantaa lapsen tai muun henkilön terveyden tai turvallisuuden tai vahingoittaa omaisuutta. Aineiden ja esineiden haltuunoton tekee lastensuojelulaitoksessa työskentelevä henkilö. Haltuun otettu omaisuus on laitossijoituksen päättyessä pääsääntöisesti palautettava lapselle, lukuun ottamatta hävitettäväksi joutuvia päihdeaineita. (LsL 417/2007, 65§.)

Viimeisten selvitysten mukaan etenkin tupakkatuotteiden ja puhelimien haltuunotot lastensuojelulaitoksissa ovat hyvin yleisiä, vaikka lastensuojelulain (417/2007) ja tupakkalain (698/2010) mukaan niille ei voida katsoa muodostuvan perusteita. Lainsäädännöstä ei löydy perusteita tupakkatuotteiden haltuunottamiselle alaikäisiltä, vaikka niiden hallussapito onkin kielletty alle 18-vuotiailta. Tupakkatuotteita ei myöskään rinnasteta lastensuojelulain 65 §:ssä esitettyihin vaarallisiin aineisiin ja esineisiin. Tupakkatuotteiden hallussapitokiellon noudattamista ei voida tarkastaa myöskään tupakkalain perusteella puuttamalla lapsen henkilökohtaiseen koskemattomuuteen. (Valvira 7/2012.) Myöskään puhelimen haltuunotolle ei näyttäisi löytyvän perusteita. Lain mukaan lapsella on oikeus tavata ja pitää puhelimitse tai kirjeitse yhteyttä vanhempiinsa ja muihin läheisiin henkilöihin. (Valviran 2012; Valvira 1:2013, 18–19; LsL 417/2006, 54§.)

4.2.2 Henkilöntarkastus ja henkilönkatsastus

Jokaisella yksilöllä on oikeus yksityisyyteen ja henkilökohtaiseen koskemattomuuteen, minkä vuoksi henkilöön ei saa kohdistaa tahdosta riippumattomia tarkastuksia tai pakolla toteutettavia lääketieteellisiä toimenpiteitä (PeL 1999/731, 7§; Koivuranta 2001, 21). Henkilökohtainen koskemattomuus on jokaisen ihmisen perusoikeus. Tämän yleisen perusoikeuden vuoksi kynnys puuttua yksilön koskemattomuuteen asettuu varsin korkealle. Rajoitustoimenpiteitä koskevan lainsäädännön tulkittamisessa korostuu välttämättömyysvaatimusten huomioiminen. (Koivuranta 2001, 21.) Lastensuojelulaki (417/2007, 66§) on määritellyt, että henkilöntarkastuksen ja -katsastuksen yhteydessä tulee kirjata niihin liittyvät erityiset syyt.

Henkilöntarkastus voidaan suorittaa, mikäli voidaan perustellusti epäillä lapsen vaatteissa tai muutoin yllä olevan hänelle haitallisia aineita tai esineitä. Omaisuus voidaan tarkastaa myös tilanteessa, jossa lapsen olinpaikka on sijaishuollon tarkoituksen toteuttamiseksi kiireellisesti selvitettävä. Tarkastamisen suorittaa laitoksen henkilökuntaan kuuluva henkilö yhdessä laitoksen toisen työntekijän läsnä ollessa. Tarkastaminen on tehtävä lapsen läsnä ollessa, mutta erityisestä syystä omaisuus voidaan tarkastaa myös lapsen tai toisen henkilön läsnä olematta. Työntekijöiden tulee olla samaa sukupuolta lapsen kanssa, jollei kyseessä ole terveydenhuollon ammattihenkilö. Lapselle tulee aina selvittää tarkastuksen syy. (LsL 417/2007, 66§.)

Mikäli perustellusti epäillään, että lapsi on käyttänyt päihdyttäviä aineita, häneen voidaan kohdistaa rajoitustoimenpide nimeltä henkilönkatsastus. *Henkilönkatsastus* tarkoittaa esimerkiksi puhalluskokeen suorittamista tai veri-, hius-, virtsa- tai sylkinäytteen ottamisesta. Katsastuksen voi tehdä laitoksen hoito- ja kasvatushenkilökuntaan kuuluva samaa sukupuolta lapsen kanssa oleva työntekijä tai terveydenhuollon ammattihenkilö yhdessä laitoksen työntekijän kanssa. Verinäytteen voi ottaa vain terveydenhuollon ammattihenkilö. Eri sukupuolta lapsen kanssa oleva työntekijä voi kuitenkin suorittaa toimenpiteen, mikäli se nähdään välittömän turvallisuuden kannalta välttämättömänä. (LsL 417/2007, 66 §.)

4.2.3 Kiinnipitäminen, liikkumisen rajoittaminen ja eristäminen

Yksilön henkilökohtaiseen koskemattomuuteen ei saa puuttua eikä vapautta riistää mieltä valtaisesti ilman lainmukaista perustetta. Perustuslain mukaan ainoastaan tuomioistuin voi määrätä rangaistuksen, joka sisältää vapaudenmenetyksen. Muun vapaudenmenetyksen laillisuus voidaan tutkia tuomioistuimessa. (PeL 1999/731, 7§; Koivuranta 2001, 21.) Vapaudenriistämällä tarkoitetaan esimerkiksi järjestelyjä, joilla henkilöä kielletään tai estetään poistumasta määrätystä tilasta. Mikäli henkilö suljetaan vastoin omaa tahtoaan lukittuun tilaan, on teko perustuslain 7§:n tarkoittamaa vapaudenriistoa. Myös esimerkiksi henkilön sosiaalisten suhteiden estyminen voidaan nähdä rinnastuvan lukittuun tilaan sijoittamiseen. (Koivuranta 2002, 22.)

Kiinnipitämisellä tarkoitetaan fyysistä kiinnipitämistä. Sen tarkoituksena on estää sekavaa lasta vahingoittamasta itseään tai muita laitoksen lapsia, työntekijöitä tai suojata omaisuutta merkittävältä vahingolta. (LsL 417/2007, 68§.) Lapsen henkilökohtaiseen koskemattomuuteen voidaan puuttua kiinnipitämällä häntä vain erityisen poikkeuksellisessa tilanteessa ja se on lopetettava välittömästi, kun se ei ole enää välttämätöntä. (Saastamoinen 2010, 254.) Kiinnipitäminen on tarkoitettu hoidolliseksi menetelmäksi sekavan lapsen rauhoittamiseksi. Työntekijän on annettava laitoksen johtajalle kirjallinen selvitys kiinnipitämistä koskevista tapahtumista. Laitoksen johtajan turvautuessa kiinnipitämiseen on selvitys toimitettava lapsen asioista vastaavalle sosiaalityöntekijälle. (LsL 417/2007, 68§.)

Liikkumisvapauden rajoittaminen tarkoittaa lapselle asetettua kieltoa poistua laitoksesta. Lapsen liikkumisen rajoittaminen on perusteltua, jos hän vaarantaa vakavasti terveyttään tai kehitystään esimerkiksi käyttämällä päihteitä tai osallistumalla rikolliseen toimintaan. Liikkumisvapauden rajoitustoimenpide on perusteltavissa myös lapsen hoidon tai huollon tarpeellisuuden kannalta. Liikkumista voidaan rajoittaa myös lapsen aiemman toiminnan perusteella, joka on johtanut huostaanottoon. (LsL 417/2007, 69§.) Huostaanoton ja sijaislaitokseen siirtymisen yhteydessä voidaan välittömästi katkaista lapsen itselleen haitallinen käyttäytyminen. Laitoksen työntekijä voi päättää yhteensä enintään seitsemän vuorokautta kestävästä poistumiskiellosta. Tätä pidemmästä rajoittamisesta tekee päätöksen lapsen asioista vastaava sosiaalityöntekijä. (LsL 417/2007, 69§.)

Sijoitetut nuoret oirehtivat pahaa oloansa eri tavoilla. Lapsen kontrolloimaton väkivalta voi johtaa laitoksessa tilanteeseen, jossa ainoana ratkaisuna nähdään lapsen eristäminen. *Eristäminen* tarkoittaa lapsen eristämistä muista laitoksen lapsista hänelle itselleen tai muille vaarallisen käyttäytymisen perusteella. Lähtökohtana eristämislle on, että nuoren ei tulisi päästä vahingoittamaan itseään tai muita ihmisiä. Eristämistilanteessa erikseen nimetty vastuuhenkilö varmistaa lapsen jatkuvan huolenpidon saamisen ja tarvittaessa järjestää lapselle lääkärintarkastuksen. Eristämistoimet tulee lopettaa heti lapsen rauhoittuttua tai pisimmillään 24 tunnin kuluttua eristämisen aloittamisesta. Päätös voidaan tarvittaessa uusua, mutta eristämisen kokonaisaika voi kuitenkin enintään olla 48 tuntia. Eristämistilanteesta tulee ilmoittaa lapsen asioista vastaavalle sosiaalityöntekijälle. (Ter-
vonen-Arnkil 1999, 29–30; ks. LsL 417/2007, 70§.)

4.3 Sosiaalityöntekijän päättämät rajoitustoimenpiteet

Joistakin rajoitustoimenpiteistä voi päätöksen tehdä ainoastaan lapsen asioista vastaava sosiaalityöntekijä tai johtava sosiaalityöntekijä. Päätökset, jotka on tehty muualla kuin lastensuojelulaitoksessa, eivät kuitenkaan ole tämän tutkimuksen kohteena. Lastensuojelulaissa (417/2007) edellytetään sosiaalityöntekijän päätöstä lähetysten luovuttamatta jättämisestä (67§), yhteydenpidon rajoittamisesta (62–63§) sekä erityisen huolenpidon aloittamisesta ja lopettamisesta (72–73§). Sosiaalityöntekijä voi lukea laitoksen lapselta haltuunottamat kirjeet, jonka jälkeen hän voi tehdä päätöksen *lähetysten luovuttamatta jättämisestä*. Tämä tarkoittaa, että lapselle osoitettu viesti jätetään kokonaan tai osaksi luovuttamatta lapselle. Sosiaalityöntekijä voi tehdä myös päätöksen lapsen liikkumisvapauden rajoittamisesta, mikäli lapsen liikkumista on tarpeen rajoittaa lastensuojelulaitoksen työntekijän päätöstä pidemmän ajan (LsL 417/2007, 67, 69§.)

Yhteydenpidon rajoittaminen on toimenpide, joka voidaan toteuttaa laitoshuollon lisäksi myös perhehoitona järjestetyssä sijaishuollossa. Rajoituspäätös voidaan tehdä tilanteessa, jossa lapsen vanhempien tai muiden läheisten yhteydenpidon nähdään vaarantavan lapsen kehitystä, turvallisuutta tai terveyttä tai kun yhteydenpito vaarantaa lapsen sijaishuollon tarkoituksen toteuttamisen ja sen rajoittaminen on lapsen hoidon ja kasvatuksen kannalta välttämätöntä. Yhteydenpidon rajoittaminen voidaan tehdä myös muiden henkilöiden,

esimerkiksi laitoksen muiden lasten tai työntekijöiden turvallisuuden vuoksi. Lapsi voi myös itse haluta yhteydenpidon rajoittamista. (LsL 417/2007, 49§, 62§.)

Erityinen huolenpito tarkoittaa yli 12-vuotialle lapsille suunnattua, laitoksessa järjestettävää erityistä, moniammatillista hoitoa, jonka aikana lapsen liikkumisvapautta voidaan rajoittaa. Erityistä huolenpitoa järjestetään lastensuojelulaitoksessa, joiden käytettävissä on kasvatuksen, sosiaalityön, psykologian ja lääketieteen asiantuntemusta omaavaa henkilökuntaa. (LsL 417/2007, 71–73§.) Erityistä huolenpitoa järjestetään Suomessa sekä yksityisellä että julkisella sektorilla.

Ulla Kyrönseppä ja Juha-Matti Rautiainen puhuvat menetelmäoppaassaan niin sanotusta *suljetusta huollosta*, jossa lapsen vuorovaikutusta rajataan niihin henkilöihin, jotka ovat vahingollisia lapsen terveydelle ja kehitykselle. Hoitomuotoa käytetään erityisesti lapsilla ja nuorilla, jotka aktiivisesti vastustavat ja välttelevät hoitamista. Lapsen ja lasta hoitavan työntekijän välinen suhde korostuu tässä menetelmässä, sillä aikuinen voi puuttua välittömästi lapsen epäsosiaaliseen käyttäytymiseen suljetuissa oloissa. (Kyrönseppä & Rautiainen 1993, 118; Tiisanen 1999, 21–22.)

Erityisen huolenpidon toimintaa ohjaa vahva käsitys ja työkokemus siitä, että tietyissä tilanteissa, nuorten haitallinen toiminta on lopetettava ja tehokkain keino interventioon on suljettu tila yhdessä aikuisten kontaktien kanssa. Toimintamallia on usein kuvattu olemisella ”lähelle ihoa” – ammattilaiset yrittävät tulla lähelle nuorta voidakseen hoitaa häntä. (Pösö 2010, 253.) Erityistä huolenpitoa määritellään laissa seuraavalla tavalla:

Lapselle voidaan sijaishuollon aikana, jos hänen erittäin tärkeä yksityinen etunsa sitä välttämättä vaatii, järjestää erityistä huolenpitoa vakavan päihde- tai rikoskierteen katkaisemiseksi tai kun lapsen oma käyttäytyminen muutoin vakavasti vaarantaa hänen henkeään, terveyttään tai kehitystään. Erityisen huolenpidon tavoitteena on katkaista lapsen häntä itseään vahingoittava käyttäytyminen ja mahdollistaa lapselle annettava kokonaisvaltainen huolenpito. (LsL 417/2007, 72§.)

Lain tarkoituksen on keskeyttää nuoren itselleen vakavalla tavalla haitallinen käyttäytyminen tarjoamalla hänelle kokonaisvaltainen huolenpito. Laissa ongelman nähdään joh-

tuvan lapsen omasta käyttäytymisestä, ei ympäristöstä. Edellytyksenä erityiselle huolenpidolle korostuu myös sen viimesijainen luonne; hoitoa ei ole voitu järjestää muilla tavoilla. (Pösö & Kitinoja & Kekoni 2010, 249.) Erityinen huolenpito viittaa käytännössä lastensuojelun toimintamalliin, jossa lapsesta huolehditaan erityisen vahvalla tavalla. Erityinen huolenpito on käsitteenä melko uusi, mutta käytännössä se on ollut jo pitkään käytössä. Erityisen huolenpidon yksikkö on suljettua hoitoa antava laitos, joka on yleensä sijoitettu etäälle muusta sosiaalisista vaikutteista ja yhteisöllisyydestä. Keskeinen tavoite onkin eristäminen. Yksikössä on erityisjärjestelyt muun muassa liikkumisen ja sosiaalisen vuorovaikutuksen suhteen. (Kekoni & Kitinoja & Pösö 2008; 11; LsL 417/2007, 73§.) Näyttäisi siltä, että erityistä huolenpitoa järjestävien laitosten välillä on suuria eroja erityisen huolenpidon käytännön toteuttamisessa (Pösö & Kitinoja & Kekoni 2010, 249–250).

4.4 Rajoitustoimenpiteiden dokumentoiminen

Rajoitustoimenpiteiden kirjaaminen laitoksissa on lain mukaan ehdotonta. Huolellinen dokumentointi on tärkeää sekä lapsen että työntekijän oikeusturvan vuoksi. Lapsen osallisuuden näkyväksi tekeminen ja lapsen äänen kuuluviin tuominen ovat dokumentoinnin keskeisiä tavoitteita. Lapsella ja hänen perheellään on oikeus saada tietää, mitä lapsesta on dokumentoitu ja millaisin perusteluin. Täysi-ikäiseksi tultuaan sijoitettuna ollut nuori saa lukea itseään koskevat asiakirjat. Ne voivat muovata merkittävästi käsitystä lapsuuden tapahtumista. (Valvira 2012, 60–61.) Rajoitustoimenpiteiden kirjaukset lähetetään kuukausittain tiedoksi lapsen asioista vastaavalle sosiaalityöntekijälle (LsL 417/2007, 74§). Sosiaalityöntekijän tulee olla tietoinen sijoittamansa lapsen mahdollisesti muuttuneesta tilanteesta, sillä hän vastaa lapsen asiakassuunnitelman tarkastamisesta.

Lastensuojelulaissa (417/2007, 74§) edellytetään, että rajoitustoimenpiteen kirjauksessa tulee ilmetä seuraavat seikat:

- rajoitustoimenpiteen kuvaus,
- toimenpiteen perusteet ja kesto,
- toimenpiteen päättäneet, toteuttaneet ja muut läsnä olleet henkilöt,

- tarvittaessa eräiden rajoitustoimien erityiset syyt,
- toimenpiteen mahdollinen vaikutus hoito- ja kasvatussuunnitelmaan sekä
- lapsen kuulemisen tapa ennen toimenpiteen toteuttamista ja lapsen mielipide asiasta.

Rajoitustoimet voivat vaikuttaa lapsen asiakassuunnitelmaan sekä hoito- ja kasvatussuunnitelmaan, joista vastaa lapsen asioista vastaava sosiaalityöntekijä. Etenkin erityisen huolenpidon päättyessä asiakassuunnitelma tulee aina tarkastaa. Rajoitustoimenpiteen käyttäminen on perusteltua, kun sillä estetään vaara lapsen tai muun henkilön hengelle, terveydelle tai turvallisuudelle. (LsL 417/2007, 61–74§.) Laissa ei kuitenkaan määritellä rajoitustoimenpiteiden käyttöä vaatineiden tilanteiden kirjaamista tämän tarkemmin vaan arviointi riittävästä dokumentoinnista jää laitoksen työntekijän ja johtajan vastuulle. Rajoituksia koskeissa lainkohdissa käytetään runsaasti käsitteitä ”riittävästi” ja ”välttämättä”, joiden vuoksi tilannekohtainen rajoitustoimenpiteiden käyttäminen jää lopulta harkinnanvaraiseksi laitoksessa. Tilanteisiin vaikuttavat muun muassa lapsen historia, vuorovaikutustaidot, ikä sekä aiemmat turvallisuutta uhkaavat tilanteet ja mahdolliset rajoitustoimet. On todennäköistä, että eri laitoksissa on erilaiset käytännöt rajoituksien käyttämisessä ja kasvatusotteessa.

Lastensuojelulaitoksen työntekijän tulee kirjata rajoitustoimenpiteet niiden käytön seurannan ja valvonnan vuoksi. Kirjauksessa tulee ilmetä rajoitustoimenpiteen kuvailu, perusteet, ajallinen kesto, toimenpiteen päättäjät, toteuttajat ja muut läsnä olevat henkilöt tulee mainita kirjauksessa samoin kuin tiettyjen rajoitustoimenpiteiden kohdalla mahdolliset erityiset syyt. Erityinen syy voi olla esimerkiksi toimenpiteen välttämättömän suorittaminen, jos toista työntekijää ei ole välittömästi saatavissa tilanteeseen. Raporttiin tulee kirjata myös toimenpiteen mahdolliset vaikutukset asiakas-, hoito- ja kasvatussuunnitelmaan, joita pohditaan yhdessä lapsen asioista vastaavan sosiaalityöntekijän kanssa. Lasta on kuultava ennen rajoitustoimenpiteen päättämistä tai toteuttamista. Lapsen mielipide asiasta tulee kirjata selkeästi raporttiin. Pelkkä lapsen mielipiteen kirjaaminen toimenpiteestä ei ole riittävää, vaan tekstissä on mainittava myös, millä tavalla lasta on kuultu. (LsL 417/200, 74§.) Mikäli lapsen kuuleminen ei ole ollut mahdollista, tulee päätökseen dokumentoida kuulematta jättämisen yksilölliset syyt. Pelkkä lainpykälään viittaaminen ei täytä tätä velvoitetta. (Valvira 1:2013, 21).

Rajoitustoimenpidettä kirjatessaan työntekijän on tärkeää kiinnittää huomionsa siihen, miten hän pukee havaintonsa sanoiksi ja teksteiksi. Dokumentoiminen on myös tärkeä keino näyttää tietämyksensä asiasta. Sosiaalityön dokumentoinnit ovat aina intentionaalisia eli tarkoituksellisia. Tämä tarkoittaa, että teksti ei synny tahattomasti vaan vaatii kirjoittajaltaan tietoisin valinnan ja päätöksen prosessiin. (Sinko 2005, 141.) Useat aiemmat sosiaalityön asiakasdokumentointia koskevat tutkimukset ovat todenneet, että asiakirjat kertovat työn tarkoituksesta ja ristiriidoista asiakkaiden ja työntekijöiden välillä vain vähän (Kääriäinen 2006, 47). Erään tutkimuksen mukaan nuoret ovat toisinaan kokeneet, että heistä kirjoitetuissa asiakirjoissa on paikkansapitämättömiä väitteitä (Näsänen & Rautava 1998, 44).

Vaikka juridinen pakote velvoittaa työntekijää kirjaamaan tietyt asiat tilannekohtaisesti, on lopullinen päätös dokumentoinnin sisällöstä aina työntekijän. Myös lapsen ikä on eräs keskeinen kriteeri päätettäessä kirjauksen sisältöä. Kun kyseessä on nuorisoiäkäinen, yli 12-vuotias lapsi, on lapsen näkemyksen kuuleminen ja kirjaaminen sitäkin olennaisempaa. (Kääriäinen 2006, 65.) Tässä tutkielmassa olettamuksena onkin ollut, että nuorisoiäkään tulleella lapsella on kehityksensä kannalta muodostunut riittävästi ymmärrystä ja taitoa ottaa kantaa itseään koskeviin asioihin.

5 ASIAKIRJATUTKIMUS

Tässä luvussa perehdyn asiakirjatutkimukseen liittyviin keskeisiin piirteisiin, jotka osaltaan ovat olleet vaikuttamassa tekemäni analyysin luonteeseen. Nämä erityiset piirteet vaikuttivat tutkimusmenetelmien ja filosofisen suuntauksen valitsemiseen. Tämän jälkeen esittelen tutkimusasetelman: tutkimuskysymykseni, aineiston sekä tutkimusprosessiani ohjanneet menetelmälliset ja filosofiset näkökulmat. Kerron lyhyesti myös tutkimusprosessini kulusta, sillä eräänä haasteena oli tutkimusluvan saaminen aineistoon; salassa pidettäviin asiakirjoihin. Tutkielmani kiinnittyy lastensuojelun asiakirjoihin, ei niinkään lastensuojelutyöhön, joka on sisällöltään paljon enemmän kuin asiakirjojen kirjaukset siitä kertovat (Kääriäinen 2003, 3). Dokumentointiin liittyvään tutkimukseen liittyy kuitenkin piirteitä, jotka koen tarpeellisenä tunnistaa ennen varsinaisen analyysin aloittamista.

Tim May (1999, 191–192) muotoilee dokumenttien olevan erilaisten sosiaalisten käytäntöjen kuvaajia. Kirjoittaja on kuvaa dokumenttiin tapahtumia ja ihmisten tekemiä ratkaisuja, pyrkimyksiä ja tarkoituksia. Dokumenttien yksityiskohtaiset tiedot ovat sidoksissa menneeseen ajankohtaan ja siihen liittyvään erityiseen sosiaaliseen tilanteeseen. Tuija Eronen (2012, 91) huomauttaa, että institutionaaliset dokumentit ovat aina fragmentaarista kerrontaa, jossa kertojalla on valta ja vastuu siitä, mitä ja miten asioita dokumenteissa kerrotaan.

Myös Aino Kääriäinen (2006, 48) kuvailee asiakirjojen välittämää tarinaa fragmentaarisiksi. Asiakirjoista on luettavissa vain se, mitä kulloinenkin kirjoittaja on tilanteessa oleellisena nähnyt dokumentoida. Tuija Eronen (2012, 91) tiivistää, että ”*yksilöllinen kerronta on mahdollista vain sosiaalisen kerronnan sisällä, jolloin normit ja rakenteet sääntelevät kerrottua ja sen tarkoituksia. Kerronnalla ravistellaan välillä myös sosiaalisesti sopivan kerronnan rajoja*”. Dokumenteissa tulevat esille menneessä ajassa käytyt keskustelut, äänet, asiat ja tarinat, joita kirjoittaja on halunnut korostaa dokumentoinnissaan. Kirjaamistapojen erilaisuus kertoo yksittäisten työntekijöiden erilaisista kirjaamiskäytännöistä ja kirjoittamisen tavoista, mutta myös eri institutionaalisten toimipaikkojen erilaisista tavoista kerätä ja arkistoida tilanteita (Mäenpää & Törrönen 1996, 15).

Tarja Heinon ja Tarja Pösön (2003) mielestä lastensuojelun dokumentoinnin tarpeellisuus on asetettu monesti sosiaalityön ulkopuolelta. Lastensuojelun asiakirjoja saatetaan tarvita valtion tilastoinnin ja kuntien päätöstenteon tueksi, mutta lisäksi myös mahdollisiin myöhempiin oikeudenkäynteihin sekä työn kehittämistä ja lapsen tilanteen seurantaan varten. Dokumentit eivät voi toimia itsenäisiä ja irtonaisina muusta kontekstistaan, vaan niitä tulee tarkastella niiden tuottamisympäristöään vasten (May 2011, 209). Asiakirjat ovat pirstaleista tietoa lapsen ja aikuisten välisistä kohtaamistilanteista (Mäenpää & Törrönen 1996, 15). Tässä tutkielmassa asiakirjoja tarkastellaan niiden tuottamisympäristö huomioonottaen, mutta ympäristöstä ulkopuolisen tutkijan silmin.

Sosiaalityön asiakastyön dokumentoinnin tarkoituksena on saada tallenteita erilaisten kohtaamisten, keskusteluiden ja päätösten sisällöistä. Asiakirjojen merkinnät ovat merkityksellisiä myöhemmissä tilanteissa, sillä niitä voidaan käyttää asiakasta koskevien päätösten perusteluna tai suunnitellessa tarkoituksenmukaisia, yksilöllisiä toimenpiteitä. Asiakirjojen tarkoitus on kuvata jo tapahtuneita tilanteita riittävän tarkasti, jotta lukijalle avautuu tapahtuneesta merkityksien maailma kirjoittajan tulkinnasta. (Kääriäinen 2006, 45; Alasuutari 1999, 84–85). Tutkielmani eräs näkökulma on tarkastella asiakirjojen tarkoitusta lastensuojelulaitosten kontekstissa. Näin saadaan tietoa siitä, mikä laitoksissa koetaan riittävänä kuvaamisena dokumentoinnissa.

Asiakirja-aineiston etuna on nähty myös se, että se tavoittaa lapsen asiakkuuteen liittyvät seikat ajallisessa järjestyksessä pitkältä aikajaksolta (Mäenpää & Törrönen 1996, 16). Tässä tutkimuksessa on perehdytty erään kunnan lastensuojelulaitoksen asiakirjoihin, joiden keskeinen tarkoitus on informoida lapsen asioista vastaavalle sosiaalityöntekijälle laitoksessa toteutetusta rajoitustoimenpiteestä. Mielenkiintoni kohdistuu julkisella sektorilla toteutettavaan lastensuojelutyöhön. Julkisen sosiaalihuollon lastensuojelutyö ei tavoittele taloudellista voittoa ja voidaan tässä mielessä nähdä puolueettomana. Tänä markkinajohtoisena aikakautena toivon, että vanhemmat haluavat nähdä kunnan ja valtion ylläpitämät lastensuojelulaitokset esimerkillisinä johtohahmoina, joiden tarkoitus toiminnassa on laadullisesti tavoitteellinen lastensuojelutyö taloudellisen voiton sijaan. Huostaanottojen vuosittain kasvava määrä on kuitenkin lisännyt markkinakeskeisyyden korostumista lastensuojelussa (Lith 2011).

Sijaishuollon palveluiden todellista laatua on ollut hankala arvioida. Valvonta tapahtuu käytännössä ainoastaan lupamenettelyin (Arponen 2005, 166–169; Kuntaliitto 2008.) Määräykset laitosten omavalvontasuunnitelmista otettiin käyttöön vuonna 2012. Omavalvonnalla edellytetään palveluntuottajan systemaattista ja itsenäistä laadun ja asiakasturvallisuuden varmistamista. (Valvira 1:2013, 7.) Voidaan arvioida, että eri laitoksissa asuvat lapset saavat toisiinsa nähden eriarvoista laitospalvelua. Yhteisten menetelmien määrittämisellä ja kehittämisellä voidaan yhdenvertaistaa huostaan otettujen, laitoksissa asuvien lasten ja nuorten asemia. Tällä tutkielmalla halutaan tuoda esiin dokumentointikäytänteitä sijaishuoltoa tarjoavissa laitoksissa ja sitä kautta pohtia keinoja työskentelyn kehittämiseen.

5.1 Tutkimuskysymykset ja niiden taustalla oleva teoria

Tutkimuskohteenani ovat rajoitustoimenpiteitä koskevat asiakirjat, jotka on kirjattu lastensuojelulaitoksessa sen puuttuttua rajoittamaan lapsen perusoikeuksia. Tutkimuskysymykseni ovat:

- 1. Millä tavalla lastensuojelulaitoksien asiakirjoissa perustellaan nuoriin kohdistuneiden rajoitustoimenpiteiden käyttöä?*
- 2. Millaisina nuorten mielipiteet rajoitustoimenpiteestä kuvataan laitoksen rajoitustoimenpideasiakirjoissa?*

Tutkimusaineistoni koostuu valmiista, jo olemassa olevista asiakirjoista. Olen kiinnostunut siitä kirjallisesta rajoitustoimenpidetiedosta, joka toimitetaan kuukausittain lapsen asioista vastaavalle sosiaalityöntekijälle (LsL 417/2007, 74§). Aineisto koostuu virallisista, laitoksen päätöksiin perustuvista asiakirjoista, joihin lapsen asioista vastaavan sosiaalityöntekijän tulee voida luottaa. Lastensuojelulaitoksen vastuulle jää tilanteiden asianmukainen raportointi perusteluineen. Tutkielmani lähtökohtana on tarkastella rajoitustoimenpiteiden perusteita ja lapsen mielipidettä niiden asiakirjayhteydessä. Tarkoitukseni ei ollut ottaa kantaa tehtyjen rajoituspäätösten perusteluihin, oikeudenmukaisuuteen tai arvioida päätösten taustalla ollutta tilannetta suhteessa kohtuulliseen tai riittävään rajoittamiseen. Analyysini tausta-oletuksena onkin ollut, että jokaisen rajoitustoimea koskevan

kirjauksen takana on työntekijän tai työntekijöiden subjektiivinen näkemys rajoitustoimenpiteen tarpeellisuudesta.

Teoreettinen viitekehyseni on rakentunut usean eri tieteenalan, kuten sosiaalityön, psykologian, sosiaalipsykologian, kasvatustieteen, hallintotieteen ja oikeustieteen avulla. Teoreettisen viitekehysten ja analyysissä käytettävien menetelmien välille on ollut tärkeää muodostaa sopusointu, jotta tutkimuksesta rakentuu koko prosessin alusta loppuun kestävä ratkaisu. Teoria ja viitekehys molemmat muodostuvat tutkimuksen kannalta tärkeistä käsitteistä sekä merkityssuhteista niiden välillä. (Tuomi & Sarajärvi 2009, 17.)

Pertti Alasuutarin (1999, 83–84) mukaan tutkijan on hyvä ennalta asennoitua ja varautua laadullisessa tutkimuksessa mahdollisiin tutkimusnäkökulmien vapaaseen vaihtamiseen tiukasti lukkoon lyötyjen viitekehysten sijasta. Alasuutarin maininta tutkijan vapaasta asenteesta tutkimuksen näkökulmiin on osunut oikeaan tässäkin tutkimustyössä, sillä jouduin kesken prosessin vaihtamaan tutkimuskohdetta. Tutkimuskysymykseni täsmentyivät lopulliseen muotoonsa saatuaani tutkimusluvan ja aineiston haltuuni kuntasektorilta. Ennen aineiston alustavaa tarkastelua tutkimuskysymykseni kohdistuivat *tilanteisiin*, joissa rajoitustoimenpiteitä käytetään nuorille suunnatuissa lastensuojelulaitoksissa. Dokumentoinnin tapa oli aineistossa kuitenkin odottamaani yleistävämpää, eivätkä asiakirjat sisältäneet tutkimuskysymyksien kannalta tarpeellista informaatiota. Dokumentointi asiakirjoissa paljastui luonteeltaan hyvin ytimekkääksi. Lisäksi perusteluissa viitattiin usein epäilyihin tai aiempiin kokemuksiin lapsen toiminnasta, jonka vuoksi perimmäisten perusteluiden tavoittaminen oli toisinaan mahdotonta.

5.2 Tutkimusaineisto

Tutkielmani kohteena olevat kaksi lastensuojelulaitosta ovat julkisen sektorin yksiköitä, joissa toiminta on suunnattu nuorisoikaisille lapsille. Kyseiset laitokset tarjoavat osastohoitoa 12–17-vuotiaille nuorille, joiden kohdalla sosiaalityöntekijä on tehnyt joko kiireellistä sijoitusta tai huostaanottoa koskevan päätöksen. Sijoitustarve kyseisiin laitoksiin on yleensä kriisiluonteista. Rajoitustoimenpiteiden käyttämistä perustellaankin usein nuoren terveydelle ja kehitykselle haitallisen toiminnan katkaisemisella.

Analyysi on toteutettu käyttäen päätöksen yhteydessä kirjattuja rajoitustoimenpidekertomuksia, sillä varsinaiset tiedoksiantoon tarkoitetut päätöstekstit eivät sisältäneet tutkimuksen kannalta tarkoituksenmukaista tietoa. Varsinainen päätösasiakirja sisältää henkilötietojen lisäksi asiakkaan kannalta oleelliset tiedot toimenpiteeseen liittyvistä lainkohdista, perustelut sekä tiedot valitusoikeudesta ja sen toimintaohjeet. Huomio on kiinnitetty lapsen omaan rajoitustoimenpidekertomukseen, sillä työntekijät ovat kirjanneet sinne toimenpiteen sisällön ja sen mahdollisen vaikutuksen asiakassuunnitelmaan sekä lapsen ja huoltajien mielipiteet rajoituksesta. Aineisto on hankittu lastensuojelulaitoksissa käytössä olevasta tietojenhallintaohjelmasta. Ohjelma toimii käytännössä niin, että työntekijä saa dokumentointia aloittaessaan asiakirjan tekstikenttään työtä helpottavat valmiit otsikot ja tekstifraasit. Työntekijän dokumentointia helpottaa huomattavasti esimerkiksi automaattinen lainkohtien ilmaantuminen kunkin rajoituspäätöksen kohdalle.

Tutkielmani aineisto on valittu sillä perusteella, että siitä avautuva tieto olisi monipuolista ja aineisto toimisi useiden rajoituskirjausten kautta toinen toisiaan täydentävänä kokonaisuutena. Olennainen valintakriteerini aineistossa on ollut myös käytännönläheisyys, sillä tutkimusongelmani käsittelee käytännössä olevaa ilmiötä. Lähtökohta tutkimuksessa on vahvasti myös juridinen. Laissa on määritelty sijaishuollossa asuvan lapsen erilaisia rajoitusmahdollisuuksia hänen etunsa turvaamiseksi. Nämä ovat yhteydenpidon rajoittaminen, aineiden ja esineiden haltuunotto, henkilöntarkastus ja henkilönkatsastus, omaisuuden ja lähetysten tarkastaminen, kiinnipitäminen, liikkumisvapauden rajoittaminen, eristäminen sekä erityinen huolenpito (LsL417/2007, 61–74§.)

Tarkastelujakso tutkielmassa on puoli vuotta, sijoittuen joulukuun 2012 ja toukokuun 2013 välillä dokumentoituihin asiakirjoihin. Olen valinnut tarkastelujakson niin, että se pitää sisällään sekä talvi- että kevätaikaan sijoittuvia rajoitustoimenpiteitä. Rajoitustoimenpidekertomuksien tekstit ovat määrittään vaihtelevia. Kertomuksissa on useimmiten kirjattu tekstiä noin puoli sivua. Jotkut kertomuksista ovat pidempiä, jopa kolmen sivun mittaisia. Laajemmin dokumentoidut ja myös sisällöltään yksityiskohtaisemmat tekstit liittyvät yleensä viimesijaisempiin rajoitustoimenpiteisiin, kuten eristämisiin. Eristäminen kuvataan muita toimenpiteitä ajallisesti huomattavasti tarkemmin, jonka vuoksi myös lukija saa tilanteen kronologisesta etenemisestä selkeämmän kuvan.

Tutkimuksen tuloksen luotettavuuden kannalta on hyvä tutkia aineiston kaikki havaintoyksiköt. Aina se ei kuitenkaan ole mahdollista aineiston suuren määrän vuoksi, sillä se vaatii paljon aikaa ja tulee kalliiksi. Joissakin tutkimustapauksissa on perusteltua tutkia koko perusjoukko, jolloin kyse on kokonaistutkimuksesta. Vaihtoehtona on turvautua myös otantatutkimukseen, kuten tässä tutkielmassa on toimittu. Otanta tarkoittaa edustavan otoksen poimimista perusjoukosta niin, että havaintoyksiköt joutuvat otokseen sattumanvaraisesti. Tässä aineistossa on käytetty *satunnaisotantaa*, joka on otantamenetelmänä yksinkertainen ja erilaisista otantamenetelmistä selkein. Satunnaisotanta (*simple random sample, SRS*) on luotettava, sillä jokainen aineiston havainto on päätynyt tutkimuksessa analysoitavaksi täysin sattumanvaraisesti. Jokaisella aineiston havaintoyksiköllä on yhtä suuri mahdollisuus joutua poimituksi otokseen. Tutkimuksen otoskoon estimointi riittäväksi on olennaista, jotta saadaan varmuus tulosten laajemmasta yleistettävyydestä. (Metsämuuronen 2003, 31–34; Alkula & Pöntinen & Ylöstalo 1995, 106–110.)

Satunnaisotanta on tehty koko 219 kappaleen perusjoukkoon, joka on ollut alkuperäisessä tulostus- ja päivämääräjärjestyksessä. Jokainen rajoitustoimenpide on ensin numeroitu, jonka jälkeen on suoritettu tietokoneohjelman avulla arvonta otokseen mukaan tulevista numeroista, joita on yhteensä 50 kappaletta. Olen numeroinut aineiston asiakirjat ajallisesti etenevän järjestyksen mukaisesti. Satunnaisotanta on tehty Excel-laskentaohjelman satunnaislukufunktion avulla niin, että otanta tuli sisältämään 50 yksittäistä rajoitustoimenpidettä. Satunnaisotantaa hyödyntäen varsinainen tutkimusaineisto sisältää täysin ennalta-arvaamattomat asiakirjat, jolloin otokseen on yhtä suurella todennäköisyydellä voinut joutua mikä tahansa asiakirja lapsesta, ajankohdasta, toimenpiteestä tai laitoksesta riippumatta. Tämän jälkeen on manuaalisesti poistettu asiakirjojen henkilötiedot ja asiakirjojen sisältö koodattu sisällönanalyysejä hyödyntäen toimenpiteiden, perusteluiden ja lasten mielipiteiden osalta.

Rajoitustoimenpideasiakirjoja on 219 kappaletta. Ne koskevat tarkastellulla ajanjaksolla kahden laitoksen 61:tä nuorta, joista tyttöjä oli 26 ja poikia 35. Useimman nuoren kohdalla rajoituspäätöksiä oli tehty useita, vain muutamalla koko tutkimusjoukosta ei ollut laitoksen sisäisiä rajoituspäätöksiä tehty lainkaan. Tässä tutkielmassa ei lasten yksityisyydensuojan turvaamiseksi esitellä lasten tai laitosten yksityiskohtaisia taustatietoja esimerkiksi työntekijämäärien tai muiden käytettävien resurssien osalta. Huomioni on kiinnittynyt näistä taustatekijöistä riippumatta lastensuojelulaitoksissa tehtyihin rajoittamistoi-

menpiteisiin, jotka työntekijät ovat kokeneet tarpeelliseksi syystä tai toisesta tilanteessa toteuttaa.

Lastensuojelulaitos lähettää rajoitustoimenpiteitä koskevat kirjaukset lapsen asioista vastaavalle sosiaalityöntekijälle kuukausittain. Rajoitustoimenpiteet tilastoi aluehallintoviranomainen. Lastensuojelulain (417/2007) 80 §:n nojalla aluehallintovirastojen on valvottava lastensuojelulaitosten toimintaa ja erityisesti rajoitustoimenpiteiden käyttöä. Palvelujen tuottajan on tehtävä rajoituksia koskevien kirjausten lisäksi myös suunnitelmat perusoikeuksia rajoittavien toimenpiteiden käytön omavalvonnasta sekä seurattava niiden toteutusta. Omavalvonnalla pyritään siihen, että hoito ja huolenpito toteutettaisiin ensisijaisesti ilman perusoikeuksia rajoittavia toimenpiteitä. (LsL 417/2007, 74 §; Valvira 2012, 16.)

Tutkielman teon alkuvaiheesta asti kiinnostukseni kohteena olivat valtion koulukotien erityisen huolenpidon yksiköissä päätetyt rajoitustoimenpideasiakirjat. Tutkimuslupa-asiaa selvittäessäni olin yhteydessä puhelimitse ja sähköpostitse Terveystieteiden ja hyvinvoinnin laitokseen (THL), joka toimii koulukotien tulosohtajana. Tutkimuslupahakemukseni pyydettiin toimittamaan Sosiaali- ja terveysministeriöön (STM), sillä tarkoitukseni oli tarkastella yhden yksikön sijaan kaikkien kolmen erityisen huolenpidon yksikön dokumentointia. Lain mukaan THL ja STM voivat luovuttaa salassa pidettäviä viranomaisen asiakirjoja tieteelliseen tutkimuskäyttöön käyttölupahakemusta ja tieteellistä rekisteriselostetta vastaan. Viranomaisen asiakirjalla tarkoitetaan julkisuuslaissa kirjallista tai kuvallista esitystä, joka on saatavissa selville viranomaisen hallussa olevan automaattisen tietojenkäsittelyn avulla (JulkL 621/1999, 5§).

Tutkimusluvan saaminen koulukotien asiakirjoihin osoittautui kuitenkin lopulta mahdottomaksi, sillä tutkimuslupahakemukseni käsittely siirrettiin STM:stä takaisin THL:lle. Tämän jälkeen ilmeni, ettei THL pääsääntöisesti myönnä tutkimuslupia salassa pidettäviin asiakirjoihin, kun kyseessä on pro gradu -tutkielma. Ensimmäisen tutkimuslupaprosessin pitkäkestoisuuden ja monimutkaistumisen vuoksi päätin kohdistaa tarkasteluni lopulta kuntasektorin lastensuojelulaitoksiin. Lupaprosessi tarvittavine liitteineen oli kuitenkin monimutkaisuudessaan opettavainen ja oiva esimerkki tieteellisen tutkimuksen käytäntöön liittyvistä kompastuskivistä. Harmillisena puolena aineiston saamisen estymisessä voidaan nähdä laitoksissa asuvien lasten perusoikeuksiin ja rajoittamiseen liittyvän

tieteellisen tutkimustiedon rajoittuminen. Käytäntöjä ja menetelmiä lastenkodeissa on tutkittu vähän, vaikka samalla työskentelyn haasteellisuutta ja terapeutista luonnetta tutkimuksissa korostetaan (Laakso 2009).

Myöskään rajoitustoimenpiteiden käyttöä ei ole tutkittu kovin paljon. Kiinnostukseni kohdistuu arjen todellisuuteen ja käytänteisiin, jotka liittyvät sijaishuoltoa järjestäviin laitoksiin. Lastensuojelulaitosten työntekijöillä ja lastensuojelun sosiaalityöntekijöillä on tietoa rajoitustoimien käyttämisen määrästä ja laadusta, mutta vain oman toimialueensa puitteissa. Rajoitustoimien käyttämiseen ja dokumentoimiseen liittyvä tutkimus mahdollistaa työn kehittämistä, parantaen samalla huostaan otettujen lasten oikeuksia sijaishuollossa asuessa.

5.3 Tutkimusmenetelmät

Kiinnostukseni kohdistuu erään kunnan nuorille suunnattujen lastensuojelulaitosten rajoitustoimenpideasiakirjoihin, niiden perusteluihin ja lapsen osallisuuteen. Tarkastelen asiakirjojen kuvauksia informaationvälittäjinä sellaisenaan, jättäen esimerkiksi rajoitustilanteiden tarpeellisuuden arvioinnin tutkimuksen ulkopuolelle. Olen tutkielmassani kiinnostunut kirjallisen tiedon laadusta siinä muodossa, kuin ulkopuolinen henkilö tiedon raporttina saa. Analyysi kohdistuu näin ollen ainoastaan tekstimuotoiseen tietoon. Rajoitustoimenpidettä koskevaa tietoa voidaan asiakirjojen lisäksi siirtää esimerkiksi neuvotteluissa ja keskusteluiden tai puheluiden välityksellä. Lapsen asioista vastaava sosiaalityöntekijä on yleensä tietoinen sijoittamansa lapsen tilanteesta neuvotteluiden ja tarpeellisten keskusteluiden kautta. Tutkielmassa on tarkoitus kuitenkin kiinnittää huomio rajoituspäätösten sisältöön objektiivisesti sellaisenaan, ilman taustaoletuksia tai aiempaa tietämystä asiasta. Tarkastelen asiakirjoja pyrkien olemaan tekemättä liikaa pitkälle menevää tulkintaa esimerkiksi rajoitustoimenpiteisiin liittyvistä tilanteista tai syistä, joita päätöksissä ei käy ilmi.

Laadullinen tutkimus on tyypiteltävissä teoreettiseen tai empiiriseen tutkimukseen pohjautuvaksi riippuen siitä, mihin tutkimus nojautuu perusteluissaan ja kritiikissään. Empiirisessä tutkimuksessa korostuu aineiston keräämiseen ja analyysiin liittyvät menetelmät,

kun taas teoreettisessa tutkimuksessa ei ole empiirisen tutkimuksen kaltaista varsinaista analyysimenetelmää. Teoreettisessa tutkimuksessa on keskeistä argumentoida relevantin lähdeaineiston kautta niin, että tekstissä ilmenee tarkoin väitteen tuottanut alkuperäislähde. Empiirisessä tutkimuksessa painottuu ennemminkin tietoa tuottaneiden henkilöiden anonymisointi, jolloin etiikka näyttelee tutkimusprosessissa suurta roolia. Koska laadullisessa tutkimuksessa pyritään objektiivisiin tuloksiin, on pohdinta tutkimuksen peruspilariden, empiirisen ja teoreettisen välisestä valinnasta tärkeä. Tieto on kuitenkin siinä mielessä aina subjektiivista, että tutkija käyttää päätösvaltaa valitessaan tutkimusasetelmaa tutkimukseensa. (Tuomi & Sarajärvi 2009, 17–22.) Tämä tutkielma on paikannettavissa empiria- ja teorialähtöisen menetelmän välimaastoon.

Sosiaalityön ja lastensuojelun käytännöt sisältävät huomattavan määrän ihmisten välistä vuorovaikutusta. Vuorovaikutussuhteet taas sisältävät usein esimerkiksi paikallista, sosiaalista ja kulttuurista valtaa. Sosiaalityön vuorovaikutukseen perustuvia ilmiöitä on hyvä lähestyä tietynlaisen tutkimuksellisen logiikan kautta. Olen käyttänyt tämän tutkielman viitekehysenä sosiaalista konstruktionismia, jonka keskeisiä kriteereitä ovat tiedon sidonnaisuus aikaan, paikkaan, vuorovaikutukseen ja tutkijan positioon. Sosiaalinen konstruktionismi ei tutkimussuuntauksena tarjoa tutkimukselle konkreettisia analyysivälineitä, mutta sen filosofia ohjaa tarkastelemaan tutkimuksen kohteena olevia ilmiöitä tietystä sosiaalisesta näkökulmasta. (Juhila 2004, 166, 177–178.)

Peter Bergerin ja Thomas Luckmann'in *The Social Construction of reality* (1966) on eräs keskeisimmistä sosiaalisen konstruktionismin tutkimussuuntaa kuvaava ja käsitteellistävä klassikkoteos, joka toi esiin näkökulman, jossa todellisuuden nähdään rakentuvan sosiaalisesti. Sosiaalisessa konstruktionismissa tieto muodostuu arkisissa vuorovaikutustilanteissa ihmisten kielen ja ymmärryksen kautta. Todellisuus ei ole pelkästään objektiivisesti tarkasteltavissa oleva ilmiö, vaan todellisuuden nähdään rakentuvan ihmisten yhteisissä vuorovaikutuksellisissa toiminnoissa ja käytännöissä. (Berger & Luckmann 1994; Potter 1996.) Tutkimuskohteenani olevan dokumentoinnin näen perimmiltään perustuvan vuorovaikutukseen, joka rakentaa sosiaalista todellisuutta.

Ian Hacking (2009, 12) neuvoo kohtaamaan sosiaalikonstruktionistisen analyysin ydintä: ”Älä kysy merkitystä, vaan kysy mikä on asian ydin”. Sosiaalisessa konstruktionismissa todellisuuden nähdään jäsentyvän ihmisten välisten sosiaalisten merkitysten kautta, joten

myös tieto on määrittynyt aina jostakin näkökulmasta. Tieto ei näin ollen ole puhdasta tai pysyvää, vaan se on olemassa jotakin tiettyä tarkoitusta varten ja merkityksellistetty jossakin tiettyssä sosiaalisessa tilanteessa, paikassa ja ajassa. Käsitykset todellisuudesta ovat rakentuneet ihmisten välisten historiallis-kulttuuristen prosessien muokkaamaksi kieleksi. Kieli on väline, jonka kautta sosiaaliseen toimintaan perustuvaa merkityksellistämistä voimme lähestyä (Burr 1995).

Tutkielmani analyysissä sovellan sisällönanalyysin ja kriittisen diskurssianalyysin ajatuksia. Molemmissa analyysimenetelmissä on mahdollista keskittyä tarkastelemaan kieltä sosiaalisena toimintana. Diskurssianalyysin keskeisiä piirteitä ovat näkemys sosiaalisen todellisuuden rakentumisesta kielellä, diskurssien sosiaalinen ja kulttuurinen sidonnaisuus sekä valta- ja alistussuhteiden näkyväksi tekeminen. (Fairclough 1995; Jokinen & Juhila & Suoninen 1993; Pietikäinen 2000). *Diskurssilla* tarkoitetaan kielenkäyttöä; tekstejä, puhetta ja keskusteluja. Käytämme kieltä *konstruoimalla* eli merkityksellistämällä kielen avulla kohteita, joista puhumme tai kirjoitamme (Pietikäinen 2000, 192; Jokinen & Juhila & Suoninen 1993, 18).

Diskurssit koostuvat erilaisista merkitysjärjestelmistä kielessä, kuvissa, symboleissa tai artefakteissa. Diskurssit rakentavat sosiaalista totuutta muodostaen tietynlaista käsitystä jostakin. Tällöin ”totuus” määräytyy yhteisöjen sisällä yhteisesti jaetuissa merkitysjärjestelmissä. Tarkasteltaessa diskurssien roolia yhteiskunnallisella tasolla, on mahdollista kriittisellä orientaatiolla paneutua diskurssien synnyttämiin ideologisiin käsityksiin, toimintatapojen oikeuttamisiin ja luonnollistamisiin sekä tietynlaisten valtasuhteiden uusintamiseen. (Vaara & Laine 2006, 159.)

Kriittinen diskurssianalyysi (*CDA = Critical Discourse Analysis*), on eräs diskurssianalyysin versioista (Pietikäinen 2000, 192). Siinä kielenkäyttöä tarkastellaan kriittisestä näkökulmasta käsin. Tarkoituksenani ei kuitenkaan ole ollut arvostella tekstejä tai niiden kirjoittajia, vaan kriittisyys liittyy työkäytännöissä syntyneiden asiakirjatekstien tarkasteluun useista eri näkökulmista. Kriittisessä diskurssianalyysissä kieli nähdään maailmaa osaltaan rakentavana tekijänä, sillä kiinnostus kohdistuu kielenkäytön ja yhteiskunnan dialektiseen suhteeseen. Tavoitteena on purkaa itsestäänselvyksiä erilaisten näkökulmien kautta ja tätä kautta tuoda esiin yhteiskunnallisesti tärkeitä asioita, jonka avulla

mahdollistetaan vähitellen muutosta parempaan. (Pietikäinen 2000, 196–197; Fairclough 1995; Jokinen & Juhila 1999, 85–89; Vaara & Laine 2006.)

Kielenkäyttö nähdään kriittisessä diskurssianalyysissä eräänlaisena sosiaalisena areenana, jolla sekä vuorovaikutus että maailman hahmottuminen tapahtuu. Diskurssit yhdessä erilaisten käytänteiden, kuten poliittisten ja hallinnollisten, kanssa joko vahvistavat tai heikentävät tiettyjä näkemyksiä. Esimerkiksi yhteiskunnan rakenteissa esiintyvät diskurssit ovat keskenään kilpailevia kuulluksi tulemisen oikeudesta. Kilpailutilanteeseen liittyy valta- ja alistussuhteiden epäsymmetrisyys, jonka vuoksi toiset diskurssit ovat voimakkaampia toisten diskurssien syrjäytyessä. (Pietikäinen 2000, 198–201.) Tutkijan tehtävänä on katsoa aineistoa avoimesti ja antaa myös etukäteisoletuksiensa vastaisille tuloksille esiin nousemisen mahdollisuus (Jokinen & Juhila 1999, 87).

Kriittisen diskurssianalyysin avulla tutkijan on mahdollista paljastaa ilmiöön liittyviä taustaoletuksia, arvoja ja käytänteitä, jotka perinteisemmässä tarkastelussa yleensä saattavat jäädä huomaamatta. Metodologian avulla on mahdollista tuottaa myös uudenlaisia tapoja organisatorisiin kehittämisprosesseihin. (Vaara & Laine 2006, 169.) Kriittisessä diskurssianalyysissä tavoitteena on tuottaa poleeminen puheenvuoro vallitsevasta sosiaalisesta järjestyksestä (Jokinen & Juhila 1999, 86–87), joka tässä tutkielmassa tarkoittaa lastensuojelulaitoksen käytännössä ilmenevää työntekijöiden valtaa kirjata tapahtumat näkemyksiensä mukaisiksi asiakirjoiksi.

Sisällönanalyysi on tekstianalyysia ja se sopii tutkimusmenetelmäksi silloin, kun tutkimuskohteena on valmis tekstiaineisto. Sisällönanalyysia käytettäessä aineistosta voidaan samanaikaisesti etsiä sekä yhtäläisyyksiä että eroavaisuuksia. Tutkittavasta ilmiöstä muodostetaan lopuksi tiivis kuvaus, jonka suhdetta tarkastellaan suhteessa laajempaan teoriakontekstiin. (Tuomi & Sarajärvi 2002, 105–116.) Sisällönanalyysin vaiheet voidaan eritellä seuraavalla tavalla: 1) tutkijan herkistyminen aineiston perinpohjaisen tuntemuksen saavuttamiseksi 2) aineiston sisäistäminen ja teoretisointi 3) aineiston karkea luokittelu tai teemoittelu 4) tutkimustehtävän ja käsitteiden täsmentäminen 5) ilmiöiden esiintymistiheyksiin ja poikkeuksiin paneutuminen sekä uuden luokittelun muodostaminen 6) ristiininvalidointi eli aineiston luokkien puoltaminen ja horjuttaminen 7) johtopäätökset ja tulkinta laajemmassa mittakuvassa. (Syrjäläinen 1994, 90.)

Aloitin analyysin syventymällä aineistoon kokonaisuudessaan, jotta sain itselleni alustavan hahmotelman kirjauksien työntekijöiden dokumentoinnin käytänteistä ja merkityksellistämistä lastensuojelun laituskulttuurin kontekstissa. Tämän jälkeen analysoin aineiston käymällä sen läpi useaan kertaan, paneutuen jokaisella lukukerralla eri ilmiöihin. Käsitteelin aineistoa Mäenpään ja Törrösen asiakirjatutkimuksen (1996) tapaan kokonaisuutena rajoitustoimenpiteiden määrällisen jakautumisen esittämiseksi, mutta myös paloitteluina osa-aineistoina erilaisten tekijöiden perusteella. Apuna käytin kuvausten välisten erojen ja yhtäläisyyksien erittelemiseksi seuraavanlaisia kysymyksiä: *Mitä ilmaisu tarkoittaa? Millainen merkitys tai näkökulma ilmaisulla on tutkittavien ilmiöiden käsittämisessä?* Erilaisia rajoitustoimenpiteitä koskevat perustelut ja lasten mielipiteet olivat aineistosta etsittäviä merkitysyksiköitä, joiden erityisyyden pohtimista jatkoin suhteessa laitoksen ulkopuolisen henkilön käsitykseen. (Huusko & Paloniemi 2006, 166, 168.)

Edellä kuvatun klusteroinnin jälkeen aineisto on abstrahoitu. Tämä tarkoittaa aineistosta poimittujen tietojen kytkemistä laajempaan teoriaan ja teoreettisiin käsitteisiin. Analyysi voidaan toteuttaa joko deduktiivisesti tai induktiivisesti. Deduktiivisessa analyysissä käsittejärjestelmä rakentuu aiemman teorian mukaan. Tämän tutkielman analyysissä on käytetty induktiivista tapaa, jolloin käsitteet tulevat aineistosta, eikä aiemmasta teoriasta valmiina. Aiempaa teoriaa käytetään apuna yhdistäen samankaltaisia käsitteitä ja luoden niistä pääluokkia. Pääluokkien ja yläluokkien käsitteitä voidaan verrata toisiinsa niitä yhdistävien luokitusten kautta. (Tuomi & Sarajärvi 2009, 111–113; Dey 1993, 52.) Luokitteluiden ja kategorisoinnin jälkeen on mahdollista jatkaa sisällönanalyysejä kvantifioimalla aineisto. Kvantifioiminen tarkoittaa samojen asioiden esiintymisten laskemista. (Tuomi & Sarajärvi 2009, 89, 120–122.)

Mäenpään ja Törrösen (1996, 15) tapaan havaitsin analyysin alkuvaiheessa, että asiakirjat ovat pirstaleista tietoa lapsen ja aikuisten välisistä kohtaamistilanteista. Dokumenteista on usein rivien välistä luettavissa, että rajoittamisen tarpeen perustelut ulottuvat aiemmin käsiteltyihin tilanteisiin ja dokumentteihin, joita tämä tutkimusaineisto ei tavoita. Tutkimuksen tarkoitus on keskittyä toimenpiteiden dokumentteihin sellaisenaan ja tarkastella niitä yksittäin tiedonvälittämisen kannalta. Eräs keskeinen näkökulma on ollut juridinen, jolloin taustaoletuksena on ollut lain velvoittama kirjaamispakko rajoitustoimenpiteiden perusteluista ja lapsen mielipiteestä. Kirjauksissa tulee tämän näkökulman mukaisesti ilmetä tietyt seikat ilman, että oletetaan lapsen asioista vastaavan sosiaalityöntekijän tun-

tevan lapsen ja häneen liittyvät aiemmat interventiot. Tutkimukset ovat osoittaneet, että sosiaalityöntekijät vaihtuvat usein ja virkoja jätetään pätevien hakijoiden puuttuessa jopa täyttämättä. Tämän vuoksi työntekijöiden työmäärä kasvaa, sillä lakisääteiset sosiaalihuollon tehtävät hoidettava. Työmäärää lisäävät myös epäpätevät sijaiset, jotka tarvitsevat ohjausta. Näiden seurausten lopullinen häviö on asiakas. (Kemppainen & Mäntysaari & Pohjola 2007, 6.) Hyvä ja asianmukainen dokumentointi eri viranomaisten välillä on keskeinen tekijä jo lähtökohtaisesti haastavassa tilanteessa.

5.4 Eettiset näkökulmat

Lapsi on lastensuojelun asiakkaana ennen kaikkea ihminen, eikä vain palvelujärjestelmän kuva. Laitoksessa asuva lapsi on oikeutettu mahdollisimman hyvään kohteluun ja tarvitsemiinsa palveluihin. (Mäenpää & Törrönen 1996, 16.) Tämän tutkielman toteuttamisessa oleellista on ollut aineiston hienovarainen huomiointi, sillä tutkimuskohde on arkaluontoinen: lapset ja salassa pidettävät asiakirjat. Tutkimuskohteena ovat yksittäisiin lapsiin liittyvät henkilökohtaiset dokumentit, joten tutkimuseettiset kysymykset ja niiden pohdinta ovat olleet keskeisessä roolissa tutkimusprosessissa. Raportoinnissa eräs huomioon otettava seikka on anonymisointi. Aineiston analysointivaihe on sisältänyt jatkuvaa reflektointia pohdintaa erilaisten tutkimuspäätösten ohessa. Aineiston asianmukainen säilyttäminen ja hävittäminen ovat olleet tärkeitä huomioitavia käytännön vaatimuksia.

Pietikäisen (2000, 203–204) mukaan kriittisen diskurssianalyysin tutkijan tulee reflektoida ajattelutavan mukaan tuoda taustalla olevat kiinnostuksensa ja intressinsä julki. Tässä tutkielmassa ideologiani perustuu vahvaan uskooni liittyen käytännön työn kehittämismahdollisuuksiin ja muutoksen mahdollisuuteen areenalla, jolla toimijoina ovat laitoksessa asuva huostaan otettu lapsi ja laitoksessa työskentelevä aikuinen.

Sosiaalihuollon asiakaslaissa (812/2000, 3§) *asiakirja* määritellään tarkoittavan sosiaalihooltoon liittyvää kirjallista dokumenttia, joka sisältää asiakasta tai muuta yksityistä henkilöä koskevia tietoja. Tämän tutkimuksen aineistoon liittyy myös käsite *asiakirjasalaisuus*, joka liittyy salassa pidettäviin tietoihin sosiaalihuollon asiakkaana olevasta yksityisestä henkilöstä. Tutkimusta varten lupa salassa pidettäviin asiakirjoihin voidaan antaa

vain, jos se ei loukkaa salassapitovelvollisuuden suojissa olevien yksityishenkilöiden etuja. (Laki sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista 812/2000, 14§, 18§.)

Sosiaalihuollon asiakkaasta olevat salassa pidettävät viranomaisen asiakirjat sisältävät tietoja esimerkiksi asiakkaan saamasta etuudesta, tukitoimesta, sosiaalihuollon palvelusta tai asiakkaan. Salassa pidettäväksi viranomaisen asiakirjoiksi on määritelty myös opinnäytetyön tai tieteellisen tutkimuksen suunnitelmat. (Julkl 621/1999, 21, 24–25§.) Salassa pidettävien asiakirjojen säilyttäminen ja käsittely ovat edellyttäneet minulta harkintaa ja varovaisuuteen liittyvää jatkuvaa eettistä pohdintaa.

Tutkimusta tehtäessä on huomioitava esimerkiksi perustuslain turvaaman yksityiselämän suojan asettamat vaatimukset, joiden säännöksiä löytyy etiikkaa koskevien teosten lisäksi henkilötietolaista (523/1999) (Nieminen 2010, 35). Tämän tutkielman kohteena eivät kuitenkaan ole lasten elämät, vaan se tapa, miten lastensuojelua on toteutettu sijaishuollossa elävien lasten elämässä ja miten interventioita on kuvattu asiakirjoissa (Mäenpää & Törrönen 1996, 16). Koen tutkimusaiheen mielenkiintoiseksi ja tutuksi työkokemukseni ja opintojeni kautta, joista olen saanut merkittävää hyötyä myös tässä tutkimusprosessissa.

Lapsiin ja nuoriin kohdistuva empiirinen tutkimus voidaan jakaa suoraan ja epäsuoraan tutkittavien kohtaamiseen. Kun tutkija työskentelee kentällä yhdessä tutkimuskohteenaan olevien lasten kanssa, on kyse suorasta kohtaamisesta. Tällainen kasvokkainen, välittömään vuorovaikutukseen perustuva kohtaaminen tai havainnointi on oleellista esimerkiksi etnografisesti suuntautuneessa tutkimusmenetelmässä. Tutkija voi tehdä tutkimustaan myös välillisesti, täysin ilman tutkimuskohteittensa kasvokkaista tapaamista, jolloin kyse on epäsuorasta kohtaamisesta. Epäsuoralla tavalla kohtaava tutkimus käsittelee tutkimuskohteisiin koskevia tietoja, kuten dokumenttiaineistoja, tilastoja ja rekisteritietoja. Epäsuoran kohtaamisen tutkimuksen etiikkaakin tulee pohtia tietojen kohtaamisen ja käsittelemisen kannalta. Tutkijan kohtaamat kirjallisen aineiston näkemykset voivat olla hyvin tulkinnanvaraisia riippuen siitä, kuka tiedon on tuottanut ja mihin lasta koskevia tietoja ensisijaisesti on suhteutettu. Epäsuoran kohtaamisen informanteina toimivat lapset eivät yleensä ole riittävän kompetentteja arvioimaan tutkimuksen luonnetta tai etiikkaan liittyviä seikkoja. Tällaiset tutkimusaineistot ovat yleensä ensisijaisesti muuhun tarkoitukseen

tuotettuja, jolloin myös tutkimuslupien ja -suostumusten hankkiminen voi olla haasteellista. (Kallio 2010, 163–164.)

Tutkimuksen eettisyyden kannalta on tärkeää pohtia, ketkä ovat ne oleelliset tahot, joilta lupa tai suostumus tietojen keräämisestä, analysoimisesta ja raportoinnista tulee pyytää. Ensisijaisesti tutkimusluvat ja suostumukset tulee hankkia tutkittavalta itseltään. Lapsia koskevissa tutkimuksissa luvat pyydetään huoltajilta. Valtakunnallisten rekistereiden käyttäminen tutkimuksessa mahdollistaa tietyn kohdejoukon kuvaamisen yhdistämällä laajojakin erilaisia rekistereitä. Tällainen tutkimus koskee yleensä hyvin laajaa osallistujajoukkoa, jolloin suostumuksia ei ole mahdollista saada yksittäisiltä henkilöiltä. Henkilötietolain perusteella tutkija voikin saada niin kutsutun viranomaisluvan salassa pidettaviin asiakirjoihin, mikäli rekisterinylläpitäjä katsoo tiedon antamisen olevan turvallista tutkittavien etua loukkaamatta. (HenkilötietoL 523/1999; JulkL 621/1999, 28§.) Tämä tutkimusaineisto on hankittu rekisterinylläpitäjän luvalla, sillä yksittäisten suostumusten saaminen lapsilta ja heidän huoltajiltaan ei ollut mahdollista.

Diskurssianalyysin avulla on mahdollista saada todellisuuden valtasuhteita näkyväksi. Valtasuhteet tulevat esiin tässä tutkimusaineistossa kielenkäytön avulla. Kielen avulla voidaan kuvailla asioita, mutta myös legitimoida tai ylläpitää alistussuhteita. Kieli nähdään seurauksia tuottavana tekijänä, sillä ihmisten väliset diskurssit kietoutuvat vallankäyttöön, joka taas vaikuttaa todellisuuteen. Näin ollen kieltä tarkastellaan myös valintana, joka käyttäjästään riippuen muokkaa ja rakentaa todellisuutta aiheuttamalla seurauksia. Olen myös itse joutunut pohtimaan omaa suhdettani vallankäyttöön. Sensitiivinen ja reflektiivinen ote onkin keskeisessä roolissa tuotettaessa tutkimustulosten kautta sosiaalista todellisuutta. (Jokinen & Juhila & Suoninen 1993, 41–45.)

Tutkijan ja tutkittavien positiot ovat valtarakenteiltaan erilaiset. Tutkijan tulee tutkimusta tehdessään ottaa huomioon tutkittaviensa sosiaaliset, kulttuuriset, taloudelliset, tilalliset ja poliittiset asemat, sillä ne voivat olla rakenteellisesti erilaisia. Positionaalisuuden käsitteilyssä on reflektiivisyys oleellinen väline, vaikkei se kaikkea aiheeseen liittyvää problematiikkaa koskaan voi täysin poistaakaan. Tutkimuksessa tuotetaan aina eräänlaisia totuuksia jostakin tietyistä ilmiöistä. Jatkuvan reflektoinnin avulla voidaan ehkäistä esimerkiksi alistussuhteiden uusintamista tai voimaannuttamista. Epäsuoran kohtaamisen tutkimusmenetelmässä suuri vastuu totuuksien esittämisestä jää tutkijalle. (Kallio 2010, 165–

169; Jokinen & Juhila & Suoninen 1993, 45.) Tarkastelen lapsiin kohdistuneita rajoitus-toimenpiteitä ja niihin liittyvää dokumentointia epäsuoran kohtaamisen menetelmää käyttäen. Lasten elämä jää analyysin ulottumattomiin eikä aineiston lasten taustoihin ole mahdollista ottaa syvällisemmin kantaa.

Tässä tutkimuksessa tutkittavat kohdataan epäsuorasti heitä koskevien dokumenttien välityksellä. Tutkijana minun on ensin tullut tietää *miksi* tutkimuksessa tavoitellaan tietynlaista tietoa, *millä tavoilla* tällaista tietoa on mahdollista tuottaa ja saada sekä *mihin tarkoitukseen* tietoa tullaan käyttämään. Kun edellä mainitut seikat ja muut tutkimukseen liittyvät oleelliset suunnitelmat ja menetelmät olivat selvillä, siirryin metodologiseen työskentelyvaiheeseen eli tutkimuskohteen lähestymisstrategiaan. Reflektiivinen ote, kriittinen luenta ja suhteellinen tulkinta ovat tarpeellisia työkaluja epäsuoran kohtaamisen tutkimuksissa etenkin aineiston hankkimiseen, käsittelemiseen ja analysoimiseen liittyvissä työvaiheissa. (Kallio 2010, 175–177.)

Tutkija ja tutkittavien positiot ovat valtarakenteiltaan erilaiset. Tutkijan tulee tutkimusta tehdessään ottaa huomioon tutkittaviensa sosiaaliset, kulttuuriset, taloudelliset, tilalliset ja poliittiset asemat, sillä ne voivat olla rakenteellisesti erilaisia. Positionaalisuuden käsitteilyssä on reflektiivisyys oleellinen väline, vaikkei se kaikkea aiheeseen liittyvää problematiikkaa koskaan voi täysin poistaakaan. Tutkimuksessa tuotetaan aina eräänlaisia totuuksia jostakin tietystä ilmiöstä, jolloin jatkuvan reflektoinnin avulla voidaan ehkäistä esimerkiksi alistussuhteiden uusintamista tai voimaannuttamista. Epäsuoran kohtaamisen tutkimusmenetelmässä suuri vastuu totuuksien esittämisestä jää tutkijalle. (Kallio 2010, 165–169.)

Olen tehnyt analyysivaiheessa tarpeelliseksi näkemäni merkinnät ja laskelmat manuaalisesti, jolloin aineiston henkilötietoja ei ole missään vaiheessa siirretty sellaisenaan tietokoneelle. Tulosten osalta olen kirjoittanut raporttia tietokoneelle vain anonymisoidussa muodossa. Vaitiolovelvollisuuden vuoksi yksityisiä henkilöitä koskevat arkaluontoiset asiat ja aihepiirit, jotka ovat yhdistettävissä henkilöihin, on jätetty raportoimatta. Tutkimusote ei ole ollut narratiivista, jolloin myös tarinallisuusmenetelmän aiheuttamaa riskiä henkilöiden tunnistamiselle ei ole. Raportoinnissa olen koko prosessin ajan pyrkinyt to-

teuttamaan reflektointia, jolloin keskeistä on itsekriittisyys, hienotunteisuus ja varovaisuus.

Geopoliittisesti sensitiivinen tutkimusote parantaa tutkimuksen eettistä kestävyyttä kontekstuiden ilmiön yleisempään mittakaavaan. Tutkimusilmiö voi tällöin esiintyä aineistossa maantieteellisistä tekijöistä riippuvaisena, kuten situationaalisille tai asemaeroihin perustuvilla tekijöillä. Kritiikki kohdistuu usein yleisen ja erityisen väliseen suhteeseen. Erilaisten vaikutussuhteiden tunnistaminen on tärkeä etiikkaan liittyvä seikka, jotta voidaan puhua yleisestä. Tutkijan tuotos vaikuttaa tutkimukseen osallistuvien lasten elämään valta-asemansa kautta. (Kallio 2010, 178–181.) Tämä tutkielma kohdistuu maantieteellisesti rajatulle alueelle, sillä aineisto on hankittu erään kunnan lastensuojelulaitoksista. Tutkimustuloksia ei tästä syystä välttämättä voi yleistää koskemaan kaikkia kunnallisia lastensuojelulaitoksia.

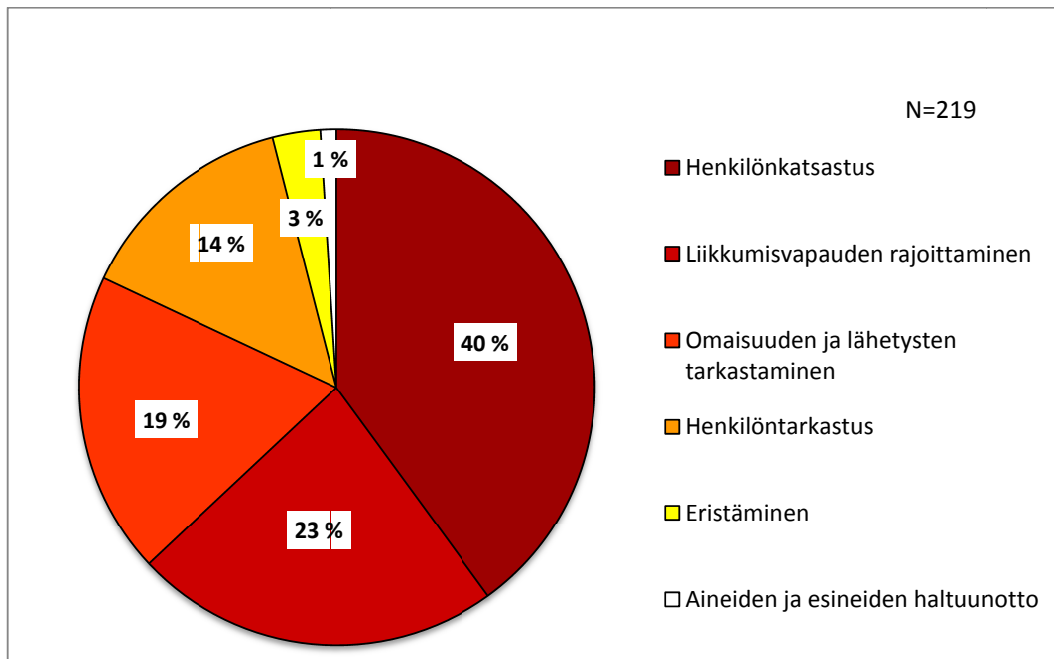
6 TUTKIMUSTULOKSET

Tässä luvussa esittelen tutkimusanalyysini tulokset. Olen analyysissäni tarkastellut rajoitustoimenpideasiakirjoista koostuvaa aineistoa ja eriteltyt sisällönanalyysin avulla rajoitustoimenpideasiakirjojen sisällöllisiä ulottuvuuksia. Aineiston asiakirjoissa on huomattavan paljon sisällöllistä yhdenmukaisuutta, mutta jonkin verran myös kerronnallista eroavaisuutta. Kirjoittamisen tapa on dokumenteissa melko homogeenista, vaikka kirjoittajina on ollut useita eri työntekijöitä. Tästä voidaan päätellä, että rajoitustoimenpiteiden kirjaamisissa noudatetaan organisaation sisäistä ohjetta. Toisessa laitoksessa toimenpiteitä on tehty jonkin verran vähemmän, mutta asia selittyy sillä, että myös asiakasmäärä on ollut vähäisempää. Sanavalinnat ovat jokseenkin vaihtelevia saman ilmiön kohdalla.

Yhteistä kaikissa asiakirjoissa on se, että kerronta on sidoksissa lastensuojelulaitoksen erityiseen kulttuuriseen, ajalliseen ja paikalliseen kontekstiin. Kerronta näyttää olevan myös varsin aikuislähtöistä. Kirjoittamiseen liittyy kirjoittajan subjektiivinen näkemys asiasta. Työntekijät kuvaavat sosiaalisten tilanteiden perusteluja ja lapsen osallisuutta omalla yksilöllisellä tavallaan ja taidollaan, kuten tuloksien yhteydessä olevista aineistotteista voidaan havaita. Tarkastelun kohteena olevat dokumentit ovat institutionaalisia, jolloin kerronta on fragmentaarista. Fragmentaarisuus näkyy kulloisenkin kirjoittajan vallassa ja vastuussa kirjoittaa sitä, mitä tilanteessa oleellisena näkee dokumentoida. (Eronen 2012, 91; Kääriäinen 2006, 48.) Sosiaalisen konstruktionismin mukaisesti kieli nähdään aineistossa välineenä, jonka kautta todellisuutta rakennetaan merkityksellistämällä asioita (Burr 1995).

Aineisto sisältää 219 rajoitustoimenpideasiakirjaa. Laitoksissa on ollut tarkasteluajan jaksolla sijoitettuna 61:tä eri lasta, joista tyttöjä on 26 ja poikia 35. Useimman nuoren kohdalla rajoituspäätöksiä on tehty useita, muutamalla nuorella ei ollut yhtään rajoituspäätöksiä. Anonymiteetin takaamiseksi olen muuttanut lasten nimet tulevilla aineistotteissa. Myös lastensuojelulaitosten nimet ja muut yksilölliset tiedot on muutettu. Rajoittamista perustellaan asiakirjateksteissä usein sillä, että rajoittaminen on lapsen hoidon ja huolenpidon sekä edun kannalta välttämätöntä. Mielenkiintoni kohdistuu kuitenkin näi-

den määreiden taustalla oleviin perusteisiin. Aineistoa analysoidessani kysyinkin itseltäni, *miksi rajoitus on perusteltua lapsen hoidon tai edun kannalta?*

KUVIO 5 Rajoitustoimenpiteiden käytön jakautuminen koko aineistossa.

Kuviossa 5 on esitelty koko aineiston kattava, laitosten sisällä päätettyjen rajoitustoimenpiteiden jakautuminen, lukuun ottamatta kiinnipitoa. Laitoksissa tehdyistä rajoitustoimenpidepäätöksistä yleisin on henkilönkatsastus, joita on 88 kappaletta eli 40 %. Toimenpiteen yleisyyttä selittää se, että aineiston perusteella henkilönkatsastukseen saadaan usein perustelut tilanteen yllätysluonteisen kontrolloinnin tarpeesta. Nuoren aiempi positiivinen testitulos huumeuseulassa voi näin ollen toimia perusteena uuden henkilönkatsastukseen perustuvan huumeuseulan avulla. Toiseksi yleisin rajoitustoimenpide on liikkumisvapauden rajoittaminen, joita on 53 kappaletta eli 24 %. Omaisuuden ja lähetysten tarkastamisia on 41 kappaletta eli 19 % ja henkilöntarkastuksien osuus on 30 kappaletta eli 14 %. Eristämistä koskevat päätökset ovat selkeästi harvinaisimpia, sillä niitä on 6 kappaletta eli 3 %. Eristämistä koskeva dokumentointi on myös huomattavasti yksityiskohtaisempaa kuin muiden toimenpiteiden kohdalla. Huomionarvoista on se, että aineiden ja esineiden haltuunottoa koskevia dokumentteja on aineistossa ainoastaan vain yksi eli alle 1 %.

Esineiden haltuunottamisesta on kirjattu muiden rajoitustoimenpiteiden sisälle. Lain mukaan varsinaista päätöstä ei haltuunotosta tarvitse tehdä, mikäli omaisuus palautetaan myöhemmin lapselle. Aineiden ja esineiden haltuunotoista kerrotaan aineistossa usein omaisuuden ja lähetysten tarkastamistoimenpiteiden yhteydessä. Lapsen omaisuuden ja käytössä olevien tilojen tarkastamisen yhteydessä on löytynyt lapselle haitallisiksi perusteltuja esineitä. Laitoksen haltuun on otettu erilaisia esineitä, kuten tupakkatuotteita, tulentekovälineitä, puhelimia, henkilöllisyyskortteja tai lääkkeitä. Haltuun otetun omaisuuden palauttamisen kannalta, kuten myös eri rajoitustoimenpiteiden käytön seurannan ja valvonnan turvaamiseksi on tärkeää, että julkista valtaa käyttävä työntekijä pohtii tarkoin dokumentoinnin sisällöllistä erittelyä. Kirjaamisessa tulee myös huomioida asianosaisten mahdollinen muutoksenhakuoikeus, johon nuorella on oikeus palauttamatta jätettävien aineiden ja esineiden kohdalla.

Eräiden selvitysten mukaan tupakkatuotteiden ja puhelimien haltuunotot lastensuojelulaitoksissa ovat yleisiä, vaikka lastensuojelulain (417/2007) ja tupakkalain (698/2010) mukaan niille ei voida katsoa muodostuvan perusteita. Myös tämän aineiston dokumentoinnissa ilmeni tupakkatuotteiden ja puhelimien haltuunottoja, mutta ne on kirjattu muiden rajoitustoimenpiteiden sisälle. Lainsäädännöstä ei löydy perusteita tupakkatuotteiden haltuun ottamiselle alaikäisiltä, mutta niiden hallussapito alle 18-vuotiailla on kielletty. Koska tupakkatuotteita ei myöskään rinnasteta lastensuojelulain 65 §:ssä mainittuihin vaarallisiin aineisiin ja esineisiin, näyttäisi tupakkatuotteiden haltuun ottaminen olevan ristiriidassa lain kanssa. (Valvira 7/2012.) Myös lapsen puhelimen haltuun ottaminen on ristiriidassa lainsäädännön ja rajoitustoimenpiteitä koskevien ohjeiden kanssa. Lapsella on oikeus tavata ja pitää esimerkiksi puhelimitse yhteyttä vanhempiinsa ja muihin läheisiin henkilöihin. (Valviran 2012; Valvira 1:2013, 18–19; LsL 417/2006, 54§.)

Rajoitustoimenpidekertomuksien tekstit ovat määritlään vaihtelevia. Eristys vaikuttaa olevan rajoitustoimenpidelaji, joka kirjauksiensa perusteella erottuu muista toimenpiteistä. Eristystä koskevat asiakirjat ovat sivumääriltään huomattavasti laajempia, huolellisemmin laadittuja ja sisällöllisesti rikkaampia. Eristystä koskevissa asiakirjoissa lukija kykenee tavoittamaan tilanteen kronologisen etenemisen sekä koetut tunteet ja vuorovaikutuksen paremmin kuin muissa toimenpidekirjauksissa. Yleensä rajoitustoimenpidekertomuksiin on kirjattu tekstiä noin puoli sivua, mutta eristystä koskeva asiakirja voi sisältää tekstiä jopa kolme sivua. Eristämisen edellytyksenä on laissa (LsL 417/2007, 70§)

määritelty se, ettei lapsen hoitoa ole ollut mahdollista järjestää muulla tavalla. Tämän vuoksi eristäminen voidaan tulkita käytännössä viimesijaisena rajoitustoimenpiteenä. Näyttäisi siltä, että eristämistä koskeva dokumentointi koetaankin perusteluiden osalta kriittisempänä kuin muissa rajoitustoimenpiteissä.

6.1 Rajoitustoimenpiteiden perusteleminen

Yksittäisen rajoitustoimenpiteen kohdalla olevien perusteluiden määrä on hyvin vaihteleva. Rajoitustoimenpiteen perustelemiseksi työntekijät ovat kuvailleet taustalla olevaa tilannetta useimmiten melko kattavasti, toisinaan perusteluihin on koettu riittävän muutama rivi. Joissakin kirjauksissa on yksi perustelu, joka voi kuitenkin sisällöllisesti olla erittäin vahva. Useimmiten rajoittamisen perusteluita on aineiston asiakirjoissa kuitenkin useampia. Yleisimmät perustelut rajoitustoimenpiteittäin esitellään kuviossa 6. Erityisesti nuoren eristämistä koskevat kertomukset kirjataan tarinallisempina, jolloin dokumentoinnissa on kuvattu rajoittamiseen johtanutta tilannetta. Yhdessä kirjauksessa rajoittamisen perusteluiden kriteerit eivät täyty, sillä perusteluiksi on koettu riittävän vain lapsen etu ja rajoituksen välttämättömyys lapsen huollon kannalta. Esimerkiksi valvonnan tai sosiaalityöntekijän näkökulmasta perusteluissa tulisi kuvailla, *miksi* rajoitus on välttämätöntä ja *millä tavoin* lapsen etu tapahtuu yksittäisessä toimenpiteessä.

RAJOITUSTOIMENPIDE	YLEISIMMÄT PERUSTELUT
Aineiden ja esineiden haltuunotto	<ul style="list-style-type: none"> • omaisuuden, tilojen tai lähetysten tarkastamisen yhteydessä löydetty haltuunotettavia aineita tai esineitä
Henkilöntarkastus	<ul style="list-style-type: none"> • aisteihin perustuva epäily lapsen tupakoinnista • rikollisuus • viranomaisilta (esim. sosiaalityöntekijä, poliisi), lapsilta tai vanhemmilta saatu tieto tai epäily • viranomaisilta (esim. sosiaalityöntekijä, poliisi), lapsilta tai vanhemmilta saatu tieto tai epäily haitallisista aineista tai esineistä • epäily sääntöjen rikkomisesta
Henkilönkatsastus	<ul style="list-style-type: none"> • aiempi positiivinen huumeseuja • lapsen sekavalta vaikuttava tila • viranomaisilta (esim. sosiaalityöntekijä, poliisi), lapsilta tai vanhemmilta saatu tieto tai epäily haitallisista aineista tai esineistä • karkaaminen • itsetuhoisuus
Omaisuuden, tilojen ja lähetysten tarkastaminen	<ul style="list-style-type: none"> • aisteihin perustuva epäily lapsen tupakoinnista • itsetuhoisuus • osastolle tulotilanne • paloturvallisuus
Liikkumisvapauden rajoittaminen	<ul style="list-style-type: none"> • jatkuva karkailu • epämääräinen kaveriseura • rikollisuus • itsetuhoisuus • päihteidenkäyttö • huostaanoton tarkoituksen toteutuminen • seuraavaan sijaishuoltopaikkaan siirtymisen turvaaminen
Eristäminen	<ul style="list-style-type: none"> • väkivaltainen ja kontrolloimaton käyttäytyminen

KUVIO 6 Lastensuojelulaitoksen yleisimmät perustelut rajoitustoimenpiteittäin.

Aineistoa ensimmäistä kertaa läpi käydessäni havaitsin, että rajoituskertomukset ovat usein yhteydessä toisiin, samaa nuorta koskeviin aiempiin rajoitustoimenpiteisiin. Tällöin aiempi rajoitustoimenpide on ollut eräs keskeinen peruste tehdä rajoitustoimenpide myöhemmin uudelleen samalle lapselle. Tyypillisesti tarvetta on koettu esimerkiksi tilanteessa, jossa nuorella on aiemmin ollut päihteiden käyttöä ja halutaan kontrolliluonteisesti varmistaa nuoren päihteettömyys esimerkiksi huumeseuja avulla. Huumeseuja teettäminen perustuu henkilönkatsastukseen, jossa lapsella tai hänen huoltajillaan ei ole muutoksenhakuoikeutta.

Lapsen päihteiden väärinkäyttö voi kohdistua alkoholiin, huumeisiin tai lääkkeisiin. Lapsen aiempi itselle haitallinen käytös voi olla päihteidenkäytön lisäksi muutakin lapsen

turvallista kasvua ja terveyttä vaarantavaa toimintaa. Rajoitustoimenpiteiden perusteluissa kuvataan lapsen itselleen vahingollista käyttäytymistä yleisemmin itsetuhoisuutena, joka liittyy lapsen aiempiin itsemurhayrityksiin tai viiltelyyn. Asiakirjoissa viitataan tällöin usein lapsen edun nimissä sijaishuollon tarkoituksen toteutumiseen.

Lapsen aiemman itselle haitallisen toiminnan käyttäminen rajoituksen perusteluna saattaa aiheuttaa lapselle leimaantumista. Mikäli esimerkiksi lapsen aiempi huumeidenkäyttö toimii perusteena useita kertoja ilman muuta tilannesidonnaista ja perusteltua epäilyä huumeidenkäytöstä, saattaa lapsi joutua kantamaan epäonnistujan roolia tarpeettoman kauan itsemääräämisoikeutta rajoittavien toimenpiteiden vuoksi.

Usein lapsen aiemman toiminnan lisäperusteluna mainitaan myös työntekijän epäily lapsen haitallisesta toiminnasta. Työntekijän saama epäily voi nousta joko laitoksen sisä- tai ulkopuolisen henkilön kertoman perusteella. Laitoksen sisäpuolelta tullut rajoitustoimenpiteeseen johtanut epäily tai tieto on peräisin laitoksen muilta lapsilta tai henkilökunnalta. Sisäpuolelta saatua tietoa on käytetty perusteena muutaman kerran, kun taas ulkopuolelta saatua tietoa on käytetty melko usein. Lapsi on voinut myös itse kertoa käyttäneensä päihdyttäviä aineita, kuten seuraavassa henkilönkatsastusotteessa on kirjattu:

Lapselta itseltään saadun tiedon mukaan on perusteltua syytä epäillä, että lapsi on käyttänyt LSL 65 §:n 1 momentissa tarkoitettuja päihdyttäviä aineita.

Lastensuojelulaissa (417/2007, 66§) rajoittamisella tulee kuitenkin olla ”perusteltua syytä epäillä”, jota aineiston kirjauksissa ei useinkaan ole ilmoitettu. Henkilönkatsastuskertomuksien perusteluissa ei yleensä vedota huostaanottoon johtaneisiin yksittäisiin syihin, jolloin katsastuksen tarkoitus on sijaishuoltoon johtaneen päätöksen tarkoituksen toteuttaminen. Lapsen aiemman positiivisen huumeseulan lisäksi perusteluina ovat lapsen epämääräinen seura, rikollisuus, sekavalta vaikuttava tila, karkaaminen laitoksesta. Epäily henkilönkatsastuksen tarpeesta on toisinaan lähtenyt laitoksen ulkopuolisten viranomaisten, kuten sosiaalityöntekijän tai poliisin aloitteesta. Tällöin viranomainen on ollut yhteydessä lastensuojelulaitokseen. Myös lapsen vanhemmat ovat kertoneet laitoksen työntekijöille lasta koskevasta huolestaan, jolloin henkilönkatsastuksen ”perusteltua syytä epäillä” yhdistyy yhteydenpitoon vanhempien kanssa.

Poliisin mainitseminen rajoitustoimenpiteiden perusteluiden yhteydessä voi liittyä lapsen rikollisuuteen tai virka-apun tarpeeseen. Tällöin rajoitustoimenpiteenä käytetään usein liikkumisvapauden rajoittamista. Useimmiten kyseessä on tilanne, jossa laitos on tarvinnut poliisin virka-apua nuoren palauttamiseksi takaisin laitokseen hänen luvattoman poistumisensa tai laitokseen palaamatta jättämisen vuoksi, kuten seuraavissa aineisto-otteissa.

Rajoitus on asetettu, koska se on lapsen huollon kannalta välttämätöntä ja lapsen edun mukaista. Rajoitus on lapsen edun hoidon kannalta erityisen perusteltu, koska Mari oli karkumatalla yli viikon ajan...Hän juoksi poliisia karkuun ja palasi osastolle poliisin saattamana ja on edelleen erittäin hatka-altis.

Mikko oli kaveriporukassa missä oli polteltu kannabista. Äiti mennyt paikankäälle ja soittanut poliisit. Poliisit toimittaneet Mikon sosiaalipäivystyksen kautta lastensuojelulaitokseen.

Ensimmäisessä otteessa perusteluina on mainittu karkumatka, poliisi ja hatka-alttius. Toisessa otteessa perusteluina on epämääräinen seura, huumeidenkäyttö vanhemman epäily ja poliisi. Lapsen vanhempien epäily tai tieto näyttäisi olevan usein perusteena rajoittaa lapsen itsemääräämisoikeutta. Aineistosta käy ilmi, että lastensuojelulaitosten yhteydenpito poliisin ohella myös sosiaalityöntekijään on säännöllistä. Yhteydenottoa sosiaalityöntekijään ja sosiaalityöntekijän mielipidettä on kuvattu myös rajoitustoimenpiteen perusteluna. Lapsen asioista vastaavan sosiaalityöntekijän kanssa saatetaan neuvotella rajoitustoimenpiteen tarpeellisuudesta ja toimeenpanemisesta. Sosiaalityöntekijän mielipide rajoitustoimenpiteen tarpeellisuuteen mainitaankin dokumenteissa usein perusteluna. Sosiaalityöntekijä on toisinaan kirjattu jopa toimenpiteen päättäjäksi, vaikka sosiaalityöntekijä ei todennäköisesti ole kyseistä kirjallista päätöstä tehnyt.

Luvaton poistuminen ei ole lastensuojelulaitosten rajoitustoimenpideasiakirjoissa käytetty sanavalinta. Laitoksen kielessä nuoren luvattomasta poistumisesta käytetään ilmauksia ”hatka” tai ”karkaaminen”. Rajoitustoimenpiteen perusteluna aineistossa näkyy esimerkiksi sanat ”hatka-altis” tai ”altis karkaamaan”. Mielenkiintoinen ilmiö on myös se, että perusteluina asiakirjoissa eivät esiinny esimerkiksi sanat ”luottamuspula” tai nuoren ”hoitoon sitoutumattomuus”. Luottamuspula tai sitoutumattomuus kertovat sanoina sisällöllisesti

sesti tietynlaisesta vuorovaikutuksen tilasta lapsen ja aikuisen välillä tuoden samalla esiin lapsen osallisuutta, kun taas karkaaminen ja hatka-alttius viittaavat ennemminkin lapsen asettamiseen objektiksi.

Mikäli nuori toistuvasti poistuu luvatta laitoksesta tai jättää sinne palaamatta esimerkiksi koulun tai kotilomiensa jälkeen, on liikkumisvapauden rajoittaminen looginen toimenpide. Liikkumisen rajoittamista on perusteltu myös esimerkiksi rikollisuuden, itsetuhoisuuden tai lapsen aiemman, huostaanottoon johtaneen toiminnan perusteella. Tällöin rajoitustoimenpiteen oikeutus perustuu sijaishuoltoon johtaneen päätöksen tarkoituksen toteuttamiseen. Toiseksi yleisimpänä rajoitustoimenpiteenä (40 %) oleva liikkumisen rajoittaminen on nähty tarpeellisenä muidenkin syiden kuin toistuvan karkailun vuoksi. Perusteluina toimenpiteen käyttämisessä on karkaamisen ohella usein myös se, mitä nuori on tekee karkumatalla.

Rajoitus on lapsen hoidon kannalta erityisen perusteltu, koska lapsi on karkureissun aikana osallistunut rikolliseen toimintaan ja on altis karkaamaan laitoksesta.

Minna kertoi käyttäneensä alkoholia puolen litran verran karkumatkan aikana. Tilanteen rauhoittamiseksi ja selventämiseksi liikkumisvapauden rajoitus on perusteltu.

Lastensuojelulaitosten dokumenteista käy ilmi, että erilaisten päihteiden käyttö, itsetuhoisuus, rikollisuus ja seuraavaan sijaishuoltopaikkaan siirtymisen turvaaminen ovat yleisiä perusteluita nuoren liikkumisvapauden rajoittamiselle. Nuori on saattanut myös ajautua epämääräiseen seuraan, jossa hän on voinut itse tulla pahoinpidellyksi tai hyväksikäytyksi. Liikkumisvapauden rajoittamisen määräaika on aineiston mukaan ajallisesti hyvin vaihtelevaa: 1–7 vuorokautta. Muutamassa liikkumisvapauden rajoittamisessa lapsen asioista vastaava sosiaalityöntekijä on tehnyt pidempikestoisemman päätöksen.

Eristämispäätökseen päädytään useimmiten siksi, että nuori käyttäytyy aggressiivisesti ja hänen nähdään olevan vaaraksi itselleen ja muille osaston henkilöille. Aggressiivinen käyttäytyminen voi olla väkivaltaa tai omaisuuden hajottamista. Tilannetta kuvataan yleensä varsin uhkaavana, jolloin muiden rajoitustoimenpiteiden käyttäminen tilanteen

turvaamiseksi ei ole riittävää. Nuoren mielipide toimenpiteestä on vastustava. Eristämistä koskevissa asiakirjoissa kuvataan minuutin tarkkuudella tilanteiden etenemistä ja tuodaan esiin lapsen vastuuhenkilöksi nimetyn henkilön työtä. Eristämisen ajaksi nimetty vastuutyöntekijä tarkkailee erityksen aikana nuoren vointia eristyshuoneen oviluukun kautta. Dokumentoinnissa tuodaan usein myös esiin työntekijän pyrkimykset lopettaa eristäminen. Työntekijä yrittää yleensä saada nuoreen kontaktin keskustelun avulla, jotta eristämisen lopettaminen mahdollistuu. Nuori voi myös alkaa nukkumaan eristystilassa. Nuoren rauhoituttua eristäminen voidaan päättää.

6.2 Lapsen mielipide rajoitustoimenpiteen käyttämisestä

Tutkimuskysymykseeni lapsen mielipiteen näkymisestä rajoitustoimenpidekirjauksissa ei saada yhtä monipuolista vastausta kuin perusteluiden kohdalla. Aineistosta kävi ilmi, että lapsen mielipide rajoitustoimenpiteeseen halutaan yleensä kuvata lyhyesti ja yksinkertaisesti. Lapsen mielipidettä esitetään aineistossa muun muassa seuraavilla tavoilla:

Lapsen mielipide selvitetty.

Mielipidettä kysyttäessä ei vastustanut toimenpidettä.

Lapsi ei vastustanut toimenpidettä.

Kyseenalaisti rajoituksen tarpeellisuuden.

Aineiston kirjauksista yli kolme neljäsosaa (76 %) kuvaa lapsen mielipiteen rajoitustoimenpiteen hyväksyvänä. Tässä joukossa lapsen mielipidettä on kuvattu ainoastaan yhdellä lauseella edellä mainittujen esimerkkien kaltaisella tavalla. Teksteistä ei käy ilmi työntekijän tavat lapsen mielipiteen selvittämiseksi. Tämän joukon tekstit eivät myöskään kerro mahdollisia edeltäviä keskusteluita lapsen kanssa eivätkä tietoa siitä, miksi lapsi ei vastusta. Juridinen ilmaisu ”ei vastusta” näyttäisi olevan keskeinen ilmaisu, joka koetaan dokumentoinnissa yleisesti riittävänä kirjauksena lapsen mielipiteestä.

Rajoitustoimenpiteet ja niitä koskevat asiakirjat ovat yksilökohtaisia. Kerronnat sisältävät usein lapsen etunimen mukanaoloa. Näin kirjoittaja on kyennyt rakentamaan tekstiä, jossa kuvaillaan vuorotellen lapsen ja työntekijän reagoimista ja tilanteen kehittymistä kohti rajoitustoimenpidettä. Toisinaan kerronnassa tuodaan esiin myös muita laitoksen lapsia, jotka ovat ilmaisseet laitoksen työntekijälle epäilynsä toisen lapsen haitallisesta toiminnasta. Epäilyt liittyvät usein päihteidenkäyttämiseen. Muut lapset saattavat ilmetä teksteissä myös rajoitettavan lapsen haitallisessa toiminnassa mukana olevina. Muita lapsia koskevat tiedot on kuitenkin aina anonymisoitu asiakirjoissa asianmukaisella tavalla. Lukijalle ei näin ollen selviä edes että, onko mukana oleva lapsi tyttö vai poika. Teksteissä puhutaan yleisemmin ”osaston eräistä muista lapsista”.

Lastensuojelulain edellyttämässä kirjauksen sisällössä tulee näkyä lapsen mielipiteen selvittämisen tapa ja pääasiallinen sisältö. Mielipiteen selvittämisen tapaa ei kuitenkaan valitettavan usein kirjata. Rajoitustoimenpidekirjaukset eivät juuri sisällä mainintoja esimerkiksi keskusteluista, lapsen ja työntekijän välisistä mielipide-eroista tai lapsen kyseenalaistamisesta. Lapsen osallisuus on lapsen mielipiteen kuvailemisen osalta heikkoa. Lapsen mielipiteen dokumentointi ei useimmiten myöskään näydy tilannekohtaisena. Tilannekohtaisuudella tarkoitan yksilöllistä ja tarkoituksenmukaista rajoitustoimenpidetilanetta. Lasta kuultaessa taustalla on ajatus siitä, että lapsi tietää jotain, mitä kukaan muu ei tiedä (Hurtig 2006, 167–169). Lapsen ikä on myös eräs keskeinen kriteeri kirjauksen sisällön pohdittaessa, sillä yli 12-vuotiaan lapsen kohdalla on lapsen mielipiteen kuuleminen ja kirjaaminen sitäkin olennaisempaa (Kääriäinen 2006, 65).

Tutkittava aineisto ei juuri anna tietoa siitä, miten lapsen mielipide on selvitetty ja miltä pohjalta lapsi mielipiteensä antaa. Olennaista rajoitustilanteessa on huomioida se, että jotta lapsi voi kertoa oman mielipiteensä, on hänellä ensin oltava hallussaan riittävä määrä tietoa toimenpiteestä, sen vaihtoehtoista, syistä ja mahdollisista seurauksista. Lapsella ei todennäköisesti ole tietoa esimerkiksi yksilön perusoikeuksista tai muusta lainsäädännöstä ja valitusoikeudesta. Tutkimusten mukaan sijoitettujen nuorien saaman oikeusturvatieta on puutteellista (Vario ym. 2012, 40; Näsänen & Rautava 1998, 20–21.) Lapsen osallisuuden varmistaminen lastensuojelutyössä on ongelmallista, sillä näkökulmat näyttäisivät olevan aikuislähtöisiä (esim. Hurtig 2003; Forsberg 1998).

Rajoitustoimenpidedokumenteissa näyttäisi olevan ristiriita lain kanssa lapsen mielipiteen ja osallisuuden kannalta. Pelkkä lapsen mielipiteen kirjaaminen toimenpiteestä ei ole riittävää, vaan tekstissä on mainittava myös, millä tavalla lasta on kuultu. (LsL 417/200, 74§). Mikäli lapsen kuuleminen ei ole ollut mahdollista, tulee päätökseen dokumentoida kuulematta jättämisen yksilölliset syyt. Pelkkä lainpykälään viittaaminen ei ole riittävää. (Valvira 1:2013, 21). Lasta kuultaessa ja mielipiteen huomioimisessa tulee kuitenkin varoa myös toisen ääripään riskiä, jossa lapsi joutuu liian vastuulliseen asemaan tiedontuottamisen tai päätöksenteon suhteen (Kääriäinen 2006, 67).

Nuoren mielipide tulee selvittää ja ottaa huomioon, vaikka etenkin huostaan otettujen lasten ja nuorten kohdalla se voi olla haasteellista. Nuoren mielialat saattavat vaihdella, näkemykset voivat olla epärealistisia ja käyttäytyminen saattaa olla aggressiivista. Hyvin toteutettu nuoren kuuleminen on kuitenkin merkityksellinen tekijä lapsen ja nuoren elämässä. Nuoren osallistuminen keskusteluihin antaa hänelle myös omanarvon tunnetta, vaikutusmahdollisuuden kokemusta ja mahdollista myös terapeutista apua. Nuori voi myös saada oivalluksen käyttäytymisensä syy-seuraus-suhteista, ympäristötekijöiden syyttämisen sijaan. (Näsänen & Rautava 1998, 47.) Lapsi saattaa myös palata aikuistuttuaan tekstien ääreen esimerkiksi selvittääkseen kadottamansa lapsuuden (Kääriäinen 2004, 97)..

Henkilönkatsastus on aineistossa yleisin toimenpide, jota lapsi ei ole vastustanut. Henkilönkatsastus on myös toimenpide, jossa lapsella tai muilla asianosaisilla ei ole muutoksenhakuoikeutta. Yhteinen tekijä lasten hyväksymien henkilönkatsastusten taustalla olevissa perusteluissa on epäily lasten päihteiden käytöstä. Lapsi on suostunut tarkastettavaksi virtsasta otettavan huumetestin tai alkometripuhallustestin avulla. Henkilönkatsastukseen on tällöin päädytty lapsen sekavalta vaikuttavan tilan, ulkopuolelta saadun tiedon tai kontrolliluonteisen tarkastamisen perusteella ja lapsi on suostunut katsastukseen. Toisinaan lapsen osallisuus näkyy kirjauksen perusteluosiossa, kun lapsi on itse kertonut päihteiden käytöstään laitoksen työntekijälle. Itse kertominen päihteidenkäytöstä näyttäisikin vaikuttavan lapsen hyväksyvään mielipiteeseen koskien henkilönkatsastusta.

Toiseksi yleisin rajoitustoimenpide, jota lapsi ei ole vastustanut, on omaisuuden tarkastaminen. Tarkastamiset liittyvät useimmiten lapsen tupakoimisen estämiseen. Laitoksen työntekijä epäilee usein näkö- tai hajuhavaintonsa perusteella lapsen tupakoivan ja päät-

tää tämän perusteella toteuttaa lapsen huoneen tai omaisuuden tarkastamisen. Kolmanneksi hyväksytyin toimenpide on aineistossa liikkumisvapauden rajoittaminen. Liikkumisen rajoittamiseen on päädytty lasten toistuvien luvattomien poistumisten tai päihteiden käytön vuoksi. Dokumentointiin on toisinaan mainittu, että nuori on ensin vastustanut rajoitetta, mutta muuttanut myöhemmin mieltään. Myös esineiden ja aineiden haltuunot-topäätös sekä muutama henkilöntarkastuspäätös ovat aineiston kirjausten mukaan lasten hyväksymiä. Nämä toimenpiteet pitävät sisällään lapsen riisuttamisen alusvaatteisilleen hänen intimitteettinsä turvaavassa asianmukaisessa tilassa.

Aineiston rajoitustoimenpiteistä on 24 % sellaisia, jotka eivät sisällä merkintää siitä, että lapsi *ei vastusta* toimenpidettä. Tämä ilmaisu on tarpeen siitä syystä, että dokumenteissa ei käytetä juuri lainkaan mainintaa, että lapsi vastustaa toimenpidettä. Tämä 24 %:n joukko sisältää lapsen mielipiteen kuvailun joko niin, että lapsi on vastustanut toimenpidettä, ilmaissut haluttomuutensa tai kyseenalaistuksensa asiaan tai jättänyt täysin kertomatta mielipiteensä. Joskus lapsen mielipide on jätetty erityisiin, akuutteihin syihin vedoten selvittämättä. Kaikki toimenpiteet joita lapsi ei tavalla tai toisella ole hyväksynyt tai mielipide on jätetty erityisistä syistä selvittämättä, koskevat liikkumisvapauden rajoittamista tai eristämistä.

Eristäminen on viimesijainen rajoitustoimenpide, mikä näkyy myös tutkimusaineiston sisällössä. Eristämiseen päädytään yleensä tilanteessa, jossa lapsen tilannekohtainen, aggressiivinen käyttäytyminen vaatii työntekijöiden nopeaa puuttumista lapsen ja muiden henkilöiden turvallisuuden vuoksi. Tällaisessa tilanteessa asianosaisten kuuleminen voidaan lainsäädännön perusteella jättää suorittamatta, mikäli kuulemisiin kuluvan ajan nähdään vaarantavan päätöksen tavoitteen toteutumisen.

Tässä tutkielmassa ei saada selville selkeitä syitä lapsen rajoitustoimenpiteen vastustamiselle. Lapsen mielipiteen kirjaamisessa on tärkeää tuoda esiin lapsen osallisuutta vallitsevassa tilanteessa siinäkin tapauksessa, että lapsi vastustaa toimenpidettä. Lapsi saattaa kyseenalaistaa rajoitustoimenpiteen käyttämisen tarpeen useista erilaisista syistä. Syihin vaikuttavat negatiivisen tilanteen lisäksi lapsen yksilöllinen tilanne ja hänen aiemmat kokemuksensa. Lapsi saattaa myös kokea rajoitustoimenpiteen rangaistuksena. Aineiston kirjausten lapsien vastustavat mielipiteet eivät kerro, onko lapsi ymmärtänyt rajoitustoimenpiteen ennaltaehkäisevän ja turvaavan luonteen, jolloin ei puhuta rangaistuksista.

Lapsi ei välttämättä ymmärrä oman toimintansa haitallisuutta, varsinkin jos hänen aiemmat kasvuolonsa ovat aiheuttaneet hänelle häiriöitä persoonallisuuden tai tunne-elämän rakentumisessa. Taustalla oleva ajatus lapsen aiemmista haitallisista elinoloista asettavat sijaishuollon lastensuojelun työntekijät vaatimaan tilanteeseen, jossa työntekijältä edellytetään ymmärrystä, empatiaa ja kärsivällisyyttä lasta kohtaan.

Tämän tutkielman kohteena olivat rajoitustoimenpiteitä koskevat asiakirjat lastensuojelulaitoksissa, jotka on suunnattu nuorisoikäisille lapsille. Tutkimusongelmassa perehdyttiin tarkastelemaan sitä, millä tavalla lastensuojelulaitoksien asiakirjoissa perustellaan nuoriin kohdistuneiden rajoitustoimenpiteiden käyttämistä ja millaisina nuorten mielipiteitä asiakirjoissa kuvataan. Tutkimusaineisto koostui tekstimuotoisesta materiaalista, joka oli tuotettu lastensuojelulaitoksissa. Aineiston asiakirjojen alkuperäinen tarkoitus ei ollut toimia tutkimusaineistona, joten analyysissä saadun tiedon voidaan katsoa siltä osin olevan autenttista. Tarkoituksena oli tarkastella rajoitustoimenpideasiakirjojen sisältöä sellaisenaan, ilman taustaoletuksia tai aiempaa tietämystä asiasta.

Tarkasteltaessa kaikkia rajoitustoimenpideasiakirjoja kokonaisuutena, havaitsin tiedon olevan luonteeltaan pirstaleista sekä sidoksissa aikaan, paikkaan ja erityiseen kulttuuriin. Lapsen ja aikuisten välisiä kohtaamistilanteita kuvailtiin useimmiten lyhyesti ja ytimekkäästi. Tästä huolimatta asiakirjoista oli analyysin avulla mahdollista saada paljon arvokasta tietoa laitosten perusteluista ja nuorten mielipiteistä puuttuttaessa rajoittavalla toimella yksilön itsemääräämisoikeuteen. Tutkimusprosessissa oli mahdollista tarkastella hieman myös valtaa, joka liittyy olennaisesti rajoitustoimenpiteiden käyttämiseen, mutta myös niiden dokumentoimiseen. Aineisto näyttäytyy vahvasti aikuislähtöisenä. Valta liittyy laitoksen työntekijän auktoriteettiasemaan, jonka perusteella hän voi tarvittaessa rajoittaa lapsen itsemääräämisoikeutta. Lisäksi työntekijällä on velvollisuus, mutta myös valta kirjata rajoitustoimenpide. Vallankäyttö näkyy kirjoittajan subjektiivisessa näkemyksessä ja tavassa dokumentoida tarvittavat asiat.

Tutkimustuloksien osalta rajoitustoimien perustelut olivat hyvin vaihtelevia ja ne olivat usein osittain päällekkäisiä. Päällekkäisyyden vuoksi perusteluista ei ollut mahdollista tehdä selkeää jaottelua. Rajoitustoimenpiteiden perusteluista on useimmiten useampia yksittäisen asiakirjan kohdalla. Aineistossa on kuitenkin myös asiakirjoja, joissa perustelua on vain yksi, joka tosin saattaa sisällöllisesti olla riittävän kattava. Rajoitustoimenpiteiden ennaltaehkäisevinä perusteluina ovat lapsen nykyinen itselle haitallinen toiminta, lapsen aiempi itselle haitallinen toiminta, karkailu-alttius, aggressiivisuus ja sijaispaikan

muuttamisen turvaaminen. Perusteluissa vedotaan usein epäilyyn tai tietoon, joka on saatu joko laitoksen ulko- tai sisäpuolelta. Ulkopuolelta saatu tieto oli tullut esimerkiksi lapsen vanhemmilta, sosiaalityöntekijältä tai poliisilta. Sisäpuolelta saatu tieto oli peräisin laitoksen henkilökunnalta tai lapselta. Lapsen itselle haitallinen toiminta kuvaillaan perusteluissa esimerkiksi päihteiden käyttönä, itsetuhoisuutena, tupakointina, rikollisena toimintana tai väkivaltaisuutena.

Vaikka rajoitustoimenpideasiakirjat vaikuttavat olevan perusteluiden osalta varsin heterogeenisiä, on jokainen rajoitus tehty ainutlaatuisessa ja yksilöllisessä tilanteessa. Asiakirjojen sisältämät kertomusosiot olivat myös lukijalle yleensä ymmärrettävissä niin, että ne käsittelivät yksilöllistä henkilöä ja tilannetta. Muutamasta asiakirjasta puuttui yksilöllisen tilanteen kuvailu, jonka vuoksi perustelut ja mielipiteet saattoivat jäädä etäiseksi. Eristys on rajoitustoimenpidelaji, joka erottuu kirjauksiensa perusteella muista toimenpiteistä. Eristystä koskevat asiakirjat ovat sivumääriltään huomattavasti laajempia, huolellisemmin laadittuja ja sisällöllisesti rikkaampia. Eristystä koskevissa asiakirjoissa lukija kykenee tavoittamaan tilanteen kronologisen etenemisen sekä koetut tunteet ja vuorovaikutuksen paremmin kuin muissa kirjauksissa. Eristysasiakirjat vaikuttavat olevan muista toimenpiteistä poikkeava laji, joita käyttämällä olisi mahdollista tehdä myös esimerkiksi narratiivista tutkimusta.

Tieteellisessä tiedossa keskeistä on se, että tieto on hankittu objektiivisesti ja puolueettomasti. Vanha tieto toimii uuden tiedon perustana, jolloin entuudestaan tutkittu tieto on lähtökohtana uuden tiedon rakentumisessa. Tieteellisen tuloksen tulee myös olla replikoitavissa eli toistettavissa. (Metsämuuronen 2003, 3–5.) Laadullisessa tutkimuksessa ei ole pyrkimyksenä tilastollinen yleistäminen, vaan oleellista on teorian merkitys. Laadullisessa tutkimuksessa pyritään kuvaamaan tutkittavaa ilmiötä tai tapahtumaa ja ymmärtämään ilmiöön liittyvää toimintaa, jotta voidaan antaa teoreettisesti mielekäs tulkinta tutkimuksen kohteena olevalle ilmiölle. (Tuomi & Sarajärvi 2009, 85.) Pertti Alasuutarin (1999, 278) tavoin tutkimusprosessin lopulla tulee muistaa, että tutkimus ei lopu itsestään – se on lopetettava. Vaikka tutkimustulokset on selvitetty, ovat ne kuitenkin vain osatotuuksia ja tiettyjen näkökulmien vastauksia ilmiöstä.

Tutkielman analyysissä tavoitettiin saturaatiotilanne, jolloin aineisto alkoi toistaa itseään eikä tuottanut enää tutkimustehtävän kannalta uutta tietoa. Aineiston voidaan katsoa ole-

van määrältään riittävä, kun saturaatio eli kylläntyminen on saavutettu. (Tuomi & Sarajärvi 2009, 87.) Pohdittaessa tutkimuksen luotettavuutta ja objektiivisuutta, tulee tutkijan tarkastella totuutta monesta eri näkökulmasta. Validius ja reliaabelius ovat käsitteitä, joilla tarkoitetaan tutkimuksen kokonaisluotettavuuden arvioimista. (Alkula & Pöntinen & Ylöstalo 1995, 88–90.)

Tutkimuksen reliabiliteettia mitattaessa ollaan kiinnostuneita siitä, miten toistettavissa tutkimuksessa saatu tulos on. Tämän tutkielman reliabiliteetin voidaan todeta olevan riittävä kolmella tavalla: rinnakkaismittauksella, toistomittauksella tai mittarin sisäisen konsistenssin eli yhtenäisyyden kautta. Rinnakkaismittaus voidaan suorittaa samaan aikaan eri mittareilla, toistomittauksessa käytetään samaa mittaria eri aikoina ja konsistenssia mitataan samaan aikaan samoilla mittareilla. (Metsämuuronen 2003, 44–45.)

Ulkoinen validiteetti liittyy tutkimuksen yleistettävyyteen koskemaan koko populaatiota (Metsämuuronen 2003, 43). Tässä tutkielmassa tarkastelu on kohdistunut julkisen sektorin kahdessa laitoksessa tuotettuihin asiakirjoihin. Tutkimustulokset ovat näin ollen sidoksissa kunnalliseen kontekstiin; ohjeistuksiin ja tapoihin tietyssä organisatorisessa ympäristössä, eikä niitä välttämättä voi yleistää koskemaan muiden kuntien ohjeistusta asiakirjojen dokumentoimisesta. Myös yksityisen sektorin laitostyö lapsen rajoittamisesta ja dokumentoinnista on alue, joka edellyttää tulosten saamiseksi huomattavasti laajempaa tutkimustyötä.

Tutkimuksen *sisäinen validiteetti* liittyy tutkimuksen sisäisiin luotettavuuden ulottuvuuksiin, kuten sisällön validiteetin (*content validity*) ja käsitevaliditeetin (*construct validity*). Sisällön validius on tutkimuksen käsitteiden riittävyyden ja laajuuden arviointia suhteessa ilmiön teoriataustaan, mikä voidaan varmistaa perehtymällä aiheeseen liittyvään kirjallisuuteen. Käsitevalidiutta olen arvioinut paneutuen syvällisesti tutkielmani yksittäisten käsitteitten sisältöön ja operationalisointiin. (Metsämuuronen 2003, 35, 43–44, 77, 87–91.) Tässä tutkielmassa saatujen tulosten voidaan nähdä yhtyvän aiempaan tutkimustietoon rajoitustoimenpiteiden perusteluista ja lapsen mielipiteestä.

7.1 Rajoitusten dokumentointiin kohdistuva kritiikki

Rajoitustoimien perustelut ulottuvat usein aiemmin käsiteltyihin tilanteisiin ja dokumentteihin, joita tällä tutkimusasetelmalla ei ollut mahdollista tavoittaa. Eräs keskeinen piirre asiakirjoissa on ajoittainen epäselvyys, sillä tutkielman eräs tarkoitus oli tarkastella yksittäisiä asiakirjoja sellaisenaan tiedonvälittämisen kannalta. Tutkielman näkökulmassa painottui myös rajoitustoimenpiteisiin liittyvä juridinen velvoite, jonka mukaan rajoitustoimenpiteiden kirjaaminen on ehdotonta, sisältäen toimenpiteen kuvailun, perustelut, keston, päättäjän ja toteuttajat, lapsen mielipiteen ja kuulemisen tavan sekä mahdolliset erityiset syyt ja vaikutukset kasvatussuunnitelmaan. Tutkielmassa ei ollut tarkoitus tulkita tai arvioida rajoitusten taustalla olleita tilanteita perusteluiden riittävyyden kannalta. Laitoksesta ulkopuolella olevan henkilön näkökulmasta osassa aineiston asiakirjoista ilmeni kuitenkin puutteita, jonka voidaan katsoa olevan eräs tämän tutkielman kehittämistyön tarvetta tukeva tulos.

Aineiston rajoitustoimenpidekirjausten eräs keskeinen perustelu liittyy työntekijän kokemaan epäilyyn. Rajoitustoimenpiteiden käyttöä määrittelevässä laissa (LsL 417/2007) toimenpiteisiin ryhtymisen eräänä perusteena onkin ”jos on perusteltua syytä epäillä”. Epäilyn voidaan tulkita määritelmänä, joka perustuu yksilön subjektiiviseen kokemukseen ja tulkintaan. Tämän vuoksi se on epämääräinen ja tavoittamattomuudessaan abstrakti käsite. Tästä lähtökohdasta katsottuna pelkän epäilyn mainitseminen ei riittäisi rajoitustoimenpiteen perustelemiseksi. Epäily tarvitsee taustalleen laajemman kerronnan, mistä kyseinen epäily johtuu. Tarkemmin sanottuna, *miksi* epäillään.

Työntekijän kokema epäilyn tunne saattaa muodostua esimerkiksi lapsen sekavasta käytäytymisestä tai karkailusta. Kun asiakirjaan on dokumentoitu epäilyn aiheuttava tilanne tai tapahtuma, on epäilyyn liittyvä kokemus siirrettävissä myös seuraavalle asiakirjaa lukevalle henkilölle, esimerkiksi lapsen asioista vastaavalle sosiaalityöntekijälle. Aineistoni mukaan epäily kohdistuu kerralla joko yksittäiseen tai useampaan lapseen. Eräs esimerkki on asiakirjamaininta, jonka mukaan osastolla on liikkunut tupakkatuotteita. Epäselväksi jää, onko rajoittaminen ulottunut koskemaan yksittäistä lasta laajempaa joukkoa. Toinen tutkimuskysymykseni liittyi rajoitustoimenpidettä koskevan lapsen mielipiteen dokumentointiin. Merkittävä osa, eli yli kolme neljäsosaa (76 %) asiakirjoista kuvaa lap-

sen mielipiteen rajoitustoimenpiteen hyväksyvänä. Hyväksyntä kirjataan useimmiten ”mielipide selvitetty, ”ei vastustanut toimenpidettä” tai ”kysyttäessä ei vastustanut toimenpidettä”. Lapsen osallisuuden kannalta on valitettavaa, että lapsen mielipidettä kuvataan tässä joukossa ainoastaan yhdellä lauseella. Teksteistä ei useinkaan käy ilmi lapsen mielipiteen selvittämisen tapa eikä se, miksi lapsi ei vastusta toimenpidettä. Aineiston rajoitustoimenpidekertomuksista on 24 % sellaisia, joissa lapsi tavalla tai toisella vastustaa päätöstä. Syitä vastustamiselle ei kuitenkaan useimmiten kirjata.

Olennaista lasta kuultaessa on huomioida, että jotta lapsi voi kertoa oman mielipiteensä, on hänellä ensin oltava hallussaan riittävä määrä tietoa asiasta: vaihtoehtoista, rajoitustoimenpiteestä ja sen syistä sekä valitusoikeudesta. Lapsella ei välttämättä ole tietoa tai ymmärtämystä yksilön perusoikeuksista tai muusta lainsäädännöstä. Koska lapsilla ja nuorilla ei todennäköisesti ole tietämystä rajoitustoimenpiteen käyttämiseen liittyvistä eettisistä ja juridisista taustoista, olisi pohdittava millä eri tavoilla tietoa saadaan siirrettyä huostaan otetuille lapsille.

Harva nuori tietää sellaisten viranomaisten olemassaolosta kuin aluehallintovirasto tai sosiaaliasiamies saati siitä, mikä on heidän toimenkuvansa. Tämä kertoo sijoitettujen nuorien saaman oikeusturvatiedon puutteellisuudesta. Tutkimusten mukaan peräti kolmannes nuorista ei osaa määritellä, mitä huostaanotto ja sijoitus tarkoittavat. Huostaanotto ja sijoitus ovat tulleet usein myös tulleet nuorille yllätyksenä, vaikka kyseessä ei olekaan kiireellisen sijoituksen päätös. (Vario ym. 2012, 40; Näsänen & Rautava 1998, 20–21.) Lasta kuultaessa ja mielipiteen huomioimisessa on olemassa myös toisen ääripään riski, jossa lapsi joutuu liian vastuulliseen asemaan tiedontuottamisen tai päätöksenteon suhteen (Kääriäinen 2006, 67). Nuorten tietämättömyys ja ymmärtämättömyys omaan elämäänsä liittyvistä keskeisistä käsitteistä ovat mitä ilmeisimmin kehittämisen arvoinen osa-alue.

Esimerkiksi Aino Kääriäinen (2006, 46) on nostonut mielenkiintoisen kysymyksen siitä, että pitäisikö lapsilähtöisyyden tai osallisuuden näkyä käytännön työskentelyn lisäksi myös asiakirjoissa. Lapsen näkyvyys tai näkymättömyys lastensuojelun asiakirjoissa ei suinkaan tarkoita, että lastensuojelutyö ei käytännössä ole lapsilähtöistä. Lisäksi sosiaalityön dokumentointi on taitolaji erikseen suhteessa vuorovaikutukselliseen ja käytännölliseen arjen huolenpitoon. Tämän vuoksi kirjoittamisen tavatkin ovat erilaisia ja ne voivat

sisällöllisesti kuvastaa enemmän tai vähemmän todellisuutta. Tutkimustiedon lisäämiselle saattaa olla tarvetta esimerkiksi sosiaalialan opintojen dokumentointikoulutuksen vertaamisessa käytännön työn vaatimuksiin.

Lastensuojeluun liittyvässä vallankäytössä tulee pyrkiä avoimeen, läpinäkyvään ja oikeudenmukaiseen vuorovaikutukseen. Tutkielmani on paikantunut ympäristöön, jossa käytetään valtaa. Tällöin rajoitustoimenpiteet, säännöt ja kasvatukselliset rangaistukset on selkeästi erotettava toisistaan. Tutkielmassa ei päästy pureutumaan siihen, miten nuorten kanssa on keskusteltu rajoitustoimenpiteiden käytöstä tai siihen, kuinka tilanteissa on varmistettu, että nuori on ymmärtänyt asian ja tullut kuulluksi. Näin ollen nuorten kokemus rajoitustoimenpiteiden käytöstä jää tässä tutkielmassa tienhaaraksi, jota on mahdollista valaista esimerkiksi syvähaastatteluihin perustuvilla tutkimusmenetelmillä.

Sosiaalityötä koskeva dokumentointitutkimusta on olemassa melko kattavasti, vaikka se ei suoranaisesti usein kohdistukaan ristiriitoihin asiakkaiden ja työntekijöiden välillä (Kääriäinen 2006, 47). Tutkimusten mukaan lastensuojelun asiakkaat ovat toisinaan myös kokeneet, että heistä kirjoitettu teksti ei pidä paikkaansa (Näsänen & Rautava 1998, 44). Julkisen vallan käyttö on määrällisesti merkittävää, jonka vuoksi dokumentointitapojen kehittämiseen saattaa olla hyvä kiinnittää huomiota. Lastensuojelun työntekijällä on valittavanaan ja päätettävään useita erilaisia vaihtoehtoja, kuinka kuvata yksittäistä lasta koskeva tilanne tuleville lukijoille. Asiakirjat toimivat huostaan otetun lapsen kohdalla usein myös muistia ja ymmärrystä tukevinä tietolähteinä hänen tullessaan aikuiseksi.

7.2 Työn kehittäminen lastensuojelulaitoksessa

Tämä tutkimusprosessi ja -tulokset osoittavat useiden aiempien tutkimusten (esim. Pösö ym. 2010; Kananoja & Turunen 1996; Vario ym. 2012) ohella, että lastensuojelussa on tarvetta kehittämistyölle. Lastensuojelutyötä voidaan tehdä ja tulkita monella tavalla, mutta myös kehittämismahdollisuuksia on useita. Hyvä dokumentointi eri viranomaisten välillä on tärkeää jo ennalta haastavassa ja kiireisessä työssä. Tämän tutkielman tulokset herättivät paljon myös sellaisia kysymyksiä, joiden pohtimista työn rajallisuus ei mahdollistanut.

Lastensuojelulaitoksissa valvotaan lasten ja nuorten itsemääräämisoikeuden ja osallisuuden toteutumista usein sisäisesti. Valvira (1:2013, 23.) on selvittänyt, että palavereiden, yksilökeskusteluiden ja kokousten avulla voidaan laitoksessa pitää yllä yksilön perusoikeuksia koskevaa keskustelua. Tieteellisen tutkimuksen kannalta laitosten yhteisöneuvottelut ovat myös vuorovaikutuksellista ja kulttuurista tietoa antava tutkimuskohde. Lastensuojelulaitos on kuitenkin haasteellinen tutkimuskenttä, jolla jatkuva eettinen pohdinta on huostaan otettujen lasten haavoittuvuuden kannalta olennaista. (Esim. Laakso 2009; Pösö 2004b).

Sijaishuollon työntekijöiltä odotetaan eettistä ja tasa-arvoista toimintaa joka päivä, mutta samalla heidän tulee huomioida myös yksilöllisesti nuoren henkilökohtainen tilanne. Lapsen asioista vastaava sosiaalityöntekijä tapaa lasta ja laitoksen työntekijöitä esimerkiksi asiakassuunnitelmapalavereiden yhteydessä, jolloin ajatuksia on mahdollista vaihtaa. Sosiaalityöntekijä saa rajoitustoimenpiteitä koskevat asiakirjat laitoksilta kuukausittain, mutta joskus tiedottaminen saattaa vaatia nopeampaa yhteydenpitoa. Kaltoinkohdeltu nuori on saattanut ajautua nopeasti vaikeaan tilanteeseen, jossa tarvitaan moniammatillista osaamista ja asiakassuunnitelman tarkistamista. Joskus erityinen huolenpito on viimeinen keino, jolla sosiaalityöntekijän päätöksellä voidaan vahvasti rajoittamalla turvata nuoren elämäntilanne.

Suomalaista lastensuojelulaitostyötä leimaa hiljaisuuden kulttuuri, joka estää laitosten kehittämistyötä. Tuija Eronen, Riitta Laakso ja Tarja Pösö (2010, 148) mainitsevat esimerkkinä joitakin vuosia sitten tapahtuneen lastensuojelulaitoksen työntekijään kuolemaan johtaneen puukotuksen, jonka tekijänä oli laitoksessa asuva nuori. Tapaus oli uutisotsikoissa muutaman päivän, jonka jälkeen asia unohdettiin. Esimerkiksi Ruotsissa ja Norjassa laitosten työntekijöiden kohtaamat rajut kokemukset ovat nostaneet suurta julkista keskustelua, kun taas Suomessa tilanne on toisenlainen. Erityisen huolenpidon päätöksille saattaa kuitenkin tulevaisuudessa olla lisääntyvää tarvetta. Tätä ajatusta tukevat yhä raaemmat väkivaltarikokset, lasten ja nuorten kasvava ja kasautuva pahoinvointi ja etenkin nuorisoiäisten keskuudessa ilmenevä yhteiskunnallinen polarisaatio. Erityiseen huolenpitoon liittyvää kotimaista tutkimusta on olemassa melko vähän, vaikka aiheeseen liittyvälle tutkimukselle saattaa olla tarvetta.

Tuoreen selvityksen mukaan rajoitustoimenpiteet on koettu välttämättöminä työvälineinä lastensuojelulaitoksissa. Laitoksilla on ilmennyt tarvetta saada lisäkoulutusta rajoitustoimenpiteisiin liittyvistä käytännöistä. Erityisesti dokumentointiin liittyvä ohjeistus ja koulutus on koettu riittämättömäksi. Työkäytäntöjä ja raportointia on pyritty yhdenmukaistamaan lastensuojeluun kehitettyjen sähköisten asiakastietojärjestelmien avulla. (Väänänen 2009, 2–4.) Selvityksen mukaan rajoitustoimenpiteitä käyttävät työntekijät eivät aina osaa erottaa, mikä on rajoittamista ja mikä normaalia kasvatusta. Tämän vuoksi on tärkeää herättää rajoitustoimenpiteiden käyttämiseen liittyvää keskustelua. Tätä kautta mahdollistuisi laitoksiin sijoitettujen lasten näkökulmien syvempi tarkasteleminen ja mahdollinen lainsäädännön käsitteiden täsmentäminen. (Valvira 1:2013, 23.)

Huostaan otetulla nuori on usein kokenut elämässään hylkäämisiä, kaltoinkohtelua ja lopulta lähisuhteiden katkaiseminen huostaanotto- ja sijaishuoltopäätöksen yhteydessä. Tästä syystä tutkimustietoa on ollut helpompi kerätä jo aikuisikään tulleilta huostaanoton kokeneilta henkilöiltä (esim. Eronen 2012). Haittapuolena on ajallinen etäisyys tutkittavan kokemukseen, jonka vuoksi asioiden unohtaminen tai ymmärtämyksen muuttuminen on saattanut vaikuttaa tiedon sisältöön.

Nuorten näkökulmaan viitaten haluan mainita Pipsa Varion, Johanna Barkmanin, Johanna Kiilin, Marko Nikkasen, Mikko Orasen ja Jaana Tervon (2012) julkaisun ”*Suojele unelmia, vaali toivoa*”, jossa esitellään sijaishuollossa asuvien nuorten mielipiteitä, kokemuksia ja suosituksia lastensuojelussa toimiville aikuisille lastensuojelun ja sijaishuollon kehittämiseksi. Negatiivisen kierteen sijasta nuoret ovat esittäneet rajoitustoimenpiteiden vaihtoehdoksi esimerkiksi keskustelun ja tuen lisäämistä sekä mielekkään tekemisen ja harrastusten järjestämisen (mt. 44). Mikä on riittävää, on yksilöllisesti ja subjektiivisesti tarkasteltavissa oleva määritelmä, ottaen huomioon tarvevajauksen, joka huostaan otetulla nuorella usein on takanaan. Joka tapauksessa sijaishuollossa tulisi pyrkiä rakentamaan sellaista toimintakulttuuria, jossa rajoitustoimenpiteitä tarvitaan mahdollisimman vähän.

Nuorilla on myös positiivisia kokemuksia sääntöjen ja rangaistusten toteuttamisesta. Kieltojen, rangaistusten ja sääntöjen merkitys ymmärretään usein tarpeellisena. Kokemukset vanhempien välinpitämättömyydestä ja rajattomuudesta ovat myöhemmin huostaanoton ja sijoituksen myötä aiheuttaneet sen, että nuori on huomannut kaipaavansa ai-

kuisen asettamia rajoja. Tiukat säännöt ovat usein välttämättömyys, jotta nuoren elämä voi tasapainottua. Nuoret toivovat, että heitä kuunneltaisiin enemmän. Nuoret kokevat myös, että mikäli he saisivat olla mukana osallisina päättämässä sääntöjään ja rangaistuksiaan, heidän olisi helpompi hyväksyä ne. Nuoret eivät välttämättä ole aina tulleet kohdatuksi ongelmansa kanssa. On vain nähty ongelma, eikä nuorta sen takana. Nuorten mukaan erityisesti kotilomien ”polttaminen” tai yhteydenpidon rajoittaminen tärkeisiin ihmisiin ovat erittäin ankaria rangaistuskeinoja. (Vario ym. 2012, 25–26, 28.)

Toimintakulttuuri, jossa tarvitaan mahdollisimman vähän yksilön perusoikeuksiin puuttuvia rajoitustoimenpiteitä, on tavoitteellista monestakin eri näkökulmasta. Sekä laitoksissa työskentelevien aikuisten että laitoksissa asuvien nuorten kannalta on hyödyllistä, mikäli yhteisissä tiloissa toimiminen on mielekäästä. Työn kuormittavuuden kannalta on tärkeää pohtia työntekijöiden vaikuttamisen mahdollisuuksia rajoitustoimenpiteiden käytämisen määrään. Nuorilla keskeinen haaste on jo pelkästään huostaanottoon johtaneiden taustojensa ja meneillään olevan kehitysvaiheen vuoksi. Murrosiän ja vaikeiden kokemusten aiheuttamien vahvojen tunteiden kanssa selviytyminen on epäilemättä hyvin haasteellista.

Rajoitustoimenpiteiden tarvetta voidaan vähentää ainakin seuraavilla sosiaali- ja terveydenhuollon tavoitteilla: lasten osallisuuden lisääminen ja itsenäisen suoriutumisen tukeminen, laadunhallinnan käyttöön ottaminen, henkilökunnan riittävyyden ja jaksamisen turvaaminen sekä kouluttaminen ja riittävän rahoituksen varmistaminen. (Koivuranta 2001, 90–91.) Lastensuojelulaitosten kasvatusmenetelmissä huomiota voisi mahdollisesti kiinnittää enemmän palkitsemisjärjestelmien kehittämiseen nuorten rangaistuskokemusten sijaan. Erilaisista kasvatusmenetelmävaihtoehdoista kiittämisen ja palkitsemisen on todettu olevan suhteellisen harvinaista. (Näsänen & Rautava 1998, 45.) Myös käyttäytymishäiriöisten lasten ja nuorten ongelmien korjaamisessa tulisi kehittää uusia keinoja. Häiriön korjaaminen vaatii ongelman kokonaisvaltaista kohtaamista ja erityisen tiivistä ja suunnitelmallista yhteistyötä eri tahojen välillä. Yhteistyön tärkeitä osapuolia ovat lapsen lisäksi koulu, erilaiset psykiatrasta hoitoa tarjoavat avo- ja laitoshoitopalvelut ja vanhemmat. (Ruoho & Ihatsu & Kuorelahti 2001, 264–265.) Huostaan otetun, käyttäytymishäiriöistä kärsivän nuoren kohdalla lastensuojelulaitoksen työntekijän panos nousee tärkeäksi tekijäksi puututtaessa korjaamaan nuoren hyvinvointia ja menestymistä rajoittavia ongelmia.

BASP (*Behavior Analysis Services Program*) on koulutus, jonka tavoitteena on ollut kehittää työntekijän keskeisiä käytännön välineitä lastensuojelutyössä nuorten kanssa. Yhdysvalloissa kehitellyn BASP:n didaktiikassa on kysymys siitä, kuinka lastensuojelulaitosten työntekijöiden positiivisen käyttäytymisen kautta voidaan vaikuttaa merkittävästi laitoksessa asuvien lasten ja nuorten käyttäytymiseen. Keskeistä koulutuksessa on ennakkoiva ja positiivinen työskentelyote vuorovaikutuksessa nuorten kanssa. Menetelmän käyttäminen on tutkimuksen mukaan vähentänyt huomattavasti rajoitustoimenpiteiden käyttämisen tarvetta. Koulutuksen suorittaneet henkilöt ovat myös itse kokeneet sen hyödyllisenä työssään. Oleellisessa roolissa on työntekijöiden positiivisen ja ennakkoivan työotteen vaikutus lasten ongelmakäyttäytymisen vähenemiseen. (Crosland & Cigales & Dunlap & Neff & Clark & Giddings & Blanco 2008, 401–409.)

Myös sijaishuollossa elävän nuoren osallisuuden huomioimiseen ja kuulemiseen liittyviä menetelmiä tulisi voida kehittää. Huostaanottovaiheessa on ensisijaisesti lasta sijoittavan sosiaalityöntekijän vastuulla, että nuori tulee kuulluksi ja on ymmärtänyt keskusteluiden sisällöt. (Näsänen & Rautava 1998, 44.) Sijoituksen jälkeen käytännön vastuu lapsesta siirtyy laitoksen työntekijöille, jotka pyrkivät rakentamaan positiiviseen vuorovaikutukseen perustuvan suhteen lapsen kanssa. Tärkeänä taustana lasten ja nuorten osallisuuden huomioimisessa on lastensuojelulaitosten yksikkökohtainen omavalvonta, jonka tulisi perustua työntekijöiden aktiiviseen ja vuorovaikutukselliseen toimintaan. Omavalvonnalla voidaan vahvistaa sijoitettujen lasten ja nuorten asemaa esimerkiksi pohtimalla yksilön itsemääräämisoikeuden rajoittamiseen liittyviä seikkoja. Myös henkilöstömäärän riittävyys laitoksessa on olennaista, jotta siitä ei aiheudu rajoituksia lasten arkeen (Valvira 1:2013, 15).

Kaikentasoinen sijaishuollon merkityksen tutkiminen antaa ymmärrystä sijaishuollossa työskenteleville ammattilaisille sekä huostaanotto- ja sijaishuoltopäätöksiä tekeville sosiaalityöntekijöille. Aiheen tutkiminen on tärkeää myös yhteiskunnallisella tasolla tarkasteltuna. Lasten huostaanottojen määrä on Suomessa noussut tasaiseen tahtiin viime vuosikymmeninä (THL 2011). Syynä ilmiöön on perheiden ja lasten pahoinvoinnin lisääntyminen sekä psykososiaalisten ongelmien vaikeutuminen ja kasaantuminen. (Heino 2007; Hiitola 2007). Lastensuojeluun, huostaanottoihin ja sijaishuoltoon liittyvän tutkimuksen lisääminen on tärkeää myös ajankohtaisesti. Sosiaalityön käytössä olevat niukat

resurssit ja mediassa kohua aiheuttaneet, ikävällä tavalla päättäneet lastensuojelun tarinat eivät ole sopusoinnussa keskenään.

Moraaliin perustuvat oikeudet haastavat jatkuvasti arvioimaan, miten, milloin ja mistä näkökulmasta toteutamme parhaiten lapsen etua. Lapsen näkökulmaa ja lastensuojelussa työskentelyä on syytä vahvistaa. Toimintatapojen kehittäminen on oleellista yhä haasteellisemmissä lasten ja nuorten ongelmien kohtaamisissa. (Pösö ym. 2010, 255; Kananoja & Turunen 1996.) Kitinoja (2004, 116) täsmentää, että lastensuojelun nuorisoikäisillä asiakkailla tulevat päihteiden väärinkäyttö ja mielenterveydelliset ongelmat lisääntymään tulevaisuudessa. Asiakkaan ongelmanmäärittelyn ja leimaamisen sijaan tulisi keskittyä myös lapsen voimavarojen esille tuomiseen (Kananoja & Turunen 1996, 81). Sijaishuollossa toteutettavan korjaavan lastensuojelutyön lisäksi kehittämistyötä on suunnattava myös ennaltaehkäisevän lastensuojelun alueille. Mikä voisikaan yhteiskunnassamme olla parempi sijoitus, kuin sijoitus perheisiin ja niissä eläviin lapsiin?

LÄHDELUETTELO

KIRJALLISUUS

Aalberg, Veikko & Siimes, Martti (1999) Lapsesta aikuiseksi. Nuoren kypsyminen naiseksi tai mieheksi. Helsinki: Nemo.

Aalto-Setälä, Terhi & Marttunen, Mauri (2007) Nuoren psyykkinen oireilu – häiriö vai normaalia kehitystä? *Duodecim* 123, 207–213.

Alasuutari, Pertti (1999) Laadullinen tutkimus. Tampere: Vastapaino.

Alkula, Tapani & Pöntinen, Seppo & Ylöstalo, Pekka (1995) Sosiaalitutkimuksen kvantitatiiviset menetelmät. Porvoo: WSOY.

Allen, Rob (2006) *From Punishment to Problem Solving: A New Approach to Children in Trouble*. Lontoo: Centre for Crime and Justice Studies. Saatavilla [www-muodossa: http://familieslink.co.uk/download/jan07/2006-punishment-to-problem-solving.pdf](http://familieslink.co.uk/download/jan07/2006-punishment-to-problem-solving.pdf)

Arponen, Aino (2005) Arviointi ja valvonta sijaishuollossa. Teoksessa Laaksonen, Sari & Kemppainen, Martti (toim.) *Oljista, risuista vai tiilestä? Artikkeleita hoidon laatua tukevista tekijöistä sijaishuollossa. Sijaishuollon neuvottelukunnan julkaisuja 20*. Helsinki: Lastensuojelun Keskusliitto, 166–187.

Aurela, Anneli (1995) Käytöshäiriöisten lasten ja nuorten kiinnipitohoito – ”Pitävä” vastaus erääseen nyky-yhteiskunnan ongelmaan. *Stakes aiheita* 31/1995. Helsinki: Stakes.

Bardy, Marjatta (2009) Lapsuus, aikuisuus ja yhteiskunta. Teoksessa Bardy, Marjatta (toim.) *Lastensuojelun ytimessä*. Helsinki: THL, 17–46.

Berger, Peter & Luckmann, Thomas (1994) *Todellisuuden sosiaalinen rakentuminen*. Suom. Raiskila, Vesa. Helsinki: Gaudeamus.

Bowlby, John (1973) *Attachment and Loss. Vol 2: Separation: Anxiety & Anger*. New York: Basic Books.

Crosland, Kimberly & Cigales, Maricel & Dunlap, Glen & Neff, Bryon & Clark, Hewitt B. & Giddings, Tamela & Blanco, Alfredo (2008) Using Staff Training to Decrease the Use of Restrictive Procedures at Two Facilities for Foster Care Children. *Research on Social Work Practice* 18(5), 401–409. Saatavilla [www-muodossa Sage Publications-tietokannassa: http://helios.uta.fi:2777/content/18/5/401.full.pdf+html](http://helios.uta.fi:2777/content/18/5/401.full.pdf+html) (Viitattu 13.8.2013.)

Dey, Ian (1993) *Qualitative Data Analysis. User-friendly Guide for Social Scientists*. London: Routledge. Saatavilla [www-muodossa: http://www.drapuig.info/files/Qualitative_data_analysis.pdf](http://www.drapuig.info/files/Qualitative_data_analysis.pdf) (Viitattu 1.7.2013.)

Eronen, Tuija & Laakso, Riitta & Pösö, Tarja (2010) Now You See Them – Now You Don't: Institutions in Child Protection Policy. Teoksessa Hannele Forsberg & Teppo Kröger (toim.) Social Work and Child Welfare Politics. Through Nordic Lenses. Bristol: The Policy Press, 147–160.

Eronen, Tuija (2012) Lastenkoti osana elämäntarinaa. Narratiivinen tutkimus lastenkodissa asuneiden kertomuksista. Acta Universitatis Tamperensis 1713. Tampere: Tampere University Press.

Eskola, Jari & Suoranta, Juha (1998) Johdatus laadulliseen tutkimukseen. Tampere: Vastapaino.

Fairclough, Norman (1989) Language and Power. Lontoo: Longman.

Fairclough, Norman (1995) Critical Discourse Analysis. The Critical Study of Language. Lontoo: Longman.

Forsberg, Hannele (1998) Perheen ja lapsen tähden. Etnografia kahdesta lastensuojelun asiantuntijakulttuurista. Helsinki: Lastensuojelun Keskusliitto.

Hacking, Ian (2009) Mitä sosiaalinen konstruktionismi on? Suom. Koskinen, Inkeri. Tampere: Vastapaino.

Hearn, Jeff & Pösö, Tarja & Smith, Carole & White, Sue & Korpinen, Johanna (2004) What is child protection? Historical and Methodological Issues in Comparative Research on lastensuojelu/child protection. International Journal of Social Welfare 13(1), 28–41.

Heino, Tarja (1997) Asiakkuuden hämäryys lastensuojelussa. Sosiaalityöntekijän tuottama määritys lastensuojelun asiakkaaksi. Stakesin tutkimuksia 77. Helsinki: Stakes.

Heino, Tarja (toim.) (2000) Läheisneuvonpito – uusi sosiaalityön menetelmä. Stakesin Oppaita 40. Helsinki: Stakes.

Heino, Tarja (2007) Keitä ovat uudet lastensuojelun asiakkaat? Tutkimus lapsista ja perheistä tilastolukujen takana. Stakesin työpapereita 30/2007. Helsinki: Stakes.

Heino, Tarja (2009) Lastensuojelu – kehityskulkuja ja paikannuksia. Teoksessa Lammi-Taskula, Johanna & Karvonen, Sakari & Ahlström, Salme (toim.) Lapsiperheiden hyvinvointi. Helsinki: Terveysten ja hyvinvoinnin laitos, 198–213.

Heino, Tarja & Pösö, Tarja (2003) Tilastot ja tarinat lastensuojelun tietolähteinä. Yhteiskuntapolitiikka 68 (2003) : 6 Helsinki: Stakes. Saatavilla [www-muodossa: http://urn.fi/URN:NBN:fi-fe201209116956](http://urn.fi/URN:NBN:fi-fe201209116956) (Viitattu 2.5.2013.)

Hiitola, Johanna (2008) Selvitys vuonna 2006 huostaanotetuista ja sijaishuoltoon sijoitetuista lapsista. Lastensuojelun sijaishuollon kehittäminen Tampereella, Tampereen seutukunnissa ja Etelä-Pirkanmaalla –hanke. Stakesin työpapereita 21/2008. Helsinki: Stakes.

Hiitola, Johanna & Heinonen, Hanna (2009) Huostaanotto ja oikeudellinen päätöksenteko. Hallinto-oikeuksien ratkaisut huostaanottoasioissa 2008. Raportti 46. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.

Hoikkala, Susanna (2011) Ratsauksia ja kusitestejä. Päihde- ja huumevalvonta lastensuojelulaitoksessa. Teoksessa Satka, Mirja, Alanen, Leena, Harrikari, Timo & Pekkarinen, Elina (toim.) Lapset, nuoret ja muuttuva hallinta. Tampere: Vastapaino, 243–278.

Hoikkala, Tommi (1993a) Katoaako kasvatus?: Ammatillistuminen ja kasvatus. Tiede ja edistys 4/93, 338–340.

Hoikkala, Tommi (1993b) Katoaako vanhemmuus, himmeneekö aikuisuus? Aikuistumisen puhe ja kulttuurimallit. Helsinki: Gaudeamus.

Hughes, Daniel A. (1999) Adopting Children with Attachment Problems. Child Welfare League of America 09–10/99, 541–560.

Hughes, Daniel A. (2006) Tie traumasta tervehtymiseen. Rakkauden herättäminen syvästi vaurioituneissa lapsissa. Suom. Ritanen, Liisa & Juko, Riitta. Tampere: PT-kustannus.

Hurtig, Johanna (2003) Lasta suojelema. Etnografia lasten paikan rakentumisesta lastensuojelun perhetyön käytännöissä. Acta Universitatis Lapponiensis 60. Rovaniemi: Lapin yliopisto.

Hurtig, Johanna (2006) Lasten tieto sosiaalityön haasteena. Teoksessa Forsberg, Hannele & Ritala-Koskinen, Aino & Törrönen, Maritta (toim.) Lapset ja sosiaalityö. Kohtaamisia, menetelmiä ja tiedon uudelleenarviointia. Jyväskylä: PS-kustannus, 167–193.

Huusko, Mira & Paloniemi, Susanna (2006) Fenomenografia laadullisena tutkimussuuntauksena kasvatustieteissä. Kasvatus 37 (2), 162–173.

Hämäläinen, Juha (2011) Perheintervention oikeutus lastensuojelussa. Teoksessa Pehkonen, Aini & Väänänen-Fomin, Marja (toim.) Sosiaalityön arvot ja etiikka. Jyväskylä: PS-kustannus, 47–65.

Juhila, Kirsi (2004) Sosiaalityön vuorovaikutuksen tutkimus. Janus 12 (2), 155–183. Saatavilla [www-muodossa:](http://www.muodossa.fi/janus/0204/artikkeli2_0204.pdf)
http://sosiaalipoliittinenyhdistys.fi/janus/0204/artikkeli2_0204.pdf (Viitattu 28.6.2013.)

Jokinen, Arja & Juhila, Kirsi (1999) Diskurssianalyttisen tutkimuksen kartta. Teoksessa Jokinen, Arja & Juhila, Kirsi & Suoninen, Eero (toim.) Diskurssianalyysi liikkeessä. Vuorovaikutus, toimijuus ja kulttuuri empiirisen tutkimuksen haasteina. Tampere: Vastapaino, 54–97.

Jokinen, Arja & Juhila, Kirsi & Suoninen, Eero (1993) Diskursiivinen maailma: teoreettiset lähtökohdat ja analyttiset käsitteet. Teoksessa Jokinen, Arja & Juhila, Kirsi & Suoninen, Eero (toim.) Diskurssianalyysin aakkoset. Tampere: Vastapaino.

Kaikko, Kirsi & Friis, Leila (2009) Menetelmät lastensuojelun tukena. Teoksessa Bardy, Marjatta (toim.) Lastensuojelun ytimessä. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, 76–88.

Kajava, Mirja (1997) Lapsen etu huostaanotto-prosessissa. Tutkimus pakkohuostaanotoista. Acta Universitatis Ouluensis E26. Oulu: Oulun yliopisto.

Kallio, Kirsi Pauliina (2010) Lasten ja nuorten epäsuoran kohtaamisen etiikka. Teoksessa Lagström, Hanna & Pösö, Tarja & Rutanen, Niina & Vehkalahti, Kaisa (toim.) Lasten ja nuorten tutkimuksen etiikka. Helsinki: Nuorisotutkimusseura, 163–187.

Kananoja, Aulikki & Lavikainen, Marjo & Oranen, Mikko (2013) Toimiva lastensuojelu. Selvitysryhmän loppuraportti. Sosiaali- ja terveysministeriön raportteja ja muistioita 2013:19. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö. Saatavilla http://www.stm.fi/c/document_library/get_file?folderId=6511574&name=DLFE-26809.pdf (Viitattu 1.8.2013.)

Kananoja, Aulikki & Turunen, Merja-Maaria (1996) Tähän suuntaan lastensuojelu! Aiheita 4/1996. Helsinki: Stakes.

Kannasoja, Sirpa & Svenlin, Anu-Riina (2011) Osallistumisen ja suojelun yhdistäminen lähtökohdaksi sosiaalityön tutkimukselle? Teoksessa Pehkonen, Aini & Väänänen-Fomin, Marja (toim.) Sosiaalityön arvot ja etiikka. Jyväskylä: PS-kustannus, 275–291.

Kekoni, Taru (2009) Lastensuojelun kova ydin – erityinen huolenpito instituutiona ja osana palvelujärjestelmää. Teoksessa Lammi-Taskula, Johanna & Karvonen, Sakari & Ahlström, Salme (toim.) Lapsiperheiden hyvinvointi. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, 216–223.

Kekoni, Taru & Kitinoja, Manu & Pösö, Tarja (2008) Erityinen huolenpito koulukodeissa. Helsinki: Stakes.

Kiili, Johanna (2011) Lasten osallistuminen, kansalaisuus ja sukupolvisuhteiden hallinta. Kunnallisen lapsiparlamenttitoiminnan tarve, toteutus ja tavoitteet. Teoksessa Satka, Mirja & Alanen, Leena & Harrikari, Timo & Pekkarinen, Elina (toim.) Lapset, nuoret ja muuttuva hallinta. Tampere: Vastapaino.

Kitinoja, Manu (2001) Koulukodit sijaishuollon osana. Teoksessa Kuntaliitto (2008) Lastensuojelupalveluiden hankkimisen ja tuottamisen näköaloja. Raportti kyselystä palvelujen hankkijoille ja tuottajille LapsiARVI-hankkeessa vuonna 2007. Helsinki: Suomen Kuntaliitto.

Kitinoja, Manu (2004) Koulukoteihin sijoitetut lapset lapsityypeinä. Teoksessa Jahnu-kainen, Markku & Kekoni, Taru & Pösö, Tarja (toim.) Nuoruus ja koulukoti. Julkaisuja 43. Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto/Nuorisotutkimusseura, 97–118.

Koivuranta, Eija (2002) Perusteltuja rajoituksia vai huonoa kohtelua. Selvitys sosiaali- ja terveydenhuollon pakotteista. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö.

Kuoppala, Tuula & Säkkinen, Salla (2011). Lastensuojelu 2010. Tilastoraportti 29/2011. Helsinki: Terveiden ja hyvinvoinnin laitos. Saatavilla [www-muodossa](http://www.muodossa):
https://www.julkari.fi/bitstream/handle/10024/80059/Tr29_11.pdf?sequence=1 (Viitattu 20.6.2013.)

Kuoppala, Tuula & Säkkinen, Salla (2012) Lastensuojelu 2011. Tilastoraportti 26/2012. Helsinki: Terveiden ja hyvinvoinnin laitos. Saatavilla [www-muodossa](http://www.muodossa):
https://www.julkari.fi/bitstream/handle/10024/90891/Tr26_12.pdf?sequence=5 (Viitattu 20.6.2013.)

Kuure, Tapio (2001) Muistio nuorisoväkivallasta. Nuorisotyö ja polarisaatio-oletus. Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto. Saatavilla [www-muodossa](http://www.muodossa):
http://www.minedu.fi/export/sites/default/OPM/Nuoriso/nuorisoasiain_neuvottelukunta/julkaisut/maat_tutkimukset/vakivalta/liitteet/nuorisovxkivaltamuistio.pdf (Viitattu 5.8.2013.)

Kyrönseppä, Ulla & Rautiainen, Juha-Matti (1993) Lapsi laitoksessa. Porvoo: WSOY.

Känkänen, Päivi (2009) Siirtymät sijaishuollossa – hetkiä ja ikuisuuksia. teoksessa Bardy, Marjatta (toim.) Lastensuojelun ytimissä. Helsinki: Terveiden ja hyvinvoinnin laitos, 232–240.

Kääriäinen, Aino (2003) Lastensuojelun sosiaalityö asiakirjoina. Dokumentoinnin ja tiedonmuodostuksen dynamiikka. Sosiaalipolitiikan laitoksen tutkimuksia 1/2003. Helsinki: Helsingin yliopisto.

Kääriäinen, Aino (2004) Asiakirjat lastensuojelun sosiaalityön tiedonmuodostuksessa. Janus 12 (1), 97–104.

Kääriäinen, Aino (2006) Lapset sosiaalihuollon asiakasdokumenteissa. Teoksessa Forsberg, Hannele & Ritala-Koskinen, Aino & Törrönen, Maritta (toim.) Lapset ja sosiaalityö. Kohtaamisia, menetelmiä ja tiedon uudelleenarviointia. Jyväskylä: PS-kustannus, 45–67.

Laakso, Riitta (2009) Arjen rutiinit ja yllätykset – etnografia lastenkotityöstä. Acta Universitatis Tamperensis : 1444. Tampere: Tampere University Press

Lammi-Taskula, Johanna & Karvonen, Sakari & Ahlström, Salme (toim.) (2009) Lapsiperheiden hyvinvointi. Helsinki: Terveiden ja hyvinvoinnin laitos.

Lehtonen, Heikki (1990) Yhteisö. Tampere: Vastapaino.

Lehto-Salo, Pirkko (2011) Koulukotisijoitus – nuoren toinen mahdollisuus? Mielenterveyshäiriöiden, oppimisvaikeuksien ja perheongelmien kirjo kehittämishaasteena. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.

Lith, Pekka (2011) Suurten kuntien hankinnat. Yksityisten tavara- ja palveluostojen merkitys suurissa kaupungeissa. Helsinki: Helsingin seudun kauppakamari.

May, Tim (2011) *Social Research. Issues, Methods and Process*. Maidenhead, England: McGraw Hill. Saatavilla [www-muodossa](http://www.muodossa):
<http://site.ebrary.com/lib/tampere/Doc?id=10481018>

Metsämuuronen, Jari (2003) *Tutkimuksen tekemisen perusteet ihmistieteissä*. Helsinki: International Methelp.

Mäenpää, Johanna & Törrönen, Maritta (1996) *Dokumentoitu lapsi – miten lapsi näkyy lastensuojelun asiakirjoissa? Aiheita 4/1996*. Helsinki: Stakes.

Niemelä Hilka (2005) *Lapsikeskeinen sijaishuolto. Mitä tekisin, jos tämä olisi oma lapseni? Teoksessa Sari Laaksonen & Martti Kemppainen (toim.) Oljista, risuista vai tiilestä? Artikkeleita hoidon laatua tukevista tekijöistä sijaishuollossa. Sijaishuollon neuvottelukunnan julkaisuja 20*. Helsinki: Lastensuojelun keskusliitto, 57–78.

Nieminen, Liisa (2010) *Lasten ja nuorten tutkimuksen oikeudellinen tarkastelu. Teoksessa Lagström, Hanna & Pösö, Tarja & Rutanen, Niina & Vehkalahti, Kaisa (toim.) Lasten ja nuorten tutkimuksen etiikka. Nuorisotutkimusseuran/Nuorisotutkimusverkoston julkaisuja 101*. Helsinki: Nuorisotutkimusseura, 25–42.

Näsänen, Merja & Rautava, Marie (1998) *Koulukotioppilaiden kokemuksia ja näkemyksiä huostaanotosta, sijoituksesta ja koulukotielämästä. Aiheita 50/1998*. Helsinki: Stakes.

Paalasmaa, Jarno (2011) *Suomalainen koulujärjestelmä, kunnallinen perusopetus ja vaihtoehtot. Teoksessa Paalasmaa, Jarno (toim.) Lapsesta käsin. Kasvatuksen ja opetuksen vaihtoehtoja. Jyväskylä: PS-kustannus, 17–21*.

Pekkarinen, Elina (2006) *Murrosikäisten tyttöjen kokemukset lastensuojelun ryhmätoiminnasta. Teoksessa Forsberg, Hannele & Ritala-Koskinen, Aino & Törrönen, Maritta (toim.) Lapset ja sosiaalityö. Jyväskylä: PS-kustannus, 99–127*.

Potter, Jonathan (1996) *Representing Reality. Discourse, Rhetoric and Social Construction*. London: Sage.

Punamäki, Raija-Leena (2001) *Kiintymyssuhteen ja traumaattisen kokemuksen välinen yhteys. Teoksessa Sinkkonen, Jari & Kalland, Mirjam (toim.) Varhaiset ihmissuhteet ja niiden häiriintyminen. Helsinki: WSOY, 174–197*.

Puolimatka, Tapio (2010) *Kasvatuksen ja mahdollisuudet ja rajat. Minuuden rakentamisen filosofia. Helsinki: Kirjayhtymä*.

Puustinen-Korhonen, Aila & Pösö, Tarja (2010) *Toteutuuko lapsen oikeus pysyviin kasvulosuhteisiin? Puheenvuoro lastensuojelun vaikuttavuudesta. Lapsiasiavaltuutetun toimiston julkaisuja 2010:3. Jyväskylä: Sosiaali- ja terveysministeriö & Lapsiasiavaltuutetun toimisto*.

Pölkki, Pirjo (2001) *Oppilaiden syrjäytymisuhkien tunnistaminen ja ehkäisy peruskoulun haasteena. Teoksessa Järventie, Irmeli & Sauli, Hannele (toim.) Eriarvoinen lapsuus. Helsinki: WSOY, 125–146*.

- Pölkki, Pirjo (2008a) Uusi mahdollisuus: Millaista aikuisen tukea sijaishuollossa oleva nuori tarvitsee identiteetilleen? Teoksessa Lahikainen, Anja-Riitta & Punamäki, Raija-Leena & Tamminen, Tuula (toim.) Kulttuuri lapsen kasvattajana. Helsinki: WSOY, 160–182.
- Pösö, Tarja (1993) Kolme koulukotia. Tutkimus tyttöjen ja poikien poikkeavuuden määrittelykäytännöistä koulukotihoidossa. *Acta Universitatis Tamperensis* 388. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Pösö, Tarja (2004a) Kasvatustyö sijaishuollossa. Teoksessa Puonti, Annamaija & Saarnio, Tuula & Hujala, Anne (toim.) Lastensuojelu tänään. Helsinki: Tammi, 202–213.
- Pösö, Tarja (2004b) Vakavat silmät ja muita kokemuksia koulukodista. Helsinki: Stakes.
- Pösö, Tarja & Kitinoja, Manu & Kekoni, Taru (2010) Locking Up for the Best Interests of the Child — Some Preliminary Remarks on “Special Care”. *Youth Justice* 10 (3), 245–257.
- Riessman, Frank (1997) Ten Self-help Principles. *Social Policy* 27 (3), 6–11. Saatavilla [www-muodossa EBSCO:n Academic Search Elite-tietokannassa:](http://search.epnet.com)
<http://search.epnet.com>.
- Ruoho, Kari & Ihatsu, Markku & Kuorelahti, Matti (2001) Käyttäytymishäiriöiset lapset ja nuoret. Teoksessa Jahnukainen, Markku (toim.) Lasten erityishuolto ja -opetus Suomessa. Helsinki: Lastensuojelun Keskusliitto, 249–265.
- Räty, Tapio (2007) Uusi lastensuojelulaki. Helsinki: Edita.
- Saastamoinen, Kati (2010) Lapsen asema sijaishuollossa: käsikirja arjen toimintaan. Helsinki: Edita.
- Salmela-Aro, Katariina (2010) Suomalaiset nuoret matkalla aikuisuuteen. Hyvin- vai pahoinvointia? *Psykologia* 45 (05-06), 382–385.
- Salmela-Aro, Katariina & Schoon, Ingrid (2009) Youth Development in Europe: Transitions and Identities. *European Psychologist* 14 (4), 372–375.
- Sinkkonen, Jari (2004) Kiintymyssuhdeteoria – tutkimuslöydöksistä käytännön sovelluksiin. *Duodecim* 120, 1866–1873.
- Sinko, Päivi (2005) Laki ja lastensuojelu. Juridisoituvat käytännöt sosiaalityön arjessa ja asiantuntijuuden määrittelyssä. Helsinki: Palmenia-kustannus.
- Swift, Karen. J. (1995) Manufacturing “Bad Mothers” A Critical Perspective on Child Neglect. Toronto: University of Toronto Press.
- Syrjäläinen, Eija (1994) Etnografisen opetuksen tutkimus: kouluetnografia. Teoksessa Syrjälä, Leena & Ahonen, Sirkka & Syrjäläinen, Eija & Saari, Seppo (toim.) Laadullisen tutkimuksen työtapoja. Rauma: Kirjayhtymä, 68–113.

Tainio, Veli-Matti (2001) Lasten ja nuorten mielenterveys. Teoksessa Jahnukainen, Markku (toim.) Lasten erityishuolto ja -opetus Suomessa. Helsinki: Lastensuojelun Keskusliitto, 200–214.

Taipale, Vappu (1992) Lasten mielenterveystyö. Helsinki: WSOY.

Terveiden ja hyvinvoinnin laitos (2012) Rajoitustoimenpiteiden toimeenpano ja niitä koskeva päätöksenteko päihinänuoressa. Sosiaaliportti.fi-sivustolla julkaistu taulukko: <http://www.sosiaaliportti.fi/File/e02e9183-1e64-4bd9-a85a-27a7e58a5771/Rajoitustoimenpiteet+päihinänuoressa.pdf> (Viitattu 17.8.2013.)

Tervonen-Arnkil, Kaisa (toim.) (1999) Vaikeahoitoisten lasten ja nuorten hoitomenetelmiä lastensuojelulaitoksissa. Helsinki: Lastensuojelun keskusliitto

Tiusanen, Tapio (1999) Vierihoidon lastensuojelulaitoksissa. Teoksessa Tervonen-Arnkil, Kaisa (toim.) Vaikeahoitoisten lasten ja nuorten hoitomenetelmiä lastensuojelulaitoksissa. Helsinki: Lastensuojelun Keskusliitto, 21–27.

Tuomi, Jouni. & Sarajärvi, Anneli (2009) Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi. Helsinki: Tammi.

Törrönen, Maritta (1999) Lasten arki laitoksessa – elämistila lastenkodissa ja sairaalassa. Helsinki: Helsinki University Press.

Vaara, Eero & Laine, Pikka-Maaria (2006) Kriittinen diskurssianalyysi metodologiana strategiatutkimuksessa. Teoksessa Rolin, Kristina & Kakkuri, Marja-Liisi & Henttonen, Elina. Soveltava yhteiskuntatiede ja filosofia. Helsinki: Gaudeamus, 155–173.

Valvira (2012) Lastensuojelun ympärivuorokautinen hoito ja kasvatus, valtakunnallinen valvontaohjelma 2012 – 2014. Helsinki: Valvira.

Valvira 7/2012. Oma-valvonta yksityisessä sosiaalihuollossa. Helsinki: Valvira. Saatavilla [www-muodossa: http://www.valvira.fi/files/tiedostot/v/a/Valvira_ohje_7_2012_.pdf](http://www.valvira.fi/files/tiedostot/v/a/Valvira_ohje_7_2012_.pdf) (Viitattu 11.2.2013.)

Valvira 3/2013. Lasten itsemääräämisoikeuden toteutuminen lastensuojelun sijaishuollossa. Helsinki: Valvira. Saatavilla [www-muodossa: http://www.valvira.fi/files/ohjeet/Lasten_itsemaaramisoikeuden_toteutuminen.pdf](http://www.valvira.fi/files/ohjeet/Lasten_itsemaaramisoikeuden_toteutuminen.pdf) (Viitattu 20.2.2013.)

Valvira 1:2013. Itsemääräämisoikeuden toteutuminen sosiaalihuollon ympärivuorokautisissa palveluissa: lastensuojelussa, vammaispalveluissa, mielenterveyspalveluissa ja päihdehuollossa. Helsinki: Valvira. Saatavilla [www-muodossa: http://www.valvira.fi/files/tiedostot/s/e/Selvityksia_1_2013.pdf](http://www.valvira.fi/files/tiedostot/s/e/Selvityksia_1_2013.pdf) (Viitattu 10.5.2013)

Vario, Pipsa & Barkman, Johanna & Kiili, Johanna & Nikkanen, Marko & Oranen, Mikko & Tervo, Jaana (2012) ”Suojele unelmia, vaali toivoa” Nuorten suosittu lastensuojelun ja sijaishuollon laadun kehittämiseksi. Lapsiasiavaltuutetun toimiston julkaisuja. Saatavilla [www-muodossa:](http://www.valvira.fi/files/tiedostot/s/e/Selvityksia_1_2013.pdf)

http://www.lapsiasia.fi/c/document_library/get_file?folderId=5535297&name=DLFE-22613.pdf (Viitattu 4.6.2013.)

Vilkko, Anni (2000) Riittävästi koti. Janus 8, 213–230.

Värri, Veli-Matti (2000) Hyvä kasvatusta – kasvatusta hyvään. Dialogisen kasvatuksen filosofinen tarkastelu erityisesti vanhemmuuden näkökulmasta. Tampere: Tampere University Press.

Värri, Veli-Matti (2011) Välineajattelusta hyvään kasvatukseen – kasvatuksen arvonäkökulmat ja ihmiskäsitys. Teoksessa Paalasmaa, Jarno (toim.) Lapsesta käsin: kasvatuksen ja opetuksen vaihtoehtoja. Jyväskylä: PS-kustannus, 22–34.

Väänänen, Ville (2009) Lastensuojelulain mukaisten rajoitustoimenpiteiden käyttö Itä-Suomen läänin lastensuojelulaitoksissa ja ammatillisissa perhekodeissa vuonna 2008. Itä-Suomen lääninhallituksen selvitys 171/2009. Itä-Suomen lääninhallitus.

SUOMEN SÄÄDÖSKOKOELMA

Hallintolaki 6.6.2003/434. (Lyhenne HL).

Hallituksen esitys eduskunnalle laiksi lastensuojelulain muuttamisesta 225/2004. (Lyhenne HE 225/2004).

Hallituksen esitys eduskunnalle lastensuojelulaiksi ja eräiksi siihen liittyviksi laeiksi 252/2006. (Lyhenne HE 252/2006).

Henkilötietolaki 22.4.1999/523. (Lyhenne Henkilötietol).

Huumausainelaki 30.5.2008/373.

Laki lastensuojelulain muuttamisesta 583/2006.

Laki sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista 22.9.2000/812.

Laki Terveysten ja hyvinvoinnin laitoksen alaisista lastensuojeluyksiköistä 30.12.2010/1379.

Laki viranomaisten toiminnan julkisuudesta 21.5.1999/621. (Lyhenne Julkl).

Lastensuojelulaki 1936/52. (Lyhenne LsL 52/1936).

Lastensuojelulaki 5.8.1983/683. (Lyhenne LsL 683/1983).

Lastensuojelulaki 13.4.2007/417. (Lyhenne LsL 417/2007).

Mielenterveyslaki 14.12.1990/1116. (Lyhenne MtL).

Nuorisolaki 27.1.2006/72.

Suomen perustuslaki 11.6.1999/731. (Lyhenne PeL).

Tupakkalaki 20.8.2010/698. (Lyhenne TupakkaL).

YK:n lapsen oikeuksien sopimus 60/1991. (Lyhenne SopS).